

Вісник

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Серія: Філософія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 3 (42) 2019

Харків
«Право»
2019

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 24.05.2019 р.)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2019. – № 3 (42). – 186 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)
Видавець – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (*відповідальний секретар*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **члени редколегії**: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Національна академія державного управління при Президентові України, Київ); **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Ч. Варга** – доктор юридичних наук, професор (Інститут правових досліджень Центру соціальних наук Угорської Академії наук, Угорщина); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Е. Г. Дворкін** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Х'юстона, США); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Я. Зелінські** – доктор політичних наук, професор (Природничо-гуманітарний університет в м. Седльце, Польща); **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків); **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків); **Дж. Р. Ліндсі** – доктор філософії (політологія), професор (Державний університет Сент-Клауда, США); **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолі** – доктор соціологічних наук, професор (Паризький університет, Франція); **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент (Харківська державна академія культури, Харків); **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смоляннюк** – доктор політичних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ); **Л. Г. Сокурянська** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків); **І. Студін** – доктор філософії (право), професор (Університет Квебеку в Монреалі, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Заеда, ОАЕ); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія:

Філософія» є правонаступником «Вісника Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Філософія», зареєстрованого як наукове фахове видання з філософських наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515).

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина), а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; Website: http://fil.nlu.edu.ua

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 12 от 24.05.2019 г.)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: Философия / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков : Право, 2019. – № 3 (42). – 186 с.

Основатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)
Издатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Е. Н. Мануйлов** – доктор философии, профессор (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **члены редколлегии:** **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев); **О. К. Бурова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Ч. Варга** – доктор юридических наук, профессор (Институт правовых исследований Центра социальных наук Венгерской Академии наук, Венгрия); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Э. Г. Дворкин** – доктор философии (социология), профессор (Университет Хьюстона, США); **А. П. Дзевань** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Я. Зелински** – доктор политических наук, профессор (Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце, Польша); **Ю. А. Калагин** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Харьков); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр); **Г. Н. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков); **Дж. Р. Линдси** – доктор философии (политология), профессор (Государственный университет Сент-Клауда, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Харьков); **В. А. Лозовой** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. И. Максимов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолли** – доктор социологических наук, профессор (Парижский университет, Франция); **Н. И. Панов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. В. Петришин** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. И. Романюк** – доктор политических наук, доцент (Харьковская государственная академия культуры, Харьков); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев); **А. В. Сердюк** – доктор юридических наук, доцент (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев); **Л. Г. Сокурнянская** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков); **И. Студин** – доктор философии (право), профессор (Университет Квебека в Монреале, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор философии (социология), профессор (Университет Зайеда, ОАЭ); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

Ответственный за выпуск Е. Н. Мануйлов

Сборник научных трудов «Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: Философия» является правопреемником «Вестника Национального университета “Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого”. Серия: Философия», зарегистрированного как научное специализированное издание по философским наукам (приказ Министерства образования и науки Украины от 16.05.2016 г. № 515). Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и таких международных наукометрических базах: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия), а также баз данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и др.

Адрес редакционной коллегии: 61024, Харьков, ул. Пушкинская, 77, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; Website: http://fil.nlu.edu.ua

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. 12 of 24.05.2019)

«The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University». Series: Philosophy / Editorial board: A. Getman, et al. – Kharkiv: Pravo, 2019. – Issue No. 3 (42). – 186 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU)

Publisher – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU)

EDITORIAL BOARD:

Anatoly Getman – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Oleg Danilyan** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mikhail Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Eugene Manuylov** – Doctor of Philosophy, Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Editorial Board members: Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv); **Olga Burova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Anthony Gary Dworkin** – PhD (Sociology), Prof. (University of Houston, USA); **Oleksandr Dzeban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Lyudmila Gerasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Yuri Kalagin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv); **Yuri Kalinovskiy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Habibul Haque Khondker** – PhD (Sociology), Prof. (Zayed University, UAE); **Galina Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Vitaliy Krivoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro); **Galyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv); **Jason Royce Lindsey** – PhD (Political Science), Prof. (St. Cloud State University, USA); **Victor Lozovoy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Nadejda Lysytsya** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociology), Professor Emeritus (University of Paris, France); **Sergey Maksymov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Mikola Panov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Petryshyn** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Stanislav Pogrebniak** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Victoriya Pogribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Igor Polischuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Romanyuk** – Doctor of Political Sciences, Associate Prof. (Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv); **Sergey Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv); **Oleksandr Serdyuk** – Doctor of Juridical Sciences, Associate Prof. (YMNLU); **Vladimir Smolyanuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vadym Hetman Kyiv National Economics University, Kyiv); **Lyudmila Sokuryanska** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv); **Irvin Studin** – PhD (Law), Prof. (University of Quebec in Montreal, Canada); **Csaba Varga** – Dr. Habil. (Law), Professor Emeritus (Institute for Legal Studies of the Social Science Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Hungary); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Jacek Zielinski** – Dr. Habil. (Political Science), Prof. (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland)

Managing Editor – Eugene Manuylov

The collection «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy» is a successor «The Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”. Series: Philosophy» is registered as a scientific professional publication in Philosophy (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of the 16.05.2016 № 515).

The collection of scientific papers registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany); as well as databases «Scientific Periodicals Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine et al.

Address of the editorial board: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024. Tel. (057) 704-92-38; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Філософія

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П.</i> Проблеми безпекового освоєння космічного простору: філософсько-правовий підхід	8
<i>МАНУЙЛОВ С. М., КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю.</i> Інформаційний суверенітет України: сучасні виклики та загрози духовній сфері	22
<i>ЮРКЕВИЧ О. М.</i> Логічні аспекти юридичної герменевтики	34
<i>МЕЛКЕВИК БЪЯРН</i> «Ганьба американської юридичної освіти»: у світлі прочитання Алана Уотсона	45
<i>ПАНФІЛОВ О. Ю., РОМАНОВА І. В.</i> Синергетичний підхід в осмисленні освіти	71
<i>ЛОЗОВОЙ В. О., СРАХТОРИНА О. М.</i> Самовиховання, самовдосконалення особистості як засоби становлення й розгортання індивідуальності	81
<i>МЕЛЯКОВА Ю. В., ЖДАНЕНКО С. Б., ЕПЕРТ В. О.</i> Перформанс у методології філософії права	96
<i>КОВАЛЕНКО І. І., КАЛЬНИЦЬКИЙ С. А., ЛОЗОВА О. С.</i> Суб'єкт у феноменологічній моделі права	107
<i>КОВАЛЕНКО Г. В.</i> Вплив правового позитивізму на формування філософсько-правових ідей у прийнятті рішень верховним судом США	126
<i>ЖДАНЕНКО С. Б., МЕЛЯКОВА Ю. В.</i> Сутнісні характеристики права на інформацію	142
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Контрольна влада і громадський контроль в Україні: до проблеми взаємодії	155
<i>ПАВЛЕНКО Ж. О., ВОДОРЄЗОВА С. Р.</i> Практичне відношення до юридичного знання: структура знань	164
НАШІ АВТОРИ	175
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	176
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»	177

СОДЕРЖАНИЕ

Философия

ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЕБАНЬ А. П.

Проблемы безопасного освоения космического пространства:
философско-правовой подход 8

МАНУЙЛОВ Е. Н., КАЛИНОВСКИЙ Ю. Ю.

Информационный суверенитет Украины: современные вызовы
и угрозы духовной сфере 22

ЮРКЕВИЧ Е. Н.

Логические аспекты юридической герменевтики 34

МЕЛКЕВИК БЬЯРН

«Позор американского юридического образования»:
в свете прочтения Алана Уотсона 45

ПАНФИЛОВ А. Ю., РОМАНОВА И. В.

Синергетический подход в осмыслении образования 71

ЛОЗОВОЙ В. А., ЕРАХТОРИНА О. М.

Самовоспитание, самосовершенствование личности как средства
становления и разворачивания индивидуальности 81

МЕЛЯКОВА Ю. В., ЖДАНЕНКО С. Б., ЭГЕРТ В. О.

Перформанс в методологии философии права 96

КОВАЛЕНКО И. И., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А., ЛОЗОВАЯ Е. С.

Субъект в феноменологической модели права 107

КОВАЛЕНКО А. В.

Влияние правового позитивизма на формирование философско-правовых
идей в принятии решений верховным судом США 126

ЖДАНЕНКО С. Б., МЕЛЯКОВА Ю. В.

Сущностные характеристики права на информацию 142

ТРОФИМЕНКО В. А.

Контрольная власть и общественный контроль в Украине:
к проблеме взаимодействия 155

ПАВЛЕНКО Ж. А., ВОДОРЕЗОВА С. Р.

Практическое отношение к юридическому знанию: структура знаний 164

НАШИ АВТОРЫ 175

ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ 176

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ

«ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ,
ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ» 177

CONTENTS

Philosophy

<i>DANILYAN O. G., DZOBAN O. P.</i> Problems of outer space safe exploration: philosophical and legal approach.....	8
<i>MANUILOV E. M., KALYNOVSKY Y. Y.</i> Information sovereignty of Ukraine: modern moral challenges and threats.....	22
<i>YURKEVYCH O. M.</i> Logical aspects of legal hermeneutics.....	34
<i>MELKEVIK BJARNE</i> «Shame on american legal education»: an critical reading of Alan Watson	45
<i>PANFILOV O. Y., ROMANOVA I. V.</i> Synergetic approach to interpretation of education.....	71
<i>LOZOVY V. O., YERAKHTORINA O. M.</i> Personal self-governance and self-perfection as means of individuality development	81
<i>MELIAKOVA Y. V., ZHDANENKO S. B., EGERT V. O.</i> Performance in the methodology of philosophy of law	96
<i>KOVALENKO I. I., KALNYTSKYI E. A., LOSOVA O. S.</i> Subject in phenomenological model of law	107
<i>KOVALENKO H. V.</i> Influence of legal positivism on forming philosophical and legal ideas in decision making by the supreme court of the USA	126
<i>ZHDANENKO S. B., MELYAKOVA J. V.</i> Essential characteristics of the right to information.....	142
<i>TROFIMENKO V. A.</i> Control power and public control in Ukraine: to the problem of interaction.....	155
<i>PAVLENKO Z. O., VODORIEZOVA S. R.</i> Practical relation to legal knowledge: knowledge structure	164
OUR AUTHORS	175
AUTHOR INDEX	176
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION «THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONAL LAW UNIVERSITY. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY»	177

ФІЛОСОФІЯ

УДК 347.85–049.5

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170276>

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: odana@i.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5308-4664>

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: a_dzeban@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКОВОГО ОСВОЄННЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

У статті аналізується проблема формування імперативу експлікації людської активності в космічному просторі. Доводиться думка, що нормативно-правова база регламентації людської діяльності у космічному просторі потребує ґрунтовного опрацювання. Основні проблеми, продуковані освоєнням космосу, несуть не тільки потенційні вигоди, але й глобальні загрози та ризики існуванню людської цивілізації. Продемонстровано зміст стратегії з освоєння космічного простору з огляду на неklasичну парадигму філософії та епістемології, які суттєво делегітимізують зміст сучасних етико-аксіологічних принципів. Пошук стратегій правового забезпечення безпекового розвитку цивілізації в контексті освоєння космосу здійснено в межах восьми сформульованих трендів (делімітація космосу, запобі-

гання мілітаризації, екологічні проблеми освоєння космосу, ресурсоспроможність космосу тощо)

Ключові слова: космічне право, питання безпеки, освоєння космосу, космічний туризм, міжнародний правовий договір, аерокосмічні екологічні технології.

Постановка проблеми. Сучасна історія людства знаменується мотиваційною трансгресивною стратегією. Постмодерністські інтенції культури, філософії, мистецтва якісно по-новому описують необхідність та феноменологію переходу за межі, подолання онтологічних кордонів та ліній демаркації. На такий спосіб сприйняття та розуміння світу не в останню чергу вплинув факт виходу людини за межі своєї планетарної лакуни. Такий прорив передбачає фокусування сприйняття та можливість осмислення людства як цілого, унітарного явища, не розділеного етнічними, політичними, соціокультурними диференціаціями. Крім того, вихід у космічний простір став цілком реальною можливістю знайти та встановити сенс та стратегію спільної діяльності людства, можливістю нівелювання внутрішніх конфліктів та протистоянь. Але питання загального імперативу поведінки людської спільноти у стратегіях освоєння космосу є проблематичним за своїм характером. Про це свідчить ціла низка міжнародних договорів та правових актів, що за останні кілька десятиліть ухвалено міжнародними організаціями та урядами передових країн світу.

Інший рівень проблематики філософського осмислення освоєння космосу людством полягає не лише в етичній та юридичній площині, але й в, умовно зазначимо, феноменологічній перспективі. Зрозуміло, що легітимізовані історико-культурним досвідом усталені імперативи поведінки формуються протягом тривалого проміжку часу та за умови залучення цілого спектра об'єктивних та суб'єктивних чинників: природних, географічних, соціальних, звичаєво-побутових тощо. Спрогнозувати, які саме чинники впливатимуть на формування імперативу поведінки людини в космічному просторі є надзвичайно складним завданням. Так, відсутня інформаційна база, яка б розкривала вплив на свідомість та поведінку людини зміни просторово-часових зв'язків, вплив відсутності магнітного поля, відсутності зміни дня та ночі як чинника біологічних ритмів тощо. Тому передбачити якою буде поведінка людини в цих незвичайних умовах також складно.

Наступним суперечливим моментом освоєння космосу є формування нового розуміння хаосу. І в цьому аспекті має місце певна суперечність. Адже, з одного боку, з античної філософської традиції бере свій початок розуміння космосу як втілення порядку та гармонії, а з іншого – при більш детальному наближенні освоєння космосу є процесом непередбачуваним та хаотичним. Тому обґрунтованою є позиція філософії постмодерну стосовно розуміння

світу як хаосмосу, динаміки організаційно-структурних та ентропійних процесів. Зрозуміло, що таке розуміння світу суттєво впливає на ментальні конструкції сприйняття та аналізу дійсності. Постає закономірне питання: наскільки людство як світова планетарна спільнота готове до подолання меж обжитого простору? Зрозуміло, що здійснювати стратегію розширення меж присутності людини в космосі необхідно із врахуванням набутих фундаментальних знань про будову світу, із виваженою політикою регламентації людської активності, легітимізованою світовою спільнотою. Цей досвід зіткнення з принципово незнайомим, непередбачуваним космічним простором небезпечно будувати на основі міфологем про першопрохідців, чи піонерів, що героїчно долають лінію горизонту людського буття. Логіка цього міфу становить уявлення про можливість підкорення природи. Але передовий досвід аналітики наслідків науково-технічного процесу застерігає від подібної необачної мотивації. Відповідно, загальна стратегія освоєння космічного простору має ґрунтуватися на чіткому інваріантному знанні універсальних законів Всесвіту та відповідно до сталих, історично сформованих імперативів людської поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному науковому дискурсі проблематика безпекового освоєння космічного простору стає достатньо актуальною. Це пов'язане з тим, що освоєння космосу несе не тільки потенційні вигоди, але й глобальні загрози та ризики існуванню людської цивілізації. Космос є незнайомим, непередбачуваним простором, тому наукові дослідження, присвячені його освоєнню, є багатоаспектними та поліметодологічними. Саме тому дослідники, які займаються обґрунтуванням стратегії безпекового освоєння космічного простору, використовують філософські, правові, етичні, технологічні та інформаційні підходи. Серед цих дослідників, на нашу думку, найбільш обґрунтованими є підходи, ідеї П. Глісона, Т. Іде, С. Конрада, Ю. Кричевського, К. Лейба, М. Найяка, Н. Пітера, Г. Соріака, Г. Сахаєва, Дж. Уолша, Ш. Чандрашекара, Ю. Шемшученка та ін. [1–13]. Отже, аналіз наукової літератури з даної проблематики, виокремлення недостатньо розроблених аспектів проблематики безпекового освоєння космічного простору стали підґрунтям для формулювання мети дослідження.

Так, **метою статті** є спроба осмислення підходів до правового забезпечення безпекової стратегії розвитку цивілізації в контексті освоєння космосу, яку пропонується здійснити в межах восьми сформульованих трендів (делімітація космосу, запобігання мілітаризації, екологічні проблеми освоєння космосу, ресурсоспроможність космосу тощо).

Виклад основного матеріалу. З огляду на вищезазначене доцільним є поділ загального контексту філософської аналітики проблеми освоєння космосу на два окремих проблемних поля. Перше з них будемо вважати абстрактно-

науковим. Його метою, на нашу думку, є дослідження космосу як нового рівня наукового та технологічного пізнання, проектування та апробація принципово нових стратегем реалізації людської активності, дослідження джерел розширення межі знань та досвіду.

Інший аспект проблеми слід вважати праксеологічним. Його зміст полягає у використанні ресурсів Всесвіту, можливості комунікації, навігації та планетарного контролю. Цей ресурс значно підвищує можливі ризики та технології впливу в контексті світової геополітики. Очевидним прикладом цього твердження можна вважати окремі територіальні претензії щодо прав власності на поверхню Місяця.

Якщо абстрактно-науковий рівень проблеми освоєння космосу є швидше спекулятивним за своїм характером, то праксеологічний контекст, з одного боку, потребує критичного осмислення та нагальних рішень, а з іншого – містить необхідний емпіричний базис для дослідження, принаймні у вигляді численних нормативно-правових актів, які регламентують цей різновид діяльності.

Отже, проаналізуємо праксеологічні аргументи необхідності освоєння космічного простору.

По-перше, необхідність освоєння космосу зумовлена масштабним зростанням чисельності населення планети. Тому є всі підстави вважати реалізацію цієї стратегії умовою якщо не виживання, то принаймні стабільності існування та розвитку людства.

По-друге, достатньо однозначною є позиція про початок космічної експансії, але побудувати адекватну спекулятивну модель можливих та необхідних меж цієї активності вкрай складно. Відповідно, питання формування імперативів, які б упорядковували та зорієнтовували свободу експлікації людської активності, є всі підстави вважати нагальним та терміновим.

По-третє, адаптація людини до якісно нового та невідомого космічного простору передбачає цілий комплекс невизначених питань біологічного, соціального, політичного та морального рівнів. З огляду на це постає проблема верифікації та концептуалізації тих детермінаційних чинників, що становлять зміст алгоритму діяльності людства в космосі.

Отже, необхідність обґрунтування цілісного та несуперечливого світоглядного комплексу, на якому має бути опрацьовано зміст стратегії з освоєння космічного простору з огляду на неklasичну парадигму філософії та епістемології, що суттєво делегітимізують зміст етико-аксіологічних принципів, є ще одним аргументом на користь дослідження проблеми. Відповідно, дотримуючись загальної логіки сучасних досліджень, вихідним принципом аналітики будь-якої проблеми є емпіричний, прагматичний або праксеологічний контекст.

З огляду на зазначені вище аргументи, зауважимо такі важливі, на наш погляд, аспекти. Історія освоєння космосу людством є мізерною в контексті земної цивілізації. Проте можливі ресурси та ризики, пов'язані з успіхом цієї кампанії, викликають значний інтерес країн усього світу і не тільки космічних держав. Тому логічно, що основна нормативно-правова база регламентації активності з освоєння космосу впроваджується за технологією резолюції Генеральної Асамблеї ООН, а саме: Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження і використання космічного простору (1963); Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла (1967); Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених в космічний простір (1968); Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами (1972); Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір (1975); Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979); Принципи безпосереднього телевізійного мовлення (1982); Принципи дистанційного зондування Землі (1986); Принципи використання ядерних джерел енергії в космічному просторі (1992) тощо [1, с. 120].

Показово, що Комітет з космосу, штаб-квартира якого розташована і працює у Відні, містить два підкомітети: науково-технічний та правовий. Найважливішими проблемами, обговорюваними юридичним підкомітетом останніми роками, були такі: статус та імплементація міжнародних договорів ООН стосовно космосу; збір та аналітика діяльності урядових та інших міжнародних організацій у сфері космічного права; проблема делімітації космічного простору, техніки та правовий статус використання геостаціонарної орбіти й міжнародного використання електрозв'язку; специфіка узгодження міжнародних договорів із окремими національними системами законодавства; проблема використання ядерної енергії в космічному масштабі; питання прав власності на рухоме майно в космічному просторі; питання захисту навколишнього середовища, регламентація сфер впливу та відповідальності. Отже, науково-технічні проблеми освоєння космосу тісно пов'язані із політико-правовими аспектами діяльності людини.

У сучасних дослідженнях безпекові проблеми освоєння космосу та можливості космічного права в їх врегулюванні переважно розглядаються крізь призму низки трендів [2]. Здійснимо їх експлікацію в межах цієї статті:

1. *Проблема делімітації космічного та повітряного просторів.* З одного боку, космічний простір є надбанням усього людства, а з іншого – є маркованим кордонами національних держав, як повітряний простір, несанкціоноване перетинання якого може призвести до трагічних наслідків. Так, М. Найяк (M. Nayak) зазначає, що «Повітряні сили, зокрема Космічне командування

військово-повітряних сил (AFSPC), стикаються з таким викликом, якого вони не бачили раніше: у найближчому майбутньому оскаржуване, погіршене космічне середовище в будь-який рік може переродитися на повне поле битви. Військово-розвідувальне космічне відомство США має бути готовим не просто реагувати, а домінувати» [3, с. 169].

Інший автор, Шандра Чандрашекар (Schandra Chandrashekar), наводить такі міркування: «Низка подій, особливо протягом останнього десятиліття, викликають занепокоєння стосовно того, чи буде ця позиція адекватною, щоб упоратися з викликами для Індії як нової космічної сили. Роль космосу і космічних активів виступають як ключові компоненти глобальної архітектури безпеки, яка включає як цивільне, так і військове використання космосу» [4, с. 135].

Тому питання делімітації космічного простору є актуальним для всього світу, як передових космічних держав, так і урядів тих країн, що останнім часом демонструють амбіції в освоєнні космічного простору, а виражена політика та послідовна стратегія імплементації цього завдання є нагально важливими і для збереження хиткого миру на нашій планеті, і для розбудови справедливого порядку освоєння космосу всіма країнами.

2. *Проблема запобігання мілітаризації космічного простору.* У відповідних міжнародних документах міститься заборона використання ядерної зброї та зброї масового знищення. Але спектр смертоносних засобів, вигаданих людством, надзвичайно широкий. Тому є потреба узгодження на міжнародному геополітичному рівні цілковитої та беззастережної відмови від засобів прояву агресії. Відомий дослідник Г. Саріак (G. Sariak) формулює проблему мілітаризації космосу таким чином: «Космос завжди був мілітаризованим, а ті, хто вважає, що він буде підтримуватися як притулок у міжнародних відносинах, мають нереалістичні очікування. Для того щоб усунути аспекти дилеми безпеки, які виникають у зв'язку з пасивною та активною військовою космічною технологією, існує потреба в більшому співробітництві та можливості доступу до космосу для некосмічних держав. Характер космічної технології подвійного використання ускладнює визначення того, чи існує відвертий стабілізуючий чи дестабілізуючий ефект від цієї технології. Певні застосування мирних/пасивних військових космічних технологій і навіть комерційні або цивільні космічні ресурси, які стабілізують міжнародні відносини, можуть зазіхати на мілітаризацію космосу, ненавмисно призводячи до дестабілізації міжнародних відносин» [5, с. 61].

Тому питання сучасної астрополітики викликають значний інтерес як з боку безпосередніх зацікавлених сторін, так і з боку теоретиків та дослідників цієї проблеми. Так, Патрік К. Глісон (Patrick K. Gleeson) наголошує: «Протягом останніх п'ятнадцяти-двадцяти років технологічно розвинені держави та їхні

збройні сили все більше покладалися на космічні системи для підтримки своїх стратегічних цілей у всьому спектрі державної діяльності. Фінансові та комунікаційні системи в розвиненому світі сильно залежать від космічних систем. Військові сили використовують як комерційні, так і військові супутникові системи для прогнозування погоди, дистанційного зондування, навігації, націлювання та передачі величезної кількості комунікаційних даних, необхідних для сучасного ведення бою» [6, с. 116]. Але напрацьована нормативно-правова база потребує деталізації та конкретизації загальних концептуальних положень. Отже, застосування сили в космічному просторі є глобальною загрозою для людської цивілізації. І саме цей беззаперечний факт має бути покладено в основу загальнопланетарного імперативу в освоєнні космосу, а не політичні, національні, імперські або колоніалістські амбіції.

3. *Екологічні аспекти космічної діяльності.* Автори зазначають, що в космічному просторі наразі перебуває близько 8 тис. артефактів людської діяльності. Така значна кількість об'єктів формує проблему налагодження їхньої безпечної взаємодії та подальшої утилізації. Так, наприклад, Тобіас Іде (Tobias Ide) робить спробу опрацювати концепцію екологічної світобудови. На його думку, дискурсивно-аналітична просторова теорія формує таке уявлення про навколишнє середовище, в якому всі явища та процеси тісно пов'язані [7]. Дійсно, саме тому детермінаційні зв'язки загальної світобудови не просто локалізують простір, а обґрунтовують категоричний характер відповідальності людини. Разом з тим, як зазначає Сергій Кричевський (Sergey Krichevsky), існує значний потенціал екологізації за рахунок переходу до екологічних (чистих, «зелених») технологій, проте він використовується вкрай неефективно через застарілі правил гри й недостатні стимули [8, с. 80].

Дійсно, екологічні проблеми космосу для мешканців Землі віднесені до переліку футурологічних, маючи на порядку денному такі проблеми, як глобальне потепління тощо. Разом із тим маємо цілком реальний досвід: екологія починає часто нагадувати про себе тоді, коли вже запізно здійснювати превентивні заходи. С. Кричевський (Krichevsky) у своїх останніх дослідженнях підкреслює, що екологічні проблеми, пов'язані із безпековим виміром освоєння космосу, для свого успішного рішення мають перебувати в центрі саме філософських досліджень: «Для успішного вирішення актуальних проблем сучасної космонавтики та просторового майбутнього людства всі науково-технічні заходи повинні корелювати з філософською рефлексією та міждисциплінарною експертизою нових проєктів і космічних технологій, спрямованих на їх вивчення та модифікацію, включаючи реалії Землі» [9, с. 94].

4. *Проблема власності на ділянках Місяця, Марса та інших природних космічних об'єктів.* Поверхня Землі стає затісною для людства, тому територіальні ресурси природного супутника нашої планети та інших космічних

об'єктів цікавлять і бізнесменів, і політиків світу. Низка авторів прагнуть змодельювати реалізацію цих проектів у майбутньому, але в результаті їхній прогноз невтішний: «У даний час важко спрогнозувати, чи буде це мирною колонізацією, чи воєнним конфліктом між країнами, що беруть участь у перегонах. Це фактично залежить від низки факторів, включаючи тенденції міжнародних відносин, що превалюватимуть на межі XXI і XXII століть (реалізм проти ліберального інституціоналізму), стану міжнародного публічного права, кількості природних ресурсів на Землі, функціонування міжнародних організацій (ООН або нова організація, що займатиметься дослідженням космосу) та роль органів влади (тобто підрозділів, що впливають на міжнародну думку завдяки їхнім досягненням або індивідуальному внеску в освоєння космосу). Мирна колонізація Марса, заснована на спільних підприємствах, тобто будівництво нових орбітальних станцій, співпраця астронавтів із освоєнням космосу, безумовно, здається найбільш бажаним сценарієм. Найгірша версія, з іншого боку – це воєнний конфлікт, викликаний необхідністю пошуку природних ресурсів або такий, що є результатом нової холодної війни, яка може виникнути між Сполученими Штатами, Російською Федерацією, Китайською Народною Республікою і, можливо, іншими новими силами, наприклад Бразилією та Індією. Можна не виключити можливість того, що поразка і приниження однієї зі сторін у космічному конфлікті і ворожість можуть врешті-решт перетворитися на військові дії на Землі» [2, с. 35]. І попередня історія людської цивілізації, і сучасний її стан свідчать про те, що космос є тією невивченою сферою, яка здатна примножити глобальні проблеми людства. Тому, згідно з давно відомою точкою зору, ті, хто не вчать уроки історії, мають усі підстави повторити їх у своїй сучасній і майбутній практиці.

5. Економічний розвиток космосу і космічний туризм. Ця галузь є вельми перспективною та інвестиційно привабливою. Заможні громадяни світу готові витратити значні ресурси аби здобути нових вражень. Туризм, як сфера бізнесу, передбачає гарантії високого безпекового рівня активності клієнтів. Яким чином можливо забезпечити його в малодослідженому космічному просторі складно уявити, тому дослідники моделюють різні варіанти, або сценарії освоєння космосу і в контексті питання космічного туризму зокрема. Ґрунтовну аналітику цієї проблеми здійснює Карл Лейб (Karl Leib), і найперше, що цікавить автора в цьому аспекті, є саме безпекові питання: «Космос має тенденцію продукувати орієнтоване на майбутнє мислення і часто страждає від тенденції передбачати грандіозні досягнення лише за горизонтом. Проте економічний розвиток космосу у формі видобутку корисних копалин і туризму в найближчому майбутньому стає все більш імовірним. Безпосередня роль урядів у цих досягненнях залежить від галузі; новаторська індустрія

космічного туризму може вимагати трохи більше, аніж режим безпеки, аналогічний режиму комерційних авіалайнерів. Проте видобуток корисних копалин у космосі вимагатиме встановлення чітких прав власності і, отже, реконфігурації існуючого міжнародного правового режиму для космосу. Як державна практика, так і міжнародне право повинні розвиватися, щоб врахувати ці нові реалії в межах існуючої сфери державного суверенітету» [10, с. 2].

Автор аналізує кілька можливих сценаріїв такої діяльності. Перший із запропонованих варіантів є всі підстави називати стихійним, або незбалансованим: держави та компанії можуть вирішити не чекати на формально забезпечені права і розпочати економічну діяльність. Другий сценарій передбачає формальний або неформальний розділ Місяця через двосторонні переговори або узгодження «космічними державами». Ці держави, ймовірно, включатимуть як мінімум існуючі та виникаючі космічні сили: Сполучені Штати, Росію, Китай, країни Європейського космічного агентства, Японію, Індію, Канаду, Бразилію, Індонезію та Південну Корею. Третій варіант передбачає здійснити режим розвитку Місяця, передбачений Угодою про Місяць. Він вважається найбільш стабільним та виваженим, але скептики та опоненти вбачають у ньому загрозу гегемонії супердержав, зокрема США [10, с. 15–16]. Отже, питання реалізації територіальних претензій щодо поверхні природних космічних об'єктів потребує пильної уваги та зважених політичних рішень.

6. *Телекомунікаційні технології*. Інтеграція та глобалізація сучасного світу в загальнолюдську цивілізацію неможлива без актуального розвитку телекомунікаційних технологій. Космічні супутники, дистанційне зондування землі, космічна метеорологія – усі ці ресурси без перебільшення потужно впливові і саме ця потужність впливу потребує збалансування в контексті хиткої міжнародної політики. Так, Ніколас Пітер (Nicolas Peter) зауважує: «Прямим наслідком вищезазначеної інтернаціоналізації та глобалізації космічних суб'єктів за останнє десятиліття є стрімке зростання загальних угод за останні шість років. Основні сфери співпраці між цивільними космічними агентствами полягають у застосуванні космосу (крім космічних телекомунікацій) і в науках про космос» [11, с. 147]. Також дослідник обґрунтовує основні магістральні лінії міжнародного співробітництва в освоєнні космічного простору з огляду на значну роль телекомунікаційних технологій [11, с. 153]. Відповідно, складна система світової геополітики набуває особливого значення в мало дослідженому космічному просторі.

7. *Медичні та біологічні дослідження*. Відомо, що перебування людини в космічному просторі значно розширює наші уявлення про межі людського. Адаптаційні механізми в космічному просторі реалізуються непередбачувано, порівняно із більш-менш визначеними траєкторіями земної адаптації. Так,

Джастін Сент-П. Уолш (Justin St. P. Walsh) аналізує цю проблему крізь призму концепту загальнолюдської спадщини. Відповідно, «Багато об'єктів, що відправляються в космос (і залишені там або залишені до руйнування після повторного використання), можуть розглядатися просто як інструменти такого роду, які або застаріють, коли технологія прогресує, або які більше не використовуються, тому що вони ламаються. Об'єкти стають сміттям, перешкодами, навіть небезпеками для сьогодення і майбутнього. Дійсно, багато груп, включаючи Центр досліджень космічних технологій Японського агентства аерокосмічних досліджень (JAXA), швейцарську школу Політехнічна федерація Лозанни (Polytechnique Fédérale de Lausanne) і НАСА (NASA), провели значні дослідження щодо активного видалення існуючого космічного сміття» [12, с. 235]. Тому можемо зробити проміжний висновок, що наукові дослідження в галузі природничих, біологічних наук та медицини в космічному просторі набувають відповідної специфіки та значення. Усі ці фактори впливають не тільки на навколишнє середовище, але й на саму природу людини. Логічно, що здійснення прогностичних функцій стосовно найбільш імовірних варіантів розвитку адаптаційних механізмів та узгодження спільної стратегії їхньої регламентації є питанням надзвичайно актуальним.

8. *Ресурсоспроможність космосу.* Дослідження космосу як потенційного джерела необхідних людській цивілізації ресурсів, особливо на тлі катастрофічного наближення їхнього остаточного вичерпання, також є важливою складовою стратегії його освоєння та регламентації свободи людської волі. Адже, як свідчить земна історія людства, у боротьбі за ресурси моральні імперативи не демонструють домінуючих ознак власної категоричності. Відповідно, Гурбахан Сінгх Сахдева (Gurbachan Singh Sachdeva) вважає питання ресурсоспроможності космічного простору одним з основних: «Арена космічного простору схильна до складних військових заходів, є вільним полем для жорсткої економічної конкуренції і наділена багатими природними ресурсами, що пропонують великі комерційні можливості, які вимагають залучення на державному рівні для ефективного моніторингу національних наглядових заходів та загальних принципів для ефективного управління та громадського порядку в космічному просторі» [13, с. 106]. Зважаючи на «успіхи» людства в ірраціональній експлуатації людських ресурсів, проблематика ресурсоспроможності космосу має потенціал вийти на передній фланг проблем забезпечення сталого розвитку людства в масштабах космосу.

Висновки. Отже, до проблеми освоєння космосу прикута пильна увага, без перебільшення, всього людства. Тому проблема напрацювання чіткого й усвідомленого імперативу регламентації людської активності посідає таке важливе місце в міжнародній співпраці та діяльності міжнародних організацій.

Викладені вище проблеми освоєння космічного простору людством в юридичному аспекті передбачають два рівні розв'язання: удосконалення вже існуючої нормативно-правової бази міжнародних документів та проектування регламентації людської активності в подальших викликах освоєння міжзоряного світу. Необхідність юридичного регулювання всіх основних проявів активності в космічному просторі свідчить про зародковий стан відповідних імперативів, які тісно пов'язані з викликами безпеці людства, його цивілізаційним поступом. Але актуальні проблеми, що виникають у ході здійснення цієї діяльності, потребують негайного розв'язання. Демаркація загальнолюдського космічного та націоналізованого повітряного простору, проблема мілітаризації космічної експансії людства, розвиток телекомунікаційних технологій та використання геостационарної орбіти, технологічні, медичні та біологічні дослідження – усі ці напрями діяльності суттєво змінюють перебіг нашої щоденної активності та загальний безпековий статус розвитку земної цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Shemshuchenko Yuriy. Problems of development of international space rights. *Foreign policy and diplomacy: historical and modernized measures*. Issue 1. 2007. Vol. 13, P. 118–122.
2. Szocika Konrad, Tomasz Wójtowicz and Leszek Baranc. War or peace? The possible scenarios of colonising Mars. *Space Policy*. 2017. Vol. 42, Issue 1. P. 31–36. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.spacepol.2017.10.002> (дата звернення: 15.11.2018).
3. Nayak Michael. Fighting a War in Space: The Case for a Space Innovation Force. *Astropolitics, The International Journal of Space Politics & Policy*. 2018. Vol. 16, Issue 2. P. 157–173. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/14777622.2018.1486173> (дата звернення: 10.11.2018).
4. Chandrashekar Schandra. Space, War, and Deterrence: A Strategy for India. *Astropolitics, The International Journal of Space Politics & Policy*. 2016. Vol. 14, Issue 2–3. P. 135–157. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/14777622.2016.1244747> (дата звернення: 10.11.2018).
5. Sariak George. Between a Rocket and a Hard Place: Military Space Technology and Stability in International Relations. *Astropolitics, The International Journal of Space Politics & Policy*. 2017. Vol. 15, Issue 1. P. 51–64. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/14777622.2017.1288509> (дата звернення: 17.11.2018).
6. Gleeson Patrick K. Perspectives on Space Operations. *Astropolitics: The International Journal of Space Politics & Policy*. 2007. Vol. 5, Issue 2, P. 145–172. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/14777620701543065> (дата звернення: 1.11.2018).
7. Ide Tobias. Space, Discourse and environmental peacebuilding. *Third World Quarterly*. 2017. Vol. 38, Issue 3. P. 544–562. URL: <https://doi.org/10.1080/01436597.2016.1199261> (дата звернення: 18.11.2018).

8. Krichevsky Sergey. Environmentally friendly aerospace technologies and projects. Methodology, history, prospects. *I Aerospace Sphere Journal*. 2018. No. 3 (96). P. 78–85. URL: <http://dx.doi.org/10.30981/2587-7992-2018-96-3-78-85> (дата звернення: 18.11.2018).
9. Krichevsky Sergey. Environmentally friendly aerospace technologies and projects. Methodology, history, prospects. *I Aerospace Sphere Journal*. 2018. No. 3 (96). P. 78–85. URL: <http://dx.doi.org/10.30981/2587-7992-2018-96-3-78-85> (дата звернення: 5.11.2018).
10. Leib Karl. State Sovereignty in Space: Current Models and Possible Futures. *Astropolitics: The International Journal of Space Politics & Policy*. 2015. Vol. 13, Issue 1. P. 1–24. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/14777622.2015.1015112> (дата звернення: 15.11.2018).
11. Nicolas Peter. The changing geopolitics of space activities. *Space Policy*. 2016. Vol. 37, Issue 1. P. 145–153. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.spacepol.2016.11.004> (дата звернення: 14.11.2018).
12. Walsh Justin St. P. Protection of humanity's cultural and historic heritage in space. *Space Policy*. 2012. Vol. 28, Issue 1. P. 234–243. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.spacepol.2012.04.001> (дата звернення: 8.11.2018).
13. Sachdeva Gurbachan Singh. Space Doctrine of India. *Astropolitics: The International Journal of Space Politics & Policy*. 2016. Vol. 14, Issue 2–3. P. 104–119. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/14777622.2016.1237211> (дата звернення: 20.11.2018).

Данильян Олег Геннадьевич, доктор філософських наук, професор, завідуючий кафедрою філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

Дзєбань Александр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОГО ОСВОЕНИЯ КОСМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ПОДХОД

В статье анализируется проблема формирования императива экспликации человеческой активности в космическом пространстве. Обосновывается мнение, что нормативно-правовая база регламентации человеческой деятельности в космическом пространстве требует основательной проработки. Основные проблемы, продуцируемые освоением космоса, несут не только потенциальные выгоды, но и глобальные угрозы и риски существованию человеческой цивилизации. Продемонстрировано содержание стратегии по освоению космического про-

странства с учетом неклассической парадигмы философии и эпистемологии, что существенно делегитимизирует содержание современных этико-аксиологических принципов. Поиск стратегий правового обеспечения безопасного развития цивилизации в контексте освоения космоса осуществляется в пределах восьми сформулированных трендов (делimitация космоса, предотвращение милитаризации, экологические проблемы освоения космоса, ресурсные возможности космоса и т.д.).

Ключевые слова: *космическое право, вопросы безопасности, освоение космоса, космический туризм, международный правовой договор, аэрокосмические экологические технологии.*

Danilyan Oleg Gennadiyovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Dzoban Olexander Petrovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

PROBLEMS OF OUTER SPACE SAFE EXPLORATION: PHILOSOPHICAL AND LEGAL APPROACH

The article analyzes the problem of the formation of the imperative of human activity's explication in outer space. It is asserted that the existing international agreements and legal framework for the regulation of human activities in outer space requires thorough study and close attention from researchers. The main challenges, generated by outer space exploration, bring not only potential benefits but global threats and risks to the existence of human civilization. The enlisted problems in the outer space exploration have two levels of solutions in the legal aspect: improvement of the existing legal framework of international instruments and the design of regulation of human activity in the subsequent challenges of the interstellar world exploration. The need for legal regulation of all major manifestations of activity in outer space indicates the embryonic state of the relevant imperatives, which are closely linked to the challenges to the safety of mankind and its civilization progress. The content of the outer space exploration strategy is demonstrated from the point of non-classical paradigm of philosophy and epistemology, which significantly delegitimize modern ethical and axiological principles. The search of strategies of legal support of the civilization development in the context of space exploration is carried out according to following formulated trends: the demarcation of nationalized airspace and universal space, the problem of the militarization of the space expansion of mankind, the development of

telecommunication technologies and the use of geostationary orbit, technological, medical and biological research – all these activities significantly change the direction of our daily routines and the overall security status of the earth civilization development.

Keywords: *space law, security issues, space exploration, space tourism, international legal treaty, imperative to overcome the border, aero-space environmental technologies.*

UDC 1:316.3+340.12

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170288>

Manuilov Eugene Mykolayovych, PhD in Philosophy, Professor, professor
at Philosophy Department of Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: manuilov1946@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3896-6017

Kalynovsky Yuri Yuriyovych, DSc in Philosophy, Professor, professor
at Philosophy Department of Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: kalina_uu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

INFORMATION SOVEREIGNTY OF UKRAINE: MODERN MORAL CHALLENGES AND THREATS

The paper discusses the essential properties of Ukrainian information sovereignty from the legal perspective. It demonstrates the correlation between the concepts of “information sovereignty” and “moral sovereignty”. The research identifies essential threats to Ukrainian society moral life and their implications for the information sovereignty of Ukraine. Moral security challenges to the Ukrainian community in social media were analyzed. It is emphasized that the state needs to develop further the national strategy of information sovereignty protection.

Keywords: *state information sovereignty, state moral sovereignty, moral security, moral security threats, values, public opinion manipulation.*

Problem setting. Ukrainian information sovereignty protection is a priority objective for today’s domestic state building. Information threats focused against our country are to be thoroughly analyzed and strategies of their minimization are to be improved. Undoubtedly, information security is a fundamental factor of the existence and development of the modern state. Information wars result in the deformation of the social collective and individual moral values, which affects other areas of the country life, in particular, political, legal, moral and others. In the contemporary conditions of the widespread information technologies, creation of virtual worlds, and the popularity of various social media, the problem of moral and information security has grown and gained new forms and dimensions. On the one hand, the development of information communication technologies significantly

expands opportunities of a person and society, whereas on the other hand, it conceals a number of threats.

Recent research and publications analysis. The latest research studies normally consider the problem of the state information sovereignty from different perspectives – as an element of ensuring the country national security, as a system factor of state building, as an object of information and hybrid wars etc.

A range of papers deals with the content of such concepts as “information sovereignty”, “moral sovereignty”, “information security”, and “moral security”. In particular, O. Kononova devotes her paper to the legal definition of the concept of “information sovereignty”. The researcher specifies its essential features in various legal regulations of Ukraine. In turn, I. Kritsak and Ya. Synyak analyze the structure of the state moral sovereignty as the unity of three components – national-patriotic idea, religion and law.

In their studies, V. Karlova and D. Mekhed discuss the types and specifics of threats to the moral life of the Ukrainian society, which influence, to a certain extent, the state information sovereignty. V. Karlova classifies these threats as internal and external, while D. Mekhed focuses his research attention on the challenges and hazards in social media. G. Shevchenko emphasizes that the threats to the moral security of the Ukrainian society include the conflict nature and social intellectualization, which are not in line with the individual moral development. According to the researcher, the main moral threats are related to the destruction of the national culture, national science, education and upbringing.

Instead, O. Gida, giving the reasons regarding the benefits of democracy and the freedom of speech notices that there is a threat of their use to manipulate public opinion, influence the political and economic life of the country from the information aspect.

Overall, theoretical studies into the issue of protecting state information sovereignty from the perspective of moral threats and challenges are fragmented and need further elaboration in scientific research.

Paper objective. This work is aimed at identifying the main threats to the Ukrainian society moral life in the context of protecting information sovereignty of Ukraine.

Paper main body. The problem of protecting information sovereignty of Ukraine has become urgent due to the hybrid war, unleashed against our country. Clarifying the terminology it should be mentioned that in regulatory practices the concept of “information sovereignty” first appeared in the Law of Ukraine On Information, which declared that the basis of the information sovereignty of Ukraine is in the national information resources. Ukrainian information resources comprise all their information, regardless of its content, forms, time and place of production. Ukraine independently forms its information resources on its territory and freely

disposes of them, except for the cases, stipulated by law and international agreements. The concept of “state information sovereignty” was introduced in the Law of Ukraine On National Informatization Program. It is understood as the “ability of the state to control and regulate information flows from outside the country to comply with the laws of Ukraine, rights and freedoms of its citizens, and ensure the national security of the state”. In this respect, there are questions both to the content of the definition and to its appropriateness in the above document. Firstly, this concept is not used elsewhere in this law, except for the part that includes the definition. Secondly, even in terms of introduction, it does not seem to be enforceable. Thirdly, it remains unclear why this definition was recorded in the Law of Ukraine On National Informatization Program, which influences a rather specific field of the state policy. Fourthly, while the Law of Ukraine On Information defines the “information sovereignty of Ukraine”, the Law of Ukraine On National Informatization Program establishes the definition of the “state information sovereignty”. Therewith, the comparison of the essential properties of the suggested definitions proves they are fundamentally different [1, p. 220].

In the context of increased threats to the information sovereignty of Ukraine in the moral and value dimension it is also worth embracing the moral security and sovereignty of the state. Therefore, from our viewpoint, in the contemporary scientific discourse it would be more appropriate to use not only the concept of “information sovereignty”, but also a broader concept of the “state moral sovereignty”. The moral sovereignty of the Ukrainian state is in the organic unity of the national and common human values, their protection, the development and reproduction as a necessary element of the Ukrainian nation existence, its further establishment as a national-and-cultural community and the subject of international relations. The moral sovereignty of Ukraine establishes the eternal right of our people to form a state, mentality and value-based uniqueness as well as the independence of its national development.

According to researchers, for the analysis of the moral sovereignty it is necessary to refer to the specifics of the structural elements of the concept under consideration and the mechanism of its interaction with other kinds of the sovereignty. I. Kritsak and Ya. Synyak provide evidence that “the moral sovereignty” should be based on three pillars, namely, the national-patriotic idea, religion and law. The above components are tightly interrelated and form a unified mechanism as a “triad of the moral sovereignty”. However, the abovementioned elements may exist independently, that is beyond the mechanism of the moral sovereignty, but individually they are unable to play a truly decisive role of implementing state aspirations of the Ukrainian nation, taking into consideration the complexity of the moment for our country. These researchers affirm that the key to success is in the clear interaction and functional efficiency of all the above components of the

moral sovereignty [2, p. 224]. It is obvious that there is a need to further specify and essentially correlate the concepts of “information sovereignty” and “state sovereignty”.

Performing the analysis of the information sovereignty of Ukraine in the context of the existing moral challenges for the society of the country, it is to be emphasized that a pre-requisite for Ukraine entering the global information space is the harmonization of its national legal regulations with international laws in the field of information, regulation of international relations and the interaction in the area of information activities, in particular, as regards ensuring information security. It is required to formally outline the range of external and internal information threats. It is also necessary to clarify and specify the legal definition of the concept of the national information sovereignty, establish its limits, state competence as to its protection, introduce and implement the mechanism of counteracting the threats to information sovereignty, ensure information freedoms, and the freedom of speech as a factor of information security [3, p. 130].

In this respect, V. Kostytsky argues that anti-Ukrainian information war has become a massive threat to the information sovereignty of Ukraine. Today the main form of the information war is psychological aggression, which is effected via the controlled information impact on the individual, group or collective consciousness, the will of the nationals of another country, their feelings, misinformation of the decision-makers in politics, economy and other areas, as well as undermining information opponent’s infrastructure [4, p. 264].

It may be claimed that the threats to the information sovereignty of Ukraine have been manifested in the powerful adverse impact on the moral life of our society, attempts to misrepresent national memory, diminish the significance of national values, oppose moral values of various social groups etc.

Scholars believe that moral threats are negative trends, related to the deformation of the value bases of the society. It is considered that external threats in the area of the society moral security include: state policies; blocking equal participation in the international distribution of cultural heritage of the humanity, imposition of alien ideology; the deployment of “cultural expansion” by some countries towards others; the development of the “information war” concept; criminal activities of religious sects, organizations and individuals in their moral practices; the practices of economic and political bodies in the moral field, oriented against the national interests of the country. The internal threats to the moral security are: country’s underdevelopment compared to well-developed world powers in terms of social informatization; insufficient cooperation among governmental agencies in establishing and implementing the unified national ideology; the low level of education in the country; unenforceable protection laws, the spread and reinforcement of the traditional national ideals and values [5].

The challenges and threats to the Ukrainian society moral life, as the ways of undermining the information sovereignty of Ukraine, may be found in the certain content of social media. In these media the presented information may be of anti-Ukrainian, anti-human nature, while personal data and the hardware and software of active users in social media are not always properly protected.

In particular, experts prove that under the systematic consideration of different kinds of violations of social media confidentiality protection it is possible to single out the following major types of information threats in social media:

- confidentiality threat (leak of confidential information and direct and indirect losses to the user of a social network);
- integrity threat (modification of information within the network and the loss of its adequacy);
- accessibility threat (hindering access to the media information and blocking access to the resource);
- completeness threat (destruction of information within the network as well as direct and indirect loss both to the user of the social network and to its owner);
- update threat (delay in receiving information by a network legal user);
- importance threat (unauthorized viewing confidential information, which entails the loss of its valuable features);
- focus threat (readdressing media information, which may entail its lower confidentiality and accessibility);
- information overloading threat (multiple copying media information) [6, p. 17].

The moral world outlook of today's youths is especially vulnerable to the destructive impact of social media. Their worldview and value bases are being formed. It is common knowledge that modern social media form the so-called "mosaic thinking", which features non-consistency, fragmentariness and low level of analysis, which becomes the basis for the deformation or unacceptance of moral values. The very essence of this communication does not provide for insights, it is focused on simplifying the message content, speed of its creation and transmission. Human moral qualities become secondary in this interaction, while the key point is the message content and reaction thereto of the widest audience. Under these circumstances the opportunities to affect moral security of an individual and the society, and, therefore, the information sovereignty of the country are considerably strengthened.

American researcher N. Postman rightfully remarks that modern people do not exchange ideas, they exchange images, which is especially evident today at the time of the social media prosperity, including Facebook, Instagram, and others, where the actual main objective of communication and information exchange is mutual entertainment. This communication leaves little space for exchanging

important ideas or moral or cultural values, since they do not contain entertainment element, which is the basis of the modern means of mass communication and the main aim of communication for the users of these means [7].

From the moral perspective, communication in social media, despite a number of unconditional benefits, is also related to certain threats for the user's privacy, information security of the society and information sovereignty of the state.

For instance, it is common practice to spread disinformation in social media as a way of psychological impact, which is in the deliberate providing the user with the information, which is deceitful and misleading. Misrepresented, incomplete or false data are spread to achieve propaganda, military, commercial or other illegal objectives. A person, who has been misled, in turn, continues spreading false information among users (via friends, groups and pages in social medial services), since this person believes in the false information [8, p. 205]. If the disinformation embraces a considerable number of citizens, it thus creates threats to the state information sovereignty.

Experts convince that the possibilities of the social media technologies bring new corrections to the understanding of the information security. Personal data of users that are publicly accessible, can be used without authorization for advertising, through the fault of the media there may be a leakage of payment details. Serious troubles may emerge for the user in relation to hacking an account and the use of all information against the user, in particular, for political or economic spying, discrediting and revenging. Another threat is the so-called *fishing*, the virus, which unnoticeably for the user steals his or her login and password, and then uses them for automated spam mailing on behalf of the user to the full list of his or her contacts [9, p. 137].

At the national level, using social networks, information attacks may be performed against whole peoples to destabilize the situation, create favourable moral-and-psychological climate for further manipulative actions, destructive impact on the existing political and economic systems, which eventually leads to undermining information, political and economic sovereignty of the country.

In this context O. Gida suggests that the freedom of speech is a major element of democracy. However, on the other hand, there is a danger of its use to manipulate human consciousness. A specifically trained manipulator is able to force social media users to perceive certain social information in the way favourable for him, and this manipulator channels users' socially significant actions in the way favourable for the customer. Information network impact is mainly focused on undermining and further destruction of fundamental principles of the nation. It is most often performed implicitly and is directed on compromising followed by the removal from the political arena of the nationally conscious elite, who do not share or support manipulator's ideas. Manipulators also widely use the organization of

provocations and escalation of contradictions between groups with different political views or ethical origin. If necessary, in the future all these may become the grounds for accusations of the power of violating fundamental human rights thus justifying the need of force activities [10, p. 272–273].

The quality of protection against manipulative influence in the information communication space, as the basis of moral security and the state information sovereignty depends on a number of interrelated factors – information culture and the level of subject intellect, their critical thinking development and the ability to work with information, legislation of the country, which regulates the field of information, the specifics of civil society bodies' functioning etc.

In general, state interests in the information area are in creating the conditions for the harmonious development of the country information infrastructure, enforcement of the constitutional human and citizens' rights and freedoms for reinforcing the constitutional order, sovereignty and territorial integrity of the country, establishment of political and social stability, economic prosperity, unconditional enforcement of laws and support of the rule of law, the development of international partnership-based cooperation. The most dangerous sources of threats to the national interests in the field of information are uncontrolled spread of “information weapons”, the deployment of arms race in this area, and the attempts to implement the concepts of “information wars” [11, p. 105].

Developing the above ideas, I. Sopilko notes that to prevent information misuse and to protect information rights, the current situation with the national and information security of Ukraine require the development of the evidence-based state policy and strategy in this field, the identification of the system of national values, major and vital interests of individuals, society and state, the identification of external and internal threats to these interests, the search of the effective measures to ensure the security in all areas, the protection from information threats and the exercise of the right to receive reliable information [12, p. 79].

Following G. Shevchenko's opinion, it is necessary to mention that the threats to the moral security include the conflict nature and social intellectualization, which are not in line with the individual moral development, destruction of the national culture, national science, education and upbringing. We emphasize that it is possible to preserve moral security of the society and individual by sticking to national and cultural traditions, by extending them with the spirit of commitment, responsibility, faith in justice, human dignity and honesty as well as morality and beauty. The basis for the moral security may be the moral culture and values, which build the architecture of the personal morality. It may be affirmed that the most important moral values of the society include culture, science, education and upbringing that take a person to a higher level of his or her life, encourage formation of the value-based world outlook, moral world, the system of moral ideals, which enable a person

to stay a moral human in any life situations and firmly keep their core moral values [13, p. 367–368].

Conclusions of the research. It is possible to argue that the threats and challenges to the moral life of Ukrainian society affect the information sovereignty of Ukraine. Attempting to undermine information independence of the state, destructive forces, both external and internal, are trying to ruin moral foundations of the Ukrainian nation's life, manipulate public opinion, and form anti-state ideas in among the citizens.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кононова О. В. Господарсько-правове забезпечення інформаційного суверенітету у сфері телерадіомовлення. *Економічна теорія та право*. 2015. № 1. С. 215–225.
2. Кріцак І. В., Синяк Я. В. Духовний суверенітет як цінність та консолідуюча основа української нації. *Публічне право*. 2016. №. 3. С. 220–230.
3. Бондар Ю. В. Свобода слова як чинник інформаційної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 102 (1). С. 127–130.
4. Костицький В. В. Політико-правові проблеми протидії антиукраїнській інформаційній війні у контексті європейської безпеки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 260–269.
5. Карлова В. В. Духовна безпека українського суспільства: виклики, загрози та шляхи їх подолання. 2017. URL: <http://matrix-info.com/2017/08/22/duhovnabezpeka-ukrayinskogo-suspilstva/> (дата звернення: 14.04.2019).
6. Мехед Д. Інформаційна безпека в соціальних мережах. Методи поширення інформації в соціальних мережах. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*: наук.-техн. зб. 2015. Вип. 2. С. 14–18.
7. Postman N. *Amusing Ourselves to Death*. New York: Penguin Books, 2005. 208 p.
8. Скрута Г. В., Шкарупа І. В., Нікуліщев Г. І. Забезпечення інформаційної безпеки у соціальних мережах. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 23–25 листоп. 2016 р. Кропивницький: КНТУ, 2016. С. 204–205.
9. Горова С. В. Проблеми інформаційної безпеки в соціальних мережах. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 136–139.
10. Гіда О. Ф. Соціальні мережі як засіб деструктивних впливів через інформаційний простір. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3 (спец. вип.). С. 268–278.
11. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека в умовах глобалізаційних тенденцій: до проблеми осмислення сутності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2006. Вип. 24. С. 101–108.
12. Сопілко І. М. Інформаційні загрози та безпека сучасного українського суспільства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 1. С. 75–80.

13. Шевченко Г. П. Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності сучасної людини. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 3. С. 361–373.

REFERENCES

1. Kononova, O. V. (2014). Gospodars'ko-pravove zabezpechennya informacijnogo suverenittu u sferi teleradiomovlennya. *Ekonomichna teoriya ta pravo – Economic Theory and Law*, 1, 215–225 [in Ukrainian].
2. Kriczak, I. V., Sy'nyak, YA. V. (2016). Duxovny'j suverenitet yak cinnist' ta konsoliduyucha osnova ukrayins'koyi naciyi. *Publichne pravo – Public Law*, 3, 220–230 [in Ukrainian].
3. Bondar, YU. V. (2011). Svoboda slova yak chy'nnny'k informacijnoyi bezpeky'. *Aktual'ni problemy' mizhnarodny'x vidnosy'n – Actual Problems of International Relations*, issue 102(1), 127–130 [in Ukrainian].
4. Kosty'cz'ky'j, V. V. (2015). Polity'ko-pravovi problemy' proty'diyi anty'ukrayins'kij informacijnij vijni u konteksti yevropejs'koyi bezpeky'. *Naukovy'j chasopy's npu imeni m. p. dragomanova. seriya 18: ekonomika i pravo – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 18: Economics and Law*, issue 27, 260–269 [in Ukrainian].
5. Karlova, V. V. (2017). Duxovna bezpeka ukrayins'kogo suspil'stva: vy'kly'ky', zagrozy' ta shlyaxy' yix podolannya. URL: <http://matrix-info.com/2017/08/22/duhovnabezpeka-ukrayinskogo-suspilstva/> [in Ukrainian].
6. Mexed, D. (2015). Informacijna bezpeka v social'ny'x merezhax. metody' poshy'rennya informaciyi v social'ny'x merezhax. *Prav., normat. ta metrol. zabezp. sy'stemy'zaxy'stu informaciyi v ukrayini: nauk.-texn. zb. – Legal, regulatory and metrological support of information security system in Ukraine: scientific and technical journal*, issue 2, 14–18 [in Ukrainian].
7. Postman, N. (2005). *Amusing Ourselves to Death*. New York: Penguin Books [in English].
8. Skruta, G. V., Shkarupa, I. V., Nikulishhev, G. I. (2016). Zabezpechennya informacijnoyi bezpeky' u social'ny'x merezhax. *Aktual'ni zadachi ta dosyagnennya u galuzi kiberbezpeky'*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kropivnitsky: KNTU, 204–205 [in Ukrainian].
9. Gorova, S. V. (2014). Problemy' informacijnoyi bezpeky' v social'ny'x merezhax. *Borot'ba z organizovanoyu zlochy'nnisty i korupciyeyu (teoriya i prakty'ka) – The Fight Against Organized Crime and Corruption (theory and practice)*, 1, 136–139 [in Ukrainian].
10. Gida, O. F. (2013). Social'ni merezhi yak zasib destrukty'vny'x vply'viv cherez informacijny'j prostir. *Borot'ba z organizovanoyu zlochy'nnisty i korupciyeyu (teoriya i prakty'ka) – The Fight Against Organized Crime and Corruption (theory and practice)*, 3(specz. vy'p.), 268–278 [in Ukrainian].

11. Dz'oban', O. P. (2006). Informacijna bezpeka v umovax globalizacijny'x tendencij: do problemy' osmy'slennya sutnosti. *Gumanitarny'j visny'k Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Humanities Bulletin of Zaporizhzhhe State Engineering Academy, issue 24, 101–108* [in Ukrainian].
12. Sopilko, I. M. (2015). Informacijni zagrozy' ta bezpeka suchasnogo ukrayins'kogo suspil'stva. *Yury'dy'chny'j visny'k. povitryane i kosmichne pravo – Law Journal. Air and Space Law, 1, 75–80* [in Ukrainian].
13. Shevchenko, G. P. (2017). Duxovna bezpeka: duxovna kul'tura i duxovni cinnosti suchasnoyi lyudy'ny'. *Duxovnist' osoby'stosti: metodologiya, teoriya i prakty'ka – Spirituality of a Personality: Methodology, Theory and Practice, issue 3, 361–373* [in Ukrainian].

Мануйлов Євген Миколайович, кандидат філософських наук, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ДУХОВНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. *Захист інформаційного суверенітету є складовою розбудови сучасної України. Наслідком інформаційних війн є деформація духовних цінностей суспільства та особистості, що негативно впливає на інші сфери життєдіяльності держави, зокрема політичну, правову, моральну тощо. З одного боку, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій значно розширює можливості людини та суспільства, а з другого – несе в собі низку загроз.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. *Проблема інформаційного суверенітету держави в сучасних наукових дослідженнях розглядається у різних ракурсах – як складова забезпечення національної безпеки країни, як системоутворюючий чинник державотворення, як об'єкт інформаційних та гібридних війн. Зокрема, правовому визначенню поняття «інформаційний суверенітет» присвячена робота О. Конової. У свою чергу, дослідники І. Крицак та Я. Синяк аналізують структуру духовного суверенітету держави. У наукових розвідках В. Карлової та Д. Мехеда розкрито різновиди й особливості загроз духовній сфері українського суспільства, які негативно впливають на інформаційний суверенітет держави. Науковець Г. Шевченко акцентує увагу на тому, що серед загроз духовній безпеці українського соціуму є конфліктність та інтелектуалізація суспільства, яка не збігається з моральним удосконаленням особистості.*

Мета нашого дослідження полягає у виявленні основних загроз духовній сфері українського суспільства в контексті захисту інформаційного суверенітету України.

Виклад основного матеріалу. Стверджується, що в контексті посилення небезпек щодо інформаційного суверенітету України в духовно-ціннісному вимірі варто вести мову про духовну безпеку та духовний суверенітет нашої держави.

Зазначається, що посягання на інформаційний суверенітет України знайшли свій прояв у потужних негативних впливах на духовну сферу вітчизняного соціуму, спробах викривити національну пам'ять, зменшити значущість національних цінностей, протиставити духовні цінності різних соціальних груп тощо.

Обґрунтовується, що якість захисту від маніпулятивних впливів у інформаційно-комунікаційному просторі як основа духовної безпеки та інформаційного суверенітету держави залежить від низки взаємопов'язаних чинників – інформаційної культури й рівня інтелекту суб'єктів, розвиненості в них критичного мислення та здатності працювати з інформацією, законодавчої бази країни, яка регулює інформаційну сферу, особливостей функціонування структур громадянського суспільства тощо.

Висновки. Загрози та виклики духовній сфері вітчизняного суспільства негативно впливають на інформаційний суверенітет України. Намагаючись підірвати інформаційну незалежність держави деструктивні сили як ззовні, так і зсередини роблять спроби зруйнувати духовні підвалини життєдіяльності української нації, маніпулювати суспільною свідомістю, формувати у громадян антидержавницькі настрої.

Ключові слова: інформаційний суверенітет держави, духовний суверенітет держави, духовна безпека, загрози духовній безпеці, цінності, маніпуляція суспільною думкою.

Мануйлов Евгений Николаевич, кандидат философских наук, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Калиновский Юрий Юрьевич, доктор философских наук, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ИНФОРМАЦИОННЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И УГРОЗЫ ДУХОВНОЙ СФЕРЕ

Раскрыты сущностные признаки информационного суверенитета Украины с правовой точки зрения. Показана коррелятивность понятий «информационный суверенитет» и «духовный суверенитет». Определены основные угрозы духовной

сфере украинского общества и их опасность для информационного суверенитета Украины. Проанализирован характер вызовов духовно-информационной безопасности отечественного социума в социальных сетях. Подчеркивается необходимость дальнейшего развития государственной стратегии Украины относительно защиты информационного суверенитета.

Ключевые слова: *информационный суверенитет государства, духовный суверенитет государства, духовная безопасность, угрозы духовной безопасности, ценности, манипуляция общественным мнением.*

Юркевич Олена Миколаївна, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olenayurkevych@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4023-4624>

ЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Досліджено особливості юридичної герменевтики, логіко-методологічний інструментарій юридичної герменевтики: зміст і значення логічного методу, логічних принципів та способів досягнення праворозуміння. З'ясовано відмінність формально-логічних способів тлумачення від способів інтерпретації в герменевтичній логіці, зокрема, при вирішенні проблеми субсумції в кримінальному праві.

Ключові слова: юридична герменевтика, правотлумачення, юридична інтерпретація, логічний спосіб тлумачення, формальна логіка, герменевтична логіка.

Постановка проблеми. Серед багатьох життєвих проблем однією з найскладніших для наукового вирішення і такою, що не втрачає своєї актуальності, є проблема розуміння. Ця проблема може бути вирішена шляхом тлумачення та інтерпретації як герменевтичних процедур. Загальновизнана необхідність тлумачення та інтерпретації пов'язана з проблемою багатозначності при використанні мовних систем. Завданням тлумачення та інтерпретації є прояснення змісту предмета думки, що певним чином відповідає об'єкту. Мовлення є спочатку темним і потребує тлумачення та пояснення. Особливого значення набуває сьогодні проблема розуміння та раціоналізації способів його досягнення в праві з використанням логічних знань, усвідомленням соціального наслідку результатів правотлумачення та юридичної інтерпретації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Логічні аспекти юридичної герменевтики, зокрема логічний спосіб тлумачення, увійшли в історію юридичної герменевтики із самого початку та продовжують розвиватися в теорії права, знаходити своє втілення в сучасній герменевтиці та нових юридичних науках, таких як юридична техніка. Серед сучасних логіко-правових досліджень потрібно відзначити роботи Є. В. Булигіна [1, 2], праці з методології права Р. Циппеліуса [7], вітчизняних дослідників з питань юридичної герменевтики П. М. Рабіновича [5], герменевтичної логіки О. М. Юркевич [9, 10] та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження логічного підґрунтя юридичної герменевтики.

Виклад основного матеріалу. Юридичне мистецтво тлумачення, або *юридична герменевтика*, є системою правил тлумачення законів. Закони завжди є мовними виразами певних людських думок (ідей), узагальнених у своєму суспільному значенні. Метою юридичної практики тлумачення є раціональне розуміння, «доведення до розуму» з ясністю та повнотою первинної думки законодавця. Але саме з цими намірами пов'язані і перші проблеми, зокрема, з ідеєю *досконалого* розуміння. Тому що перш за все самі закони повинні бути досконалими, вираженими зі всією ясністю і повнотою. У цьому аспекті темнота та багатозначність мови як інструменту створення і середовища існування законів постає центральною проблемою досягнення досконалості розуміння як абсолютної смислової ясності та повноти.

Розуміння, що завжди на практиці є недосконалим, передбачає використання лише достатніх мовленнєвих засобів, слів і виразів, що є найбільш уживаними в певній культурі. Таким чином, законодавець може найефективніше показати свій намір. Але якщо думка законодавця непослідовна, то використання найуживанішої лексики і виразів не зможе досягти мети розуміння навіть достатнього рівня. Тому в юридичній герменевтиці розрізняють три об'єкти розуміння: розуміння слів, наміру законодавця та результатів впровадження законів (А. Ф. Ю. Тібаут). Ця тріада (слово – намір – результат) є одним із варіантів *герменевтичного трикутника* (текст – автор – інтерпретатор), що, у свою чергу, походить від *семіотичного трикутника* (знак – значення – сенс). Із точки зору проблеми недосконалості розуміння виявлення цієї внутрішньої семіотико-герменевтичної системи підтверджує відносність змісту як юридичних законів, так і будь-яких інших текстів. Тобто зміст постає як відношення знакової системи і денотата, щодо якого встановлюється загальне значення та унікальний сенс. Кореляція між цими компонентами тріади або породжує цілісність предмета, якщо компоненти системи узгоджуються між собою, або не породжує її. Від цієї цілісності залежить якість розуміння, яке настає при «схопленні» предмета, його умоглядному баченні та переживанні.

В історії герменевтики, зокрема й юридичної, виокремилися два напрями, породжені різними теоретичними позиціями щодо способів досягнення цілісності предмета розуміння. Один із них дотримувався принципу *буквального тлумачення*, а інший – стверджував необхідність *алегоричної інтерпретації*. До речі, самі терміни «тлумачення» та «інтерпретація» позначають цю методологічну відмінність двох герменевтичних напрямів. Відмінність способів означає також і відмінність намірів, що формують цілі розуміння. Так, можна стверджувати, що «*буквалісти*» – тлумачі в різних конкретно наукових

сферах завжди схилялися до встановлення дійсно існуючих об'єктів у їх характеристиках, до встановлення значення денотата та існування самого денотата, а «інтерпретаціоністи» більше схилялися до розуміння індивідуального світу людини, утвореного в цьому контексті предмета думки тощо. В юридичній герменевтиці можна також відрізнити ці способи та використовувати їх у різній площині юридичної діяльності. Але терміни «тлумачення» та «інтерпретація» досить часто вживаються в юридичній науці як синоніми (наприклад, «правотлумачні підходи», або «інтерпретаційні системи»).

Словесний вираз закону був і залишається сьогодні об'єктом, щодо якого герменевтичним шляхом є можливість «отримати» відповідний предмет думки. Обидва герменевтичні напрями використовуються з необхідністю для забезпечення органічної єдності «букви» і «духу» закону. Буквальне тлумачення здійснюється з метою встановлення загального значення юридичного тексту, що містить нормативні положення. «Дух» не підлягає буквальному тлумаченню, бо він визначається у відповідності змісту дійсної норми з ідеями, принципами та іншими джерелами права. Ці підходи ще вважають об'єктивним і суб'єктивним, а в англо-американській системі їх позначають як «оригіналізм» та «неоригіналізм». *Оригіналізм* відповідає оригіналу, тобто попереднім нормам права і цей напрям відповідає здебільшого буквалізму, з консервативним уявленням про незалежність змісту закону від соціальних змін та особливостей обставин. Намір законодавця та значення норм права не повинні змінюватися від впливом історичних реалій. *Неоригіналізм*, навпаки, вважається динамічним підходом в правотлумаченні. Згідно з ним історичне значення законів є відносним. І тому судді та інші категорії юристів, що тлумачать закони, можуть інтерпретувати правову норму щодо реальних контекстів, обставин, в яких вона діє на даний момент. Звісно, що контексти будуть проявлятися в мовному середовищі. Тому динамічний підхід [3] пов'язаний з актуальною мовою в певний історичний період.

В історії герменевтики поступово формувалися різноманітні герменевтичні практики, у яких визрівали й відповідні способи тлумачення та інтерпретації. Серед перших конкретнонаукових герменевтик з'являються: філологічна, історична, потім теологічна та юридична, психологічна тощо. Із часом шляхом філософського узагальнення наукової практики тлумачення й інтерпретації та укорінення предмета розуміння в філософії буття створюється філософська герменевтика як онтологічний предмет. З урахуванням онтології людини (екзистенціалізму) конкретнонаукові герменевтики продовжують свій розвиток. З'являються соціологічна, економічна, психоаналітична, політична та інші герменевтики. Окрім власних специфічних способів тлумачення та інтерпретації вони запозичають способи інших герменевтик і, таким чином,

методологічно збагачуються. Така ж тенденція розвитку характерна й для юридичної герменевтики.

Так, в юридичній герменевтиці виділяють різні *способи тлумачення*: граматичний, спеціально-юридичний, логічний, систематичний, історичний, еволюційний та телеологічний. Юридична герменевтика належить до так званих «*догматичних*» герменевтик, серед яких вона найбільш пов'язана за аналогію з теологічною (біблійною) герменевтикою. В історії герменевтики у всіх видах герменевтичних практик найбільший вплив мають граматичний та історичний способи тлумачення.

Грамматичному тлумаченню приділяється особлива увага в динамічному підході правотлумачення. «*Sensus verborum est anima legis* (значення слів – душа закону)», як казали давньоримські юристи. Оскільки норми існують в текстовій мовній формі, граматичне тлумачення вважається відправним серед усіх способів тлумачення. В процесі граматичного тлумачення з'ясовуються значення окремих слів, термінів, інших граматичних елементів, усіх без винятку. *Логічне* тлумачення передбачає прояснення структури логічних форм думки, встановлення їх правильності згідно з критеріями істинності. Суддя повинен слідувати не тільки «букві закону» (при буквальному, словесному читанні), а й відчувати Дух Закону. Це є підставою для розрізнення граматичного й логічного тлумачення. Логічне тлумачення працює як з основою закону, так і з наміром законодавця. А граматичне тлумачення стосується лише словесного розуміння та визначає межі, де сенс закону через мовне вживання не може бути встановлений. Тому інтерпретація двозначності в законі не може використовувати лише граматичне тлумачення, бо сенс може бути втрачений. *Систематичне* тлумачення є аналогом контекстуального підходу. Це спосіб, націлений на встановлення місця нормативного положення, що тлумачиться, серед інших норм даного нормативного акта, порівняння її з іншими пов'язаними з нею нормами. *Історичне* тлумачення здійснюється з використанням етимологічного аналізу, завдяки йому зміст норми пов'язується зі змістовним комплексом його першоджерел та історичних обставин. *Еволюційний* спосіб є продовженням історичного, завдяки йому зміст норми з'ясовується з урахуванням реальних життєвих обставин суспільства в теперішньому часі. *Телеологічний* спосіб координує граматичне та логічне тлумачення з фокусом на цілі прийняття законодавцем правової норми. *Спеціально-юридичне* тлумачення використовується для з'ясування змісту нормативно-правових приписів, що є первинним елементом нормативно-правових актів, через встановлення значення спеціальних термінів і відповідних їм понять. Спеціально-юридичне тлумачення враховує всі вищезгадані підходи.

Тлумачення норм права може бути офіційним і неофіційним [5]. *Офіційне* тлумачення здійснюється певним компетентним в цій галузі права органом (наприклад, держслужбовцем) з подальшим набуттям витлумаченого матеріалу спеціальної юридичної форми, що має обов'язковий характер для виконання. Залежно від кількості осіб, на яких воно розраховано, офіційне тлумачення може бути загальним або індивідуальним. Залежно від суб'єкта-тлумача офіційне тлумачення поділяється на автентичне (авторське) та делеговане. *Неофіційне* тлумачення може здійснюватися будь-яким суб'єктом, але воно не буде мати юридичної сили. Таке тлумачення може бути побутовим, професійним або доктринальним (науковим). Доктринальні тлумачення можна знайти, наприклад, в науково-практичних коментарях до законодавства тощо.

Таким чином, основною герменевтичною процедурою щодо юридичних предметів є тлумачення з характерними рисами догматики. Правотлумачення здійснюється за буквалістським напрямом, використовуючи на основі граматичного способу ще й інші способи тлумачення.

Герменевтико-юридична діяльність передбачає два етапи: *з'ясування та роз'яснення*. На етапі з'ясування особисто герменевт (тлумач та інтерпретатор) досягає розуміння, а етап роз'яснення постає як герменевтико-комунікативна процедура, в якій розуміння виникає в комунікативному полі. «Передавати своє розуміння іншому» означає створити належну герменевтико-комунікативну ситуацію.

Логіці відводиться особливе місце в юридичній методології, теорії і практиці взагалі та юридичній герменевтиці зокрема. За словами сучасного аргентинського дослідника Є. В. Булигіна, раціональність права відкривається через аналітичну філософію і логіку [2], «в період з IV ст. до н. е. по XIX ст. н. е., тобто протягом більш ніж двох тисячоліть, саме логіка здійснювала вплив на правове мислення. В основі цього впливу знаходився Аристотель з його теорією дедуктивного міркування (силогізму) та теорією науки (аксіоматичною системою), які мали дуже глибокий вплив на мислення взагалі та на правове мислення зокрема» [2, с.73].

У правовій науці і практиці широко використовується *логічний метод*, до якого належать основні прийоми пізнання – аналіз і синтез; логічні методи отримання висновку – дедукція, індукція і аналогія, які в сучасних дослідженнях ще доповнюються методом абдукції; методи абстрагування тощо. Логічний метод використовується також як моделююча функція в юриспруденції, особливо в юридичній аргументації. Логічний метод є одним з найвагоміших у юридичній методології і, зокрема, в юридичній герменевтиці.

Мислення юристів націлене на максимально строгий, чіткий результат при прийнятті рішень, використовуючи найсильніші та найефективніші з точки зору досягнення істинності і тому найвпливовіші щодо практики

переконання логічні форми та прийоми. До таких, наприклад, належать: *modus Barbara* простого категоричного силогізму, відомий як *судовий модус*; *modus ponens* умовно-категоричного силогізму, який є логічною формою, призначеною для формування кваліфікації при правопорушенні (його називають *юридичним силогізмом*); *modus tollens* умовно-категоричного силогізму, який постає логічною формою як формально-логічним стандартом правової норми тощо. Так, Р. Циппеліус, пояснюючи субсумцію, пише: «Коли кажуть, що конкретна ситуація кваліфікована, відповідно до абстрактного юридичного складу, встановленого законом, то мають на увазі юридичні міркування, які мають вигляд логічного висновку (*modus ponens*). При цьому «верхній» рядок, який в загальному описує ситуацію загалом – тобто норма права (див. вступ до глави IV і §14) в попередньому прикладі звучатиме так: «Якщо мають місце ознаки $t_1, t_2, t_3 \dots$ то діє правовий наслідок R ». «Нижній» рядок, тобто кваліфікація, виглядатиме так: «Передумови $t_1, t_2, t_3 \dots$ реалізуються фактами $St_1, St_2, St_3 \dots$ які мають місце в цій конкретній ситуації». Наслідок для конкретної життєвої ситуації при цьому виглядатиме так: «Отже, для конкретної ситуації, представленої фактами St_1, St_2, St_3 , має місце правовий наслідок R » [7, с. 156–157].

Принцип логічності є одним із загальних принципів тлумачення закону, поряд з принципами моральності, справедливості, розумності намірів законодавця. За принципом логічності, тлумачення повинно відповідати правилам і законам логіки, не містити логічних помилок. Використання цього принципу забезпечує захист правової норми від абсурдного змісту або від надання нормі абсурдного змісту шляхом її тлумачення, доведення змісту норми до абсурду в умовах юридичної полеміки. Принцип логічності вимагає також уникнення суперечностей між нормами закону.

Окрім принципу логічності важливим є *логічний спосіб тлумачення*. Він найчастіше використовується у випадках, коли через невдалу граматичну форму неможливо досягти розуміння, коли знаходять суперечності між окремими нормами тощо. Логіко-структурний аналіз форм думки дозволяє встановити логічне значення істинності (формальної правильності) думки та прояснити її правовий зміст, співставити отримані результати з результатами граматичного тлумачення. У ситуації, коли є прогалини в праві, логічний спосіб тлумачення дозволяє використовувати аналогію права і аналогію закону для конструювання нової правової норми.

Необхідність логічного способу тлумачення обумовлена також виявленою в сучасній правовій науці неефективністю використання в деяких випадках дедуктивного методу, зокрема, при кваліфікації злочинів в кримінальному судочинстві. Науковці висловлюють сумнів щодо досягнення бажаної мети кваліфікації конкретних фактів шляхом використання загальновідомої логіки

абстрактних предметів. Юридична кваліфікація означає встановлення повної або часткової ідентичності ознак конкретного злочину із загальними ознаками, що містяться у відповідній правовій нормі, що має абстрактний характер. Зокрема, такий сумнів висловлює відомий методолог права Р. Циппеліус [7, с. 157]. Цей сумнів відкриває одну з кардинальних логічних проблем – відповідності (спільних та відмінних рис) абстрактного та конкретного мислення. Річ у тому, що поняття, що знаходяться у родо-видовому відношенні (підпорядкування), мають тільки спільні родові ознаки. Видове поняття підпорядковується родовому цілком тільки за обсягом, але не за змістом. Зміст видового поняття ширше. Відповідно, що зміст одиничного поняття (щодо конкретного випадку) буде ще ширшим, і цей зміст прямим чином не підпорядковується родовому обсягу, а тільки «за умовчанням». Із формально-логічної точки зору родові і видові поняття, що знаходяться у відношенні підпорядкування, взагалі мають різний зміст (А і В). Унаслідок невирішеності цього питання можуть виникати певні порушення прав, маніпуляції з правами тощо.

У традиційній і класичній логіці це питання не виникає, тому що підґрунтям формальної логіки є математична теорія множин та екстенціональний підхід до думки. А даний сумнів стосується не екстенціонального, а інтенціонального аспекту думки, тобто відповідності змісту, а не тільки обсягу. Це питання відкриває особливості юридичної логіки як інтенціональної та неформальної логіки, яка впливає з онтології. Тому що факт є конкретним предметом, що існує.

У зв'язку з останнім виникає потреба в застосуванні герменевтичної логіки як логіки інтенціонального спрямування, пов'язаної з онтологією. *Герменевтична логіка* використовується в разі необхідності додаткових прояснювальних процедур – тлумачення та інтерпретації [10]. Абстрактні норми права потребують використання способу тлумачення для встановлення або уточнення юридичного значення. Конкретні факти мають інтерпретуватися, бо потребують осмислення, яке стає можливим завдяки контекстуальному аналізу обставин справи, завдяки якому зміст інтегрується з контекстів. Бачимо, що проблема юридичної кваліфікації вирішується в логічній площині не тільки способами формальної логіки, а й завдяки герменевтичній логіці, логіці тлумачення та інтерпретації. Більше того проблема тлумачення постає в даному разі першою серед інших: «питання необхідно ставити не як проблему кваліфікації, а як проблему тлумачення» [2, с. 158]. За висловом Є. В. Булигіна: «Труднощі при вирішенні проблем субсумції (як індивідуальної, так і родової) впливають з двох різних джерел: недостатності знань про факти (пробіли у знанні) та семантичної невизначеності або розпливчастості використаних предикатів (пробіл у розпізнанні або випадки полутіні)» [2, с. 161].

Традиційною логічною формою для кваліфікації злочинів є форма силогізму (дедуктивного висновлення) за *modus* 'ом *ponens* (ствердним модусом). У цій силогістичній формі зміст більшого засновку уточнюється шляхом семантичної інтерпретації. Успішність семантичної інтерпретації залежить від наявності *типологічного об'єкта*. Типологічний об'єкт формується поняттям з одиничним обсягом особливого мереологічного типу [9, 10]. Такі поняття грають роль «прикладів», що репрезентують характеристики цілих класів як взірцеві індивіди. Ці поняття можна позначити терміном «екземплярні поняття» [8]. Типовість об'єкта обумовлена типовістю обставин. Такі поняття можуть використовуватися в правозастосуванні при кваліфікації. Таке ж поняття використовується в значенні прецеденту.

Для кваліфікації використовується також аксіологічна модальність, що у зв'язку з деонтичною модальністю дає додаткове значення оцінки щодо основного значення типового об'єкта. *Модальність* є специфічним волевираженням в праві. Тому розуміння в юридичній герменевтиці має два етапи: розуміння обставин та оцінки. Є. В. Булигін зазначає, що: «Його (розуміння) можна віднести не тільки до значення, але також і до сили, якби хтось сказав: “Я розумію, що він бажає наказати мені зробити щось, але я не знаю мови, якою він говорить”. Перше вживання “розуміти” відсилає до ілокутивної сили... Друге вживання відсилає до значення, і тут знання мови є суттєвим» [2, с. 363].

Логіка правотлумачення поєднується з логікою юридичної аргументації, що здійснюється за допомогою порівняльних міркувань, у яких конкретний факт порівнюється з типовим об'єктом, а також постає в дедуктивній та індуктивній моделях.

Висновки. Таким чином, в юридичній методології взагалі та в юридичній герменевтиці зокрема використовується комплекс логічних інструментів, характерних як для правової теорії, так і для юридичної практики. Поряд із формальною логікою діє герменевтична логіка, яка набуває також загальнонаукового значення та використовується для вирішення питань юридичної кваліфікації або розуміння юридичних текстів взагалі. Подальше дослідження логічних питань права має сприяти раціоналізації праворозуміння та практики юридичного тлумачення, підвищення розумності права в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бульгин Е. В. Логика и право. *Правоведение*. 2013. №4 (309). С. 12–17.
2. Бульгин Е. В. Избранные работы по теории и философии права: пер. с англ., нем., исп. / под науч. ред. М. В. Антонова, Е. Н. Лисанюк, С. И. Максимова. Санкт-Петербург: Алеф-Пресс, 2016. 476 с.

3. Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 53–69.
4. Дільтей В. Виникнення герменевтики. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/diltej.html>.
5. Рабінович П. М. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1 (28). С. 23–35.
6. Тлумачення норм права. *Юридична енциклопедія*: [в 6 т.] / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6: Т–Я. С. 80.
7. Ціппеліус Р. *Юридична методологія*: навч. посіб. Чернівці: Рута. 2003. 184 с.
8. Юркевич Е. Н. Проблема единичного в герменевтичеськой логике. *Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія: філософія. Харків, 2006. № 734. С. 37–40.
9. Юркевич О. М. Практична логіка юристів: мереологічний підхід. *Філософія права і загальна теорія права*: наук. журн. Київ: Ред. журн. «Право України». 2012. № 1. С. 234–243.
10. Юркевич О. М. Герменевтична логіка: монографія. Lambert Academic Publishing, Riga, Latvia, European Union, 2018. 93 с. URL: <http://www.lap-publishing.com/catalog/details/store/gb/book/978-613-9-84284-1/герменевтична-логіка?search=юркевич%20о.м.%20герменевтична%20логіка>.

REFERENCES

1. Bulygin E. V. 2013. Logic and law. *Jurisprudence*. 4 (309). 12–17. [in Russian].
2. Bulygin E. V. 2016. Selected works on the theory and philosophy of law. Per. from English, German, Spanish / under Science. edit M. V. Antonov, E. N. Lisanyuk, S. I. Maksimov. St. Petersburg: Alef Press. [in Russian].
3. Goncharov V. 2014. From the old theory of interpretation to the new: the main challenges and solutions. *Philosophy of law and general theory of law*. 1–2. 53–69. [in Ukrainian].
4. Dilthey B. 1996. The emergence of hermeneutics. Elect. view: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/diltej.html>. [in Ukrainian].
5. Rabinovich P. M. 2002. Official and normative interpretation of legislation as an instrument of adaptation of legal regulation to social changes. *Vysn. Acad right Sciences of Ukraine*. 1 (28). 23–35. [in Ukrainian].
6. Interpretation of the rules of law. 2004. *Legal Encyclopedia*: [in 6 t.] / Ed. Col. Yu.S. Shemshuchenko (ed.) [and others.]. K.: Ukrainian Encyclopedia. MP Bazhana. Vol. 6: T. Y. P. 80. [in Ukrainian].
7. Tsipelius R. 2003. Legal methodology. Tutorial. Chernivtsi: «Ruta». 2003. [in Ukrainian].

8. Yurkevich E. N. 2006. The problem of the unit in hermeneutic logic. *Philosophical perileptions*. Herald of Kharkiv National University. V. N. Karazin. No. 734. Series: Philosophy. Kh., 37–40. [in Russian].
9. Yurkevych O. M. 2012. Practical logic of lawyers: the logical approach. *Philosophy of law and general theory of law*. Science magazine. № 1. Kyiv: Editorial office of the magazine «Law of Ukraine». 234–243. [in Ukrainian].
10. Yurkevych O. M. 2018. Hermeneutical logic: monograph. Lambert Academic Publishing, Riga, Latvia, European Union. 93 с. Electr. address – www.lap-publishing.com/catalog/details/store/gb/book/978-613-9-84284-1/germanivity-logics?search=urkevich%20o.m.%20germanientichna%20logics. [in Ukrainian].

Юркевич Елена Николаевна, доктор философских наук,
профессор, профессор кафедры философии
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого,
г. Харьков, Украина

ЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Исследованы особенности юридической герменевтики, логико-методологический инструментарий юридической герменевтики: содержание и значение логического метода, логических принципов и способов достижения правопонимания. Прояснено отличие формально-логических способов толкования от способов интерпретации в герменевтической логике, в частности, при решении проблемы субсумции в уголовном праве.

Ключевые слова: юридическая герменевтика, толкование права, юридическая интерпретация, логический способ толкования, формальная логика, герменевтическая логика.

Yurkevych Olena Mykolaivna, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

LOGICAL ASPECTS OF LEGAL HERMENEUTICS

Problem setting. *The generally accepted need for interpretation and interpretation is associated with the problem of ambiguity in the use of language systems. The task of interpretation and interpretation is to clarify the content of the subject of thought, which in some way corresponds to the object. Of particular significance today is the problem of*

understanding and rationalizing the ways to achieve it in the law with the use of logical knowledge, awareness of the social consequences of the results of legal interpretation and legal interpretation.

Recent research and publications analysis. *The logical aspects of legal hermeneutics, in particular, the logical mode of interpretation, have been incorporated into the history of legal hermeneutics from the outset and continue to evolve in the theory of law, to find their embodiment in modern hermeneutics and new legal sciences, such as legal technology. Among modern logical and legal studies it is necessary to note the works of E. V. Buligin, works on the methodology of law R. Tshipelius, domestic researchers on the issues of legal hermeneutics P. M. Rabinovich, hermeneutic logic O. M. Yurkevych, and others.*

Paper objective. *The purpose of the article is to explore the logical foundations of legal hermeneutics.*

Paper main body. *Legal hermeneutics is a system of rules for the interpretation of laws. A literal interpretation is carried out in order to establish the general meaning of the legal text containing the normative provisions. “Spirit” is not subject to literal interpretation. In the Anglo-American system, they are referred to as “originality” and “nonoriginalism”. In legal hermeneutics, different ways of interpretation are distinguished: grammatical, special legal, logical, systematic, historical, evolutionary, and teleological. Legal hermeneutics refers to so-called “dogmatic” hermeneutics. Logical interpretation involves clarifying the structure of logical forms of thought, establishing their correctness according to the criteria of truth. A systematic interpretation is an analogue of a contextual approach. Historical interpretation is carried out using etymological analysis. The interpretation of the rules of law can be formal and informal. The principle of logic is one of the general principles of the interpretation of the law. The logical method of interpretation is most often used in cases where it is not possible to understand the unfortunate grammatical form when conflicts are found between individual norms, etc. Hermeneutical logic is used, if necessary, for additional explanatory procedures – interpretation and interpretation.*

Conclusions of the research. *Results: the definition of a set of logical tools that is used in legal hermeneutics: a logical method, logical principles, a logical way of interpreting and interpreting legal norms. Novelty: clarified the differences between the tools of formal logic and hermeneutic logic in legal hermeneutics. The practical significance: application in legal methodology, legal hermeneutics and practice of interpretation of legal norms.*

Keywords: *legal hermeneutics, interpretation of law, legal interpretation, logical method of interpretation, formal logic, hermeneutic logic.*

Мелкевик Бьярн, доктор права, професор,
Університет Лаваля, Квебек, Канада
e-mail: bjarne.melkevik@fd.ulaval.ca

«ГАНЬБА АМЕРИКАНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ»: У СВІТЛІ ПРОЧИТАННЯ АЛАНА УОТСОНА¹

Автор спирається на книгу Алана Уотсона «Ганьба американської юридичної освіти», аби поміркувати над тим, що сьогодні відбувається в юрфакультетській культурі. На основі твердження Уотсона про ганебну неефективність та недосконалість американської юридичної освіти автор послідовно розглядає лжесократизм як антипедагогічний метод, що впливає на сучасне викладання права; аналізує метод прецедентного права та правову некомпетентність, яка може бути ним обумовлена; критикує феномен погано освічених викладачів та низькорівневих наукових досліджень, що дедалі збільшуються. Автор висловлює жаль у зв'язку з тим, що через такі недоліки вкорінюється нова правова антикультура та спостерігається безупинна деградація юридичної освіти. Автор виступає за юридичну освіту, яка сприяє інтелекту та раціональності, яка серйозно ставиться до вимог сучасного права, передусім до якості, і яка може керувати необхідним діалогом між теорією та практикою права.

Ключові слова: правова освіта, правове виховання, юридична дидактика, юридичні навчальні заклади, юридична теорія, філософія права.

Книга «Ганьба американської юридичної освіти» (The Shame of American Legal Education) Алана Уотсона² [1; 2] потрапила у поле нашої уваги завдяки щасливому збігу обставин. Їй не властивий звичний та нарочито пропагандистський характер академічної літератури, ніщо не вказувало на її наявність: вона була поза радарями, на периферії «того, про що не говорять».

Звісно, причина цього обумовлена самою назвою, а саме: американська юридична освіта є ганебно поганою, низькорівневою або принаймні переоціне-

¹ Стаття публікується в авторській редакції. Переклад з французької – І. Коваленко.

² У другому виданні (2006) Алан Уотсон підкреслює на стор. xxii, що він спирається на аргументи, наведені також у двох статтях: Він же (March 2001). Legal Education Reform: Modest Suggestions». Journal of Legal Education, Vol. 51 (1), 91–97 та: Він же (September 1996). Introduction to Law for Second-Year Students?». Journal of Legal Education, Vol. 46 (3), 430–444. Див. також: Watson A. (2000). Law out of context. Athens (Georgia) & London: University of Georgia Press, P. 140–163.

ною. Саме це у підсумку засуджує та критикує у своїй книзі Алан Уотсон. Його рішучі та ґрунтовні міркування спираються на багаторічний досвід навчання права в американських юридичних навчальних закладах, що для нас є вельми цікавим, оскільки викладання передбачає усвідомлення та прийняття чітко визначеної позиції. Іншими словами, як викладати право і при цьому не задавати питань, що ми робимо і що складає смисл такої діяльності та такого покликання? Чи слід зі всією рішучістю спитати себе, що ж насправді відбувається у вузькому світі юридичної освіти, і не тільки американської? І чи не доречно у зв'язку з цим згадати трохи незручної правди, згідно з якою те, чого «слухно» очікує весь світ, має безумовно та першочергово відбуватися у США?¹ З урахуванням зазначеного *завданнями статті* є вивчення, аналіз та критичний виклад доводів Алана Уотсона², а також власні міркування автора як професора, юриста та філософа права стосовно уроків, які треба з цього винести.

За всієї розважливості, як реагувати на галопуючі «комерціалізацію», «мондіалізацію» («глобалізацію») та «культуризацію» («мультикультуризацію», «плюралізацію»), вже не говорячи про «кретинізацію», юридичних факультетів та юридичної освіти? Чи не слід виявити певний скепсис та критичне ставлення щодо майбуття, яке нас очікує [3–5]? Як реагувати на низькоякісні результати сучасних юридичних досліджень [6]? Чи не свідчать такі запитання про зовсім не райдужну ситуацію на правових факультетах? Чи не слід, перефразуючи Шекспіра і «Гамлета», відкрито заявити, що щось неладно в юрфакультетських королівствах³?

Тепер, урахуовуючи зазначене, ми можемо зосередитися на центральних темах «Ганьби американської юридичної освіти» Алана Уотсона⁴. Перш за все

¹ Стосовно експорту та імпорту моделі юридичної школи: вона вже сьогодні здійснюється у Східній Європі, на Близькому Сході, у Китаї, Латинській Америці тощо. Цей феномен ми залишаємо поза аналізом.

² Алан Уотсон опублікував чимало праць, серед яких згадаємо: «Legal Transplants: An Approach to Comparative Law» (1974), «Society and Legal Change» (1977), «Jesus and the Jews: The Pharisaic Tradition in John» (1995), «Ancient Law and Modern Understanding: At the Edges» (1998), «Sources of Law, Legal Change, and Ambiguity» (2d ed., 1998), «The Evolution of Western Private Law» (2000), «Legal History and a Common Law for Europe» (2001), «Authority of Law; and Law» (2003).

³ Перефразований вислів з шекспірівського «Гамлета»: «Підгнило щось у Данському королівстві».

⁴ Алан Уотсон широко відомий своєю книгою *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1974; reprint edition, University of Georgia Press 1993. Поняття «правові трансплантанти» не має прямого еквівалента у французькій мові. Більш відповідний переклад – «законодавчі пересадки» або «юридичні пересадки», «юрисдикційні пересадки», тоді як «законодавча інфузія», «законодавча контамінація», «законодавчий імпорт» тощо вже вживались. Головна ідея полягає в тому, що одна уповноважена система надихається іншою системою юрисдикції шляхом законодавчих реформ, доктринальних або «юриспруденційних» побудов, що доводить, що феномен «правових трансплантантів» може бути, здійснюватись різноманітними способами залежно від контексту, завдань та особливих обставин, властивих кожній системі повноважень. Література про «правові трансплантанти» величезна; згадаємо лише John W. Cairns, *Codification, Transplants and History: Law Reform in Louisiana (1808) and Québec (1866)*, Clark (New Jersey), Talbot Publishing (The Lawbook Exchange Ltd), 2015.

ми ґрунтовно проаналізуємо його критику американської юридичної освіти, а також лангделівську ідеологію, формалістський платонізм, лжесократизм та педагогічний тупик. Надалі ми зануримося в критику «кейсового методу» та зв'язану з ним антипедагогіку, приділивши особливу увагу юридичній «методології». І на закінчення ми проаналізуємо катастрофічну ситуацію у професійній підготовці викладачів права, а також низькоякісні «юридичні праці». Відвертість та прямолінійність таких трьох «критик» обумовлені наміром підкреслити та проблематизувати реальну ситуацію у провідних та зразкових юридичних навчальних закладах¹.

1. Критика лангделівської ідеології та лжесократизму.

Критика Алана Уотсона заснована на реалістичній діагностиці. Він як клініцист констатує, що навчання на правових факультетах у США є переважно плачевним, поганим та неефективним. Він також зазначає, що аудиторне навчання страждає від нестачі системності та логічної раціональності, що негативно позначається на студентах [1, 43–78]. Алан Уотсон критикує вкорінені в юридичній освіті США лангделівську ідеологію та лжесократизм, відкидаючи їх, вважаючи такі методи педагогічно пагубними та неадекватними.

Аби краще зрозуміти критику Уотсона, слід спочатку проаналізувати лангделівську ідеологію та формалістський платонізм, а згодом перейти до моделі лжесократизму як антипедагогіки, що «пломбує» систему юридичної освіти.

Лангделівська ідеологія та формалістський платонізм.

Сьогодні лангделівська ідеологія являє собою розумову (й освітню) модель, що її використовують на американських правових факультетах. Поява та переможне ствердження такої ідеології вважаються безумовною кульмінацією у розумінні історії та різноманітних перетворень, здійснених у юридичній освіті США ще з кінця XIX століття. Крістофер Колумбус Лагдел (1826–1906) [7], будучи деканом Факультету права Гарвардського університету (цю посаду він обіймав з 1870 по 1895 рр.), упроваджує цю систему шляхом глибокої, як здавалося, реформи².

¹ З-поміж зростаючої кількості юридичних шкіл у США, звісно, існують винятки і навіть винятки, що сприяють провідній освіті і яким віддає перевагу Алан Уотсон. Зазначимо, що юридичні навчальні заклади мають міжштатну акредитацію в Американській асоціації адвокатів (Колегія адвокатів США) та 203 з них сьогодні отримали такий статус. Отже, Адвокатська колегія кожного штату США може мати власну систему акредитації юридичного навчального закладу для забезпечення розгляду їх практичної діяльності. Також існує велика кількість «юридичних шкіл» без міжштатної або державної акредитації. Так само як існують «юридичні школи» із «заочною» та «дистанційною» формами навчання. Звідси більш ніж можливо стати адвокатом, не закінчивши офіційну «юридичну школу»; або завдяки опануванню практичних навичок (при судді або адвокаті) або внаслідок успішного складання практичного іспиту (зокрема, у Вермонті, Вашингтоні, Каліфорнії, Віджинії та Вайомінгу). Див.: American Bar Association, Section of Legal Education and Admissions to the Bar, ABA Standards for Approval of Law Schools and Interpretations, Chicago, American Bar Association (ABA), 1996.

² Алан Уотсон посилається на Роберта Стівенса, Law School: Legal Education in America from the 1859 to the 1980s, Chapel Hill (N. C.), University of North Carolina Press, 1983; et à William P. LaPiana, Logic and Experience: The Origin of Modern Legal Education, New York, Oxford University Press, 1994.

Як зазначає Уотсон:

Це було введено Крістофером Колумбусом Лангделом, деканом Гарвардської Юридичної Школи, переконаним, що право є наукою та, відповідно, має викладатися з використанням наукової методики, заснованої на використанні окремих прикладів (...) Результат виявився абсурдним. Однак традицію, установлену колись, не так легко змінити [1, 68]¹.

Фактично Крістофер Колумбус Лангдел рішуче відкинув сучасну йому педагогічну модель юридичної освіти, звинувативши її у надмірній фундаментальності (й доктринальності). Він тяжів до нової та «наукової» моделі юридичної освіти, згодом (скоріше, необгрунтовано) більш професіоналізованої та більш «клінічної». І він наполягатиме на цьому, сповнений особистої впевненості, що «право» врешті решт це тільки наука, як і будь-яка інша, і нічим від інших наук не відрізняється.

На думку Лангдела, навчання «права» – це процес, ідентичний процесу наукового відкриття (тобто логічний та індуктивний), у ході якого студенти на заняттях мають «виявити» «право» зокрема, аби краще зрозуміти його взагалі. Подібно до викладача хімії, який довіряє своїм студентам проводити досліди (і який втручається тільки у разі «небезпеки»), викладач права має поводитися так само, дозволяючи студентам діяти на їхній розсуд, та спостерігати, до чого це приведе. Результат же таких експериментальних дій має у підсумку, на думку Лангдела, підсумовуватися у відкритті, гадаю, права (!) «взагалі» (або, за платонівською термінологією, «формалістського»). У будь-якому випадку «право» для тих, хто навчається, має розкриватися як експериментальний успіх та нагадувати «аудиторне» досягнення.

Лангдел був глибоко переконаний, що завдання юридичної освіти – скрупульозно наслідувати приклад природничих наук, строгих наук, що дозволить досягти конкретних та вимірюваних результатів. Згідно з його логікою, модель правової освіти має нагадувати лабораторну роботу або ж побудову споруди, перш ніж вона формально буде перенесена до аудиторії. Аналогія у підсумку веде до того, що, оскільки природничі науки вивчаються в лабораторії, правове навчання має слідувати такому прикладу, бо мова йде лише про роботу над «судовими рішеннями», над «випадками» (тобто на основі відбору уривків з правознавчого матеріалу; до цього ми ще звернемося), де головна мета – відтворити у принципі (тобто у платонівсько-формалістській ідеї) право як «таке». Те, що засвідчує платонівське небо (надаючи в усій повноті як «реальну» світову державу, так і існуюче «право»), отримує через це свою легі-

¹ Переклад автора: «It was introduced by Christopher Columbus Langdell, dean of Harvard Law School, who believed that law was a science, and should be taught in a scientific method from cases. (...) The result is absurd. But tradition, once established, is not easily dislodged».

тимацію в усій її силі та ефективності. І саме такі «силу та ефективність» мав на увазі Ганс Кельзен у своїх працях починаючи з 1920 років [8; пор.: 9].

Лангдел виявився впевненим прибічником «платонівського позитивізму» (або формалістського¹ [10, 14–15; пор.: 11], або платонівського формалізму), що суттєво переважав у тодішньому «формалістському» юридичному середовищі (це є навіть і сьогодні, особливо серед конституціоналістів). Він надихався платонівською позицією, що заохочувала віру в те, що всі науки, поза поділом та відмінностями, сягають професіоналізму та техніки. Він також доходить висновку, на наш погляд помилкового, що не існує «професіоналізму» суто у «праві», так само як і в «юридичній» науці, крім професіоналізму взагалі, поза будь-якою юридичною специфікацією, протиставленою, насамперед, автономії права. Останнє нагадує нам, що боротьба проти автономії права (на практиці та в теорії) виникла не вчора і має чимало ідеологічних джерел.

Згідно з Лангделом, студент має (ймовірно) навчитися «праву», аналізуючи його в абстрактній манері (у сингулярності (унікальності) того, що вже було розібрано у судовому порядку²), аби зрозуміти право (у принципі, шляхом індукції³ [12, 94]) «узагалі»; і на цьому все, без якоїсь освіти, що дозволяє належним чином здійснити загальний аналіз права. Напевно, Лангдел не усвідомлює, що одноактна операція індукції, використана як засновок для ентими (або усіченого силогізму [Див.: 13]), є невідворотно хибною, нелогічною та нерозумною, і що стрибок від «малого» до «більшого» ніколи не здійснюється розумом у режимі «розуміння» або ж «знання», ні в одиничності, ні в імовірній «всезагальності»⁴. Насправді жодна індукція не веде до «знання». Одиничний випадок, так само як і множина судових справ, не дозволяє вивести з цього «всезагальність». Ба більше, мова йде зовсім не про процес, що дозволяє відкрити, як «все є насправді». Попри переконаність Лангдела, прийняття його позиції означало б інтелектуальне (та моральне) шахрайство, та, що ще гірше, не дозволило б нам дійти розуміння того, як наша психологія може потішатися над нами, аби, на жаль, завдати ще більше шкоди [Див.: 14].

¹ «Into the breach stepped the American legal formalists, of whom the best known today is Dean Christopher Columbus Langdell of the Harvard Law School. On one level the formalist were Platonists, believing that there existed a handful of permanent, unchanging, indispensable principles of law imperfectly embodied in the many thousands of published judicial opinions, and that the goal of legal reasoning was to penetrate the opinions to the principles. That is the flavor of Langdell's own scholarship».

² Слідуючи прислів'ю юридичного класицизму: «Res judicata pro veritate accipitur (ou habetur)» (Судове рішення приймається за істину (правду)).

³ «Hence, two central features of Langdellian legal science were a positivist focus on the decided cases and the use of inductive reason to discover legal principles».

⁴ Див. про проблему (та критику) індукції у Девіда Юма (1711–1776): *Traité de la nature humaine* (1738–1740); різні видання.

Це раціонально та логічно неможливо, бо у підсумку в «малому» (тобто у «судовому рішенні» та правознавчому тексті) немає нічого, що дозволило б заповнити пустоту між «малим» та «великим». Ніхто, поготів, не може претендувати на проривний стрибок до висновку з використанням терміну, якщо він йому так і не був роз'яснений. Також неможливо належним чином судити про «право взагалі» через «право» зокрема, таке, що виникло з нікуди. Це насправді безглуздо та нерозумно, тим більше що все це розігрується всередині особистої психології, розладжуючи її та віддаючи нас у владу цієї ж самої психології. Логічно, індукція, починаючи з «судових рішень», взагалі не приведе нас ні до чого, крім повернення до «судових рішень», не давши подальшого концепту! Факт віри, що існує «єдина логіка», логічна необхідність, яка приведе нас до встановлення пояснювальної «засади» (тобто певної концептуальної засади або специфічного відкриття засади та концепту «права»), безперечно взятий з ірраціонального, з маніпуляції, або ж з неосяжних лабіринтів нашого власного психологічного універсуму.

Алан Уотсон наполягає, що аналіз тексту «судового рішення» є логічно та педагогічно «скаліченим», якщо свідомо та цілком незалежно не було проведене систематичне та раціональне пояснення, що передбачає питання «чому» [1, 79–87]. І для цього слід не тільки задатися інтелектуальним запитанням про юридичний смисл такого «чому», а й зосередитися також на важливості того, якою має бути правова доктрина сама по собі.

Підсилимо аргумент і зазначимо у зв'язку з цим, що було б нерозумно закрити очі на все, що контекстуально «мається на увазі» в аналізі «судових рішень» (це випадок, коли судження не проаналізовані ретельно як часткові випадки і мають сенс тільки всередині правової системи, яка сама по собі є проблематичною та перебуває «під слідством»). Насправді абсурдно не аналізувати юриспруденцію на рівні її організації та структури як такої, а також стосовно *d'un ratio decidendi* (лат.: підстава для вирішення. – Прим. перекл.), що його вибудовує практик (так само як і теоретик), аби наділити смислом те, чого згадана юриспруденція (та будь-яка юриспруденція) у собі не містить. Це необоротно збіднює розуміння, яке студент зв'язує зі своєю роллю майбутнього юриста. Він не зможе цього зрозуміти, якщо ніхто його цьому не навчив. Тут йдеться про одну з ролей доктрини як «постачальника смислу»; тепер стає зрозумілою вся відповідальність, що лежить на її плечах!

На противагу цьому, без пояснень і без «занурення в контекст» будь-яке лангделівське вивчення правознавчого уривку повисає у повітрі, нагадуючи метафізику у формі хмари, що змінюється щомілісекунди. Якщо у невігласа складається враження розуміння, то насправді саме невідання у «розумінні» прирікає його на нерозуміння, навіть на невігластво, чого він сам зрозуміти не в змозі.

Звернемо увагу, що «лжесократизм» у правознавчих навчальних закладах не тяжіє ні до універсального, ні до «концептуального», ні до юридичної обґрунтованості, ні, ба більше, до обґрунтованості юридичної практики на користь клієнтів. Він жодним чином не запитує чисту область раціональності стосовно юридичного, він не залучає історію, науку, суспільство або ж правову практику, аби, *adversa sententia* (лат.: натомість. – Прим. перекл.), ще більше помилятися стосовно платонівських ідей, які начебто можуть відкрити у натуральну величину правові принципи та правила (і те, що разом з ними!). Нічого гарного з цього не вийде!

Отже, коли Алан Уотсон переконує нас у тому, що без синтетичної (та раціональної) освіти студенти не отримують нічого, крім купки незв'язаних судових рішень, упереджено відібраних та ідеологічно скорочених кожним професором, він має рацію. Що насправді нерозумно, так це бажати нагодувати людей, роздаючи каміння замість хліба¹! Без доктринального пояснення, відповідально використаного, аби просвітити, показати та розтлумачити, ніщо не може бути зрозумілим. Скільки ж студентів-юристів усвідомлює, що лангделівська модель перешкоджає праворозумінню, не формує рефлексивну та критичну правосвідомість та, врешті-решт, шкодить їхньому професійному становленню?

Лжесократизм та розгубленість студентів.

Лангделівська ідеологія пишається своєю «педагогічністю» та «сократичністю», у чому Алан Уотсон (і ми з цим згодні) вбачає лише елітарну модель (безперечно, евгенічну), торжество платонічного всесвіту та ідеалів-софізмів стосовно права. Це, на його думку, антипедагогіка, заснована на ідеологічній софістичності, що заплутує студентів, роблячи їх беззбройними та безпорадними перед складністю та труднощами юридичних умовиводів (непростих за своєю природою) [1, 24]. Головним чином така форма освіти віддає студентів на відкуп ним же самим, бо ніхто належним чином та систематично не пояснює їм «основоположний смисл права», наявний як в окремому юридичному випадку, так і в праві взагалі. У даному випадку, йдеться про тенденцію. Отже, яку ж «сократичну педагогіку» ми маємо на увазі? Чи не йдеться тут, вважає Алан Уотсон, про підробку та хибний антипедагогічний сократизм? У зв'язку з цим він пише:

Сократичний метод. Освітній метод, іменований сократичним, – по суті, мовне зловживання – має в США ендемічний характер. (...) Ті, хто його використовує, – переважна більшість викладачів права – вважають, що вони відточують аналітичні компетенції. Значною мірою я з цим не згоден: це на-

¹ Цит. за: Matthieu, chapitre 14, versets 14 à 21, idem 15, 32–38; Marc 6, 34–44, idem 8, 1–9; Luc 9, 12–17; Jean 6, 5–14.

вчання через залякування. Викладач обирає, як правило, випадково та навмання студента, якого опитує по конкретній справі. Відповідь студента рідко буває задовільною¹ [2, хх-ххі].

Алан Уотсон рішуче наполягає на психологічному (й моральному) збитку, що його завдає студентам подібний стиль. Він підкреслює, що одного разу проведене в аудиторії лангделівське заняття стає для студента-правовика актом підкорення у діапазоні між страхом та апатією, де головна мета – «врятуватись», а не навчитись. У такій атмосфері страху той чи та, хто підпаде під «лжесократичний» допит, буде страждати та мучитись, тоді як той, у кого буде можливість уникнути цього, вдасться до внутрішньо-психологічної втечі [1, 46–47, 48–51, пор.: 71–72]. Звідси й студентська стратегія «пропускати мимо вух» те, що відбувається в аудиторії, аби краще підготуватися психологічно, коли черга невдачливості дійде і до нього².

У педагогіці така логіка залякування нікому не дозволяє глибоко осягнути юридичну галузь: тобто ні її цілі, ні її техніки, ні, тим більше, сучасний смисл права. А враховуючи, що студенти рідко дають ґрунтовні відповіді, логіка сліпого та безсистемного «опитування» напевно вилетиться в «інквізиторський» допит, де звинувачуваний буде зобов'язаний визнати, що він нічого не зрозумів і нічого не навчився, аби, у підсумку, заслужити лише поблажливу посмішку викладача, який навіть не зволіє дати роз'яснення. Такі антидидактика та антипедагогіка насміхаються над студентами та відмовляються допомагати їм вивчати юридичну галузь і розуміти її. Як у такому випадку вчиняти, мислити та діяти при вирішенні правового питання? Як дійти розуміння, якщо не дається жодних роз'яснень? Або ж як пересвідчитись у розумінні, якщо це ніколи і жодним чином не може бути підтвердженим? Як навчитися плавати, якщо вам дозволено лише триматися на воді?

Наслідком такої педагогіки стане повна неможливість вивчення права в лекційних аудиторіях або навчальних класах. Не будучи безглуздими, студенти швидко зрозуміють, що найважливіше – це не вивчення права в аудиторіях, а передусім необхідність (практично тваринна, атавістична та «дарвіністська») вижити, ухильнутись та вберегтись від ризику схибити під час лангделівських сеансів лжесократизму. «Передбачаючи» це, «старанні» студенти рятуються приватним навчанням. У зв'язку з цим їм слід навчитися

¹ Переклад автора: «The so-called Socratic Method of teaching – a misnomer, actually – is endemic in the U. S. (...) Those who use it – the vast majority of law professors – believe it hones analytical skills. To a great degree I disagree: it is teaching by terror. The professor picks, usually apparently at random, a student whom she questions about an assigned case. The student can seldom answer satisfactorily».

² Для опису такої антипедагогіки з точки зору студентів див.: Scott Turow, *One L. The Turbulent True Story of a First Year at Harvard Law School*, 1977 (з післямовою, 2010). Між 1-м (1977) та 3-м (2010) виданнями немає відмінності, крім післямови.

відрізнати тих, хто готовий інвестувати у себе заради виживання, від решти. Звідси й неочікувана роль (та трафік) конспектів студентів попередніх курсів та підручників, таємно прочитаних та виданих за «самостійне читання», без викладацьких вказівок та роз'яснень. Стосовно ж «конспектів попередніх курсів», то студенти із заможного середовища (та середовища юристів-випускників) матимуть недосяжні переваги над студентами з помірним статком (які навіть не будуть обізнані про способи виживання).

Результат лангделівської ідеології у тому, що жодного ясного пояснення стосовно «смыслу права» студентам не надано. За жодних обставин вони не отримують раціонального висвітлення та дохідливого доктринального викладення, які дають розуміння того, як все це юридично діє і як все це набуває сенсу на практиці. Вони не побачать, якими є логічні та аргументаційні вектори, що діють у праві, і як саме їх використовувати, вони ніколи не зможуть дізнатися, як ефективно застосовувати сукупний досвід, що відображає правопорядок у їхній правовій практиці.

Як зазначає Алан Уотсон:

Тепер уявіть університетський курс фізики, де зміст навчання складають лише декілька незв'язаних експериментів, де не розтлумачені взаємозв'язки, де не представлені теоретичні засади і де проігноровані ледь не всі письмові праці спеціалістів. Результат є абсурдним¹ [1, 68].

Дійсно абсурд! І з цим легко погодитися! Хіба не дивно дотримуватися (це стосується Лангдела) лише одного критерію (хоча й не визначеного, не встановленого) для «аудиторних досягнень»? Так само чи не абсурдно покладатися на те, що якість та істина завжди приведуть до перемоги і при цьому нічого не робити, аби це обґрунтувати?

Педагогічне (й дидактичне) чергування правильної та неправильної відповіді тим не менш вочевидь виключене, бо така методологія не розглядається як реально придатна. Для цього необхідно, аби викладач спромігся пояснити «чому», «як», а також «засаду та логіку» якісної юридичної аргументації. А саме: чому неправильна відповідь є «неправильною», а правильна відповідь «правильною», і, головне, що робити, аби «надати їм смыслу» в юридичній галузі; це те, чого лжесократизм не дозволяє зробити.

Однак якщо передбачається та враховується лише навчальний успіх, то практичний (і навіть оціночний) характер права вислизає від розуміння саме через те, що логіка повторення (пригадаємо наші висловлювання стосовно обмеженості індукції) не сприяють інноваціям або ж засвоєнню того, що має бути

¹ Переклад автора: «But just imagine a college physics course where only a few isolated experiments are studied, where the relationship of one to the other is not set out, where the theoretical underpinnings are not stated, and where virtually all of the writings of the scholars are ignored. The result is absurd».

здійснене в юридичній сфері. Якщо критерій Лангдела – горизонт лише «аудиторного успіху», то це нагадує сліпих, які ведуть сліпих і радіють сумісному просуванню вперед! У зв'язку з цим чи не використовує у даному випадку «лжесократизм» ваду в психології сучасного індивіда, а саме, його схильність шукати юридичне у мареннях, натхненних словом «право»? Психологічну ваду, де, на тлі безґрунтовних гасел «критики, відкритості та плюралізму» (магічних слів, якими регулярно нехтують прибічники Ліги політичної та моральної коректності або пост-пост), все зводиться лише до того, аби будь-якою ціною не критикувати, не знімати хвилі та, особливо, уникати актуальних та корисних питань про здійснення права. Тоді майбуття лише за бізнесом, менеджментом, управлінням, довгостроковим розвитком та зігнутими спинами.

2. Критика невиправданої привабливості «збірників готових відповідей».

Тепер поговоримо разом з Аланом Уотсоном про безграмотність «кейс-буків» та їхню антипедагогічну роль [1, 20–21, пор.: 79–88]. Це логічно та закономірно впливає з попередньої критики лжесократизму та професійного потурання викладачів. Уотсон дійсно вважає, що метод «кейс-буків» згубний та поганий як для студентів, так і для викладачів. Для нього це «безграмотність», яка, не маючи нічого спільного з реальною педагогікою, тільки шкодить та у підсумку послабляє мислення, сприяючи його навіюваності. Тут ідеться про безграмотність, антипедагогіку, антиметодіку та неспроможність, які вводять студентів в оману і яких поступово слід позбавитися. Розглянемо детальніше аргументи на користь таких суджень.

Згубний метод антипедагогіки.

Підкреслимо, що, на думку Алана Уотсона, «кейс-буки» неправильно складені, бо вони не пояснюють юридичний смисл, який простежується у «судовому рішенні», і не зміцнені якимось аналізом стосовно реального та практичного функціонування права. «Кейс-буки», отже, належать до такої, що осліплює, педагогіки, тому що жодної ґрунтовності така контекстуально-проблематизована практика не дає. Ба більше, вона не вибудовує жодного пояснення, здатного додати глибини такій практиці. Оцінка Алана Уотсона залишається у перспективі такою, що не підлягає оскарженню. Дійсно, більша частина книги «Ганьба американської юридичної освіти» слугує детальною ілюстрацією того, що «кейс-буки» складені неправильно і чому є стільки засад сумніватися в них, аби, врешті-решт, повністю позбавитися такої системи.

Насамперед Алан Уотсон шкодує про згубний ефект «кейс-буків», який впливає на юридичну освіту, яка замість того, щоб сприяти юридичній освіченості, у підсумку виявляється сумнівною антидоктриною:

«Підхід до американського законодавства (...) неясний та мало інформативний. Окремі випадки усічені та вирвані з контексту. Студентам не повідомлено, чи є справа важливою для праворозуміння або ж вона має скоріше периферійний характер. Будь-який огляд головних принципів студентам не надається взагалі. Оскільки такий стандартний підхід використовується з першого дня навчання в юридичному навчальному закладі, студенти-першокурсники стають параноїками. Студенти другого курсу нудьгують, що визнається практично всіма викладачами права»¹ [2, xvii та xviii].

Будучи спрощеними, підкреслює Алан Уотсон, «кейс-буки» містять уривки, а також обривкові та скалічені випадки, і ніколи не надані у повному обсязі. Вони, скоріше, варіюються між стислою презентацією (версією у декілька рядків) та довгим цитуванням (версією на пів сторінки) або ж версією у декілька сторінок [1, 79–88]. Там також містяться перемішані уривки, відібрані без будь-якої ретельності та поза будь-якою юридичною логікою. Йдеться, підкреслює Алан Уотсон, про творчий безлад, поза будь-якими критеріями систематичності та раціональності, де лжесократичний викладач «не залучений» по-справжньому у роботу зі студентами і де, головним чином, грає у свою власну гру. Іншими словами, перед нами боротьба за владу, у якій викладач «опікується» відбором своїх уривків, тому що вони є «унікальними», «особливими» та «красномовними» або тому, що вони «схвалені» (за неправильними причинами?) одним із засновників Ліги політкоректності. Отже, чи може мати хоч якусь цінність або ж якийсь раціонально-юридичний смисл амбіційна ідея узагальнювати, наприклад, в уривку, «судове рішення» у галузі «цивільної відповідальності» за допомогою декількох довільно відібраних рішень, не удостоюючи їх жодних ґрунтовних пояснень? Або ж це вже з серії абсурдності та безглуздя, бо настільки ясно позбавлене логічного та педагогічного характеру? Тим більше що ці уривки примусово встановлені як єдино обов'язкове читання для студентів першого курсу. Вони звернені до тих, у кого недостатньо інформації та освіти, аби зрозуміти, наскільки вони гідні уваги як керівництва в юридичній сфері. Ба більше, якщо ці уривки часто супроводжуються літературними коментарями та ідеологічними вставками, властивими «ідентифікаційному клубу», до якого особисто (або спекулятивно) прихильний викладач, то чи може така юридична ймовірність бути розумно застосована в інтересах права?

¹ Переклад автора: «The American casebook approach (...) is confusing and uninformative. Individual cases are abridged and torn out of their contexts. Students are not informed whether the case is central to the law or is at the edges. Nor are they given an outline of the main principles of the subject. Since this is the standard approach from the first day of law school, first year students are paranoid. Second-year students are bored, and are recognized to be so by almost all law professors».

Як підкреслює Алан Уотсон, «кейс-буки» жодним чином не дозволяють зрозуміти, як діє право, тому що вони схожі скоріше на мізансцену, майже театральну та «драматичну». Мізансцену, де не розтлумачена ідея штучно стверджується як «право», аби краще затвердитися, такою є вібруюча гра тіні та світла між мистецтвом та літературою, між ідеологією та модою, між наративною віртуозністю та психологічним нав'язуванням. Алан Уотсон не бачить взагалі жодних педагогічних переваг у «кейс-буковій» грамотності. У «кейс-буках» він убачає лише комірчину зі «збірниками постанов», правознавчими копіями «без початку та кінця» або ж напхану хаотичними (або екзотичними) «витягами», відтвореними без пояснень, згідно з уподобаннями так званого «середовища», або, що більш правдоподібно, відповідно до ідеологічного кола, до якого належить викладач. Це книги-звалища, у яких, врешті-решт, немає ні дидактичного, ні методичного у загально-педагогічному смислі. До того ж, вони небезпечно багаті на брехню та раболіпство, не дозволяючи студентам мати ясне розуміння правової держави (позитивне право), ні того, як діяти в юридичній сфері.

Алан Уотсон також стверджує, що існує тісний зв'язок між освітою через «кейс-буки» та інтелектуальною (й моральною) інертністю викладачів (яка фактично може легко сполучатися з факультетською та позафакультетською заповзятливістю, так само як і з ідеологічними та «теоретичними» надінвестиціями без визначених цінностей). Він холоднокрівно зазначає, що застосування викладачами популярного методу «кейс-буків» зазвичай супроводжуватиметься дарунком від видавця («кейс-буку») у вигляді збірника рекомендацій та прийнятних відповідей (тобто збірника, не призначеного для студентів). Викладачеві не треба довго ламати голову або займатися дослідженнями, тому що в його розпорядженні є книга «рекомендованих відповідей». У підсумку йому достатньо лише переглянути книгу з «рекомендованими відповідями», надану в його розпорядження, і на цьому заспокоїтися. Йому не слід міркувати над подальшим опануванням галузі, якої він навчає. Стосовно ж редактора (чи редакторів), то йому (їм) залишається тільки терпляче очікувати надходження коштів.

Ось так явно, прикро та з тріском рветься педагогічний зв'язок між кваліфікацією викладача та його відповідальністю, покликаною сприяти виробленню доктрини, що він її має засвоїти, описати та навчити. Це відмова від переконання, що, викладаючи на основі власних досягнень (відмовляючись навчати виключно «за книгами» або на основі чийось досліджень¹), він пору-

¹ Це було – на університетському та історичному рівнях – результатом гумбольдтівської революції (мається на увазі Фрідріх Вільгельм Кристіан Карл Фердінанд, Фрайгерр фон Гумбольдт, більш відомий під ім'ям Вільгельма фон Гумбольдта, французькою – Гійом де Гумбольдт, 1767–1835), університетської та особливо юридичної освіти. Фон Гумбольдт, реформуючи новий Берлінський уні-

чається за достовірність, актуальність, «науковість» «викладення» (тобто базовий стан) того, що вважає юридичним фактом у питанні права. «Кейс-букова» грамотність не дає нічого іншого, крім зіпсованої моделі, де освіта та дослідження відрізані та відділені одне від одного. Тим гірше, що один полюс, тобто доктринальні дослідження, виявився витісненим на периферію та знеціненим, тоді як другий полюс, тобто освіта, був зведений до моделі влади та підкорення. Це саме та модель, де дослідження ніколи не конкретизується в якісній освіті, це модель, де немає ніякої діалектики між дослідженням та освітою, або ж де «дослідження» має всі шанси стати ідеологічним, спекулятивним та постмодерністським. Відповідно, час, що з'явився у викладача завдяки «кейс-букам», дозволить йому здійснити «мотлохові» дослідження, що імітують науку. Звідси виникає питання, чи не стане позбавлене будь-якого контакту з правовою реальністю дослідження, що використовує слово «право», літературою, як і всі інші [15]?

Виникає повна гетерономна залежність викладача, який відтепер не має цілісного та інтелектуального контролю над своїм викладанням або галузевою правовою тематикою. У підсумку йдеться виключно про викладача, який прочитав «кейс-бук» та свій підручник «рекомендованих відповідей». Як такий викладач може надихнути студентів? Передаванню яких знань про право він може сприяти, якщо у нього самого їх немає або якщо він не набув потрібних знань протягом власних досліджень? Як він може передати важливість роботи з підсудними, якщо він сам виступає лише у ролі експлуататора та шахрая?

«Кейс-буковий метод» сьогодні являє собою передусім традицію, повторювану та увіковічену, начебто більше нічого не відбувалося і ні в кого не виникало питань. Викладачі, не маючи ніякої доктринальної та інтелектуальної підготовки, яка дозволяє сформулювати, закріпити та поглибити системне, методичне та раціональне розуміння права, не вважають за потрібне, як їм здається, про це питати або над цим замислюватися. Насправді, вони лише повторюють те, через що самі пройшли і чого самі зазнали, аби продовжувати це в подальшому та особливо не перейматися. Результат, стверджує Уотсон, це вчиняти «як прийнято», «ніколи не ставити питання» та складати (й використовувати) «кейс-буки», як це вже стало традиційним [1, 79–88].

верситет (Alma Mater Berolinensis у 1810), вимагав, аби кожен професор викладав результати власних досліджень. Європейська революція стосовно «правової доктрини» має вельми завдячувати університетській освіті, зокрема, особистим дослідженням викладачів права. Обов'язок університетських професорів викладати «виходячи з власних досліджень», звісно, має культурне та історичне коріння – особливо на особистому рівні – заглиблене в «західній» цивілізації. Алан Уотсон у книзі *The Shame of American Legal Education* багаторазово звертається до прикладів того, як деякі викладачі з їхніми «доктринальними книгами» спричинили значущий та показовий вплив на розвиток європейської юридичної культури.

Навіщо тоді сьогодні триматися за «кейс-буковий метод»? Фактично, він не дає ні дійсної передачі «знання», ні справжньої юридичної освіти. Є лише те, що викладач, у своїй ролі аудиторного координатора, говорить від імені наданої йому книги.

І якщо лангделівська модель наполягає на «схвалюваній» ролі студента та на оцінюванні його на заняттях для того, аби він відшукав «у собі» власну ринкову вартість, то чи може тоді викладач бути кимось іншим, ніж блазнем, роль якого у «праві» – подобатися, розважати та догоджати? Той, хто хоч трішки впізнає себе за феноменом «барометра популярності» викладачів Північної Америки зі згадуванням на різних електронних сайтах (або в студентській асоціації), почасти може стати мрійником!

Насправді ж, вважає Алан Уотсон, йдеться про різновид соціального дарвінізму (або «схвалюваного», за Лангделом), де відбір у майбутню юридичну олігархію здійснюється через сепарацію, виключення слабшого (у психологічному та соціальному відношенні) протягом першого року навчання. Виходячи з цього, виживання сильнішого водночас забезпечуватиме могутність та міцність самої правової системи як основи на майбутнє. Особлива роль (така соціологічна по суті), що її грало право або, скоріше, юридична олігархія між XIX та XXI століттями для стабілізації американського суспільства, за відсутності інших міцних соціальних векторів, може укріпити таку точку зору. Однак чи не настав час згадати, що право не має слугувати виключно набору до юридичної олігархії (чи то лівої, чи то правої), та припустити, що, можливо, право має слугувати передусім тому, хто дійсно потребує правової допомоги й особливо юридичного представництва?

Антиметод безпідставності та альтернативи.

Як ми вже зазначили, для Алана Уотсона кейс-буковий метод є передусім антиметодом і, відповідно, буде доцільним ретельно проаналізувати таку його педагогічну неспроможність. Дійсно, навіщо на 1-му році навчання впроваджувати інквізиторський педагогічний режим, з тим аби потім продовжувати його на двох інших нудних та монотонних курсах? Що це дасть у педагогічному відношенні? На думку Алана Уотсона, це веде в нікуди, тоді як сама лангделівська традиція перешкоджає будь-якому руху. У педагогічному відношенні, повторимо, це лише «безплідний метод».

Насправді метод збірника постанов – це вправа у безглузді. Студенти начебто самі мають вибудувати образ права, виходячи з наданих їм фрагментів, як правило, уривчастих та потенційно марних. Студенти мають самі здогадатися, яким бачить право видавник, а не заглиблюватися у те, що дійсно відбувається у праві. Замість вивчення засад постанови у світлі аргументації концептуального мислення, яке їй передувало, і в світлі її місця у мережі за-

садничих принципів, їм від початку надають єдину інстанцію, яка виправдовує себе тільки стосовно конкретних характеристик та чимало залишає поза роз'ясненнями. Чимало найважливіших аспектів постанови, заснованих на сталих принципах, не беруться до уваги і навіть не згадуються. (...) Проблема посилюється, коли дискусія переважно зводиться до слів: «Чи є це справедливим?»¹ [1, 9–10].

Стосовно такого питання наша відповідь буде, скоріше: звичайно ж ні! Бо там немає нічого «справедливого»! Марність, що вводить в оману студента, пригнічує його і веде в нікуди, не має жодної педагогічної цінності. Необхідно відсторонись від цього та шукати альтернативу; що, власне, й намічає Алан Уотсон:

Я зовсім не вважаю, що вивчення права спростилося б – напевно, воно таким було б – якщо б концепти та правила, представлені на прикладі розглянутих справ, були спочатку стисло викладені, перш ніж продовжитись дискусією стосовно декількох справ, обраних для ілюстрації правил, характеристик та порушених питань. Це дещо необхідно бажане. Можливо, вважається за заслугу бажання деяких колег невинувато ускладнити вивчення права на першому курсі. На мою думку, стандартний підхід викривляє спосіб буття права, спосіб його розвитку та його зв'язок із суспільством. Концепти та принципи мінімізовані. Те ж саме й з правилами, їхнім авторитетом та міццю. Справи вилучено з відповідного їм юридичного контексту, а саму владу контексту скасовано. Кумедно, можливо, що інший результат такого підходу у тому, що справи часто вилучаються з їхнього соціального контексту. (...) Відсутність теоретичних засад є фатальною помилкою при використанні збірників² [2, xx-xxi].

¹ Переклад автора: «The casebook method of teaching is, in fact, an exercise in futility. It is the students themselves who are expected to build up a picture of law from the few generally disconnected scraps available to them and with virtually no tools. Students are left to guess what the editors' view of the law is rather than getting to what the law is all about. Instead of looking at the reasoning of the case in the light of the developed conceptual thought that preceded it, and of its place in a structured web of reasoned principle, they are provided in the first place with a single instance that justifies itself only by reference to particular features, leaving much to be understood. Much of importance to the case is left unsupported and unsaid because it rests on established principle. The students study, as it were, the study of grain of sand by walking around inside the grain and without reference to the rest of the beach, the surf and the sky. The problem is compounded when the discussion is limited largely to the concept – «Is it fair?»»

² Переклад автора: «My point is emphatically not that learning the law would be much easier – it obviously would be – if concepts and rules as they had developed in scores of cases were set out briefly, then were followed by discussion of a few cases chosen to illustrate the rules, their parameters, and issues raised by borderline situations; and that this is something necessarily desirable. This is, perhaps, a virtue as some of colleagues think in making first-year law study unnecessarily difficult. My point is that the standard approach misrepresents the way law is, how it develops, and its relation to society. Concepts and principles are badly downplayed. So are rules, and their authority and stability. Cases are removed from their legally relevant context and the authority of the context is dismantled. Oddly perhaps, a further result of this approach is that often cases are removed from their social context. (...) The absence of theoretical underpinnings is a fatal flaw in the casebook approach».

Фактично Алан Уотсон шукає гнучку правову педагогіку, здатну, максимально враховуючи свою відповідальну роль стосовно засад права, пояснити, як опанувати правову систему і як бути корисним суспільству. Він вважає, що слід поставити себе на місце студентів правових факультетів та оцінювати майбутній шлях, виходячи з їхнього взуття. У підсумку дія права у сучасному суспільстві вивчається крок за кроком, етап за етапом – як поступове та трудомістке посвячення. Вивчити та зрозуміти право не означає звести його до деякої магічної або «плюралізованої» формули. Навпаки, усе відбувається з урахуванням діалектики взаємодії викладача та студента й водночас спрямоване на формування юридичної освіченості. Йдеться про розуміння юридичної складності при розгляді того, як законодавство влаштовано історично та в юриспруденції. Також йдеться про розуміння того, як правова система діє цілісно та в окремих випадках.

Коли, таким чином, Алан Уотсон стверджує, як було процитовано вище, що нехтування юридичним смислом прецеденту (у вигляді скаліченого уривка у «кейсі») є водночас абсурдним у юридичному плані, а на педагогічному рівні згубним, він має рацію. Судові прецеденти, юридичний смисл яких належним чином не вивчений, ніяк не забезпечують гарного розуміння (або, що ще гірше, потурають поверхневою й ідеологічному розумінню). Вивчення правового випадку, який бере у дужки контекст, схоже з шахрайством і стає невідворотно контрпродуктивним, адже контекст сполучений з інтелектом, співвіднесеністю та юридичним масштабом. Вивчення прецедентної ситуації, яке нехтує адекватним аналізом у контексті законодавства (та джерел права взагалі), позбавляє зору та, ще гірше, стає зброєю антидемократизму, який надто дорожить своєю часткою у сучасній юс-олігархії.

У підґрунті педагогічної суперечки про те, «як навчати права», ми вбачаємо, врешті-решт, інше, вищою мірою політичне (й демократичне) питання: чи має право служити «всім» або воно, навпаки, має використовуватися тільки в керуванні, управлінні, регулюванні, політикуванні, «моралізаторстві» тощо? Чи не дивно, що сьогодні саме модель керівництва «іншими» захопила постмодерністську свідомість (як ліву, так і праву)? В умовах перевернутої класової боротьби, чи не є боротьба проти народу новим «патер-матерналізмом», охопленим бажанням бачити «інших» занепалими ниць?

3. Викладачі та втрата юридичного духу.

Алан Уотсон не церемониться і з викладачами права. Точніше він вельми безпощадний стосовно інтелектуальної та правової підготовки тих багатьох, хто був відібраний для викладацької діяльності. Він вважає їх погано навченими, малоосвіченими, мало вихованими та слабко підготовленими до належного виконання ролі викладачів права. Усе це підсумовано в остаточному

виразу: «викладачі також були дуже погано навчені» [1, 17]. Певною мірою який викладач, такий і студент! Таке твердження слід пояснити та розгорнути детальніше.

Викладачі дуже погано освічені.

Критичне уточнення Алана Уотсона проти зростаючого дефіциту, вважай, відсутності правової культури викладачів права виглядає (за аналогією з іншими його висловлюваннями) як вердикт проти поширеної культури потурання у відборі та підготовці викладачів права. Активно й прямо визнаючи існування блискучих викладачів права у США, Алан Уотсон натомість критикує та висловлює занепокоєння у зв'язку зі зростаючою контркультурою «недосконалість». Він зазначає (й критикує), що відбір для викладання права дедалі менше відповідає чітким критеріям, які мають бути перевірені на рівні науково-практичних досліджень. Ба більше, він зазначає, що такий відбір переважно спиратиметься на комерційний імідж з нового типу привілейованих (за расою, етнічною приналежністю, сексуальною орієнтацією) й особливо на рекомендації тієї чи іншої гілки Ліги політкоректності. Часто викладачі права відбираються як «персоналії», здатні уособлювати факультетський імідж (неминуче за наказом Ліги політкоректності) або ж відповідно до іміджу, здатного очарувати спонсорів. Якщо б від цього обрані викладачі знали про право більше, це було б вельми цінним, проте, у підсумку, на вагах це важить небагато.

Для викладання права візьмуть тих, хто являє собою ринкову цінність, олігархічну цінність, а також цінність привабливості. Йдеться про схему набору, що її вже застосовують в адвокатських конторах, у роботі з компаньйонами та партнерами, які можуть принести більше грошей та заможних клієнтів. Така модель дедалі більше інфільтрується у світ правознавчих факультетів (маються на увазі гранти, асигнування, дотації, стипендії, пожертвування тощо).

Слідуючи за Аланом Уотсоном та спрощуючи його аргументацію, зазначимо, що криза юридичної освіти, криза педагогічної методології та педагогічне потурання підсилюються та розширюються всередині викладацького складу через нездатність юрфакультетів виправити ситуацію. Чимдалі викладачі права перетворюються на каналізаторів – необізнаних та таких, що безпідставно вважають себе самодостатніми геніями «права». Проблема у тому, що через відсутність «доктрини», через розумову девальвацію права, так само як і через його інтелектуальну та практичну маргіналізацію, все це згубно позначиться на правознавчому кліматі. Попросту, підкреслює Алан Уотсон, не вистачає логічного зв'язку між працею викладача (стосовно правового питання) й тим, чого він навчає в інтересах своїх студентів (стосовно

розуміння у зв'язку з цим же питанням). Без зв'язку, який дозволяє викладачеві передати свої компетенції у праві, він мовить поза знанням та розумінням, він мовить, не здійснивши справжніх досліджень у царинах, яких навчає.

Дійсно, перевага викладача з солідними знаннями та адекватного «правовій доктрині» зазвичай є констатацією того, що він отримав таке знання, тому що він (вона) сам вдався до досліджень і в такий спосіб «виміряв та зрозумів практику» права! Такий викладач отримує автономію як справжній викладач-дослідник, а також як серйозний учений, тому що він опановує спосіб адекватного написання якісної доктринальної праці. Виходячи з цього, він здатний використовувати діалектику між теорією, догматикою та «практикою», аби навчити студентів розумінню правового смислу (доктрини), який згодом простежуватиметься в їхній практичній діяльності.

На протигагу цьому, підкреслює Алан Уотсон, як досягти такого у випадку з викладачем, який не має справжнього знання про право і який змушений постійно шахраювати?

Троє погано освічених професорів.

Найбільшу главу присвячено аналізу слабких наукових досліджень, здійснених трьома відомими та впливовими професорами. Саме тут Алан Уотсон висловлює найбільш пряму та нещадну критику інтелектуальної нісенітності та профанної обмеженості, які характеризують цих трьох професорів, до того ж і вказує їхні прізвища. Мета слугуватиме тому, щоб вибити з сідла їхніх численних самовідданих шанувальників в США (та поза їх кордонами) й тому, щоб надати розголосу глибоке юридичне невігластво, про яке свідчать їхні твори. Трьох жерців звать Абрахам Артур Шиллер (1902–1977), професор римського права в Нью-Йоркському Університеті Колумбія; Мортон Дж. Горвиць (1938), професор історії права США в Гарвардській Школі Права; й Дункан Кеннеді (1942), професор права в Гарвардській Школі Права.

У розділі «Абрахам Артур Шиллер» Алан Уотсон – сам будучи провідним експертом у римському праві – цікавиться професором Шиллером¹, точніше його революційним (начебто) досягненням у галузі римського права² [1, 143–152]. Вважається, що А. Артур Шиллер відкрив, що сучасна «комерційна таємниця» безпосередньо сягає класичного права та права римських рабів³ [16]. Фактично він стверджував, що формула участі у судовому процесі, іменована

¹ Абрахам Артур Шиллер, 1897–1977, був професором факультету права Університету Колумбія з 1928 по 1977. Стосовно римського права він опублікував працю *Texts and Commentary for Study of Roman Law. Mechanisms and Development*, New York 1946; стосовно римського законодавства – працю *Mechanisms of Development*, Den Haag / New York 1978.

² Наведені уривки зі статті Алана Уотсона «Trade Secrets and Roman Law: The Myth Exploded», *Tulane European & Civil Law Forum*, 1996, P. 19–29.

³ Зазначимо, що «action servi corrupti» (себто превентивна або реституційна дія проти раба чи рабині) відповідає: *Institutiones* 4, 6, 23; *Digest* 11, 3; *Codex Iustinianus* 6, 2.

«Actio Servi Corrupti», а саме, можливість для рабовласника в античному Римі вимагати відшкодування збитку (й захисту, а також фізичної недоторканності) через (і проти) зловживання іншої особи, є цьому джерелом. А. Артур Шиллер наполягав, що така формула дозволяє брати участь у судовому процесі під приводом, що третя особа «повернула підкупленого раба». Алан Уотсон протестує проти такого твердження, вважаючи його вигаданим та необґрунтованим.

Алан Уотсон прагне внести поправки та підкреслити, що в історії античного права фактично йдеться передусім про *actio* (тобто процедурну формулу), яка захищає від підкупу слуги (раба/рабині) третьою особою. Тим не менш це аж ніяк не стосується «власності» або «блага», хіба що морального та сексуального підкупу раба, що може завдати шкоди його власнику, його родині та його оселі. Це *actio*, що має деякі суттєві наслідки стосовно честі родини та соціальної респектабельності, проте ніяк не зв'язане з «комерційною таємницею».

Алан Уотсон указує, що, ув'язуючи захист комерційних таємниць із моральним підкупом та приниженням, яких можуть завдати рабині в її оселі, А. Артур Шиллер зробив антиісторичну помилку, проявив незнання історичного контексту та не взяв до уваги історію. Він вигадав це ідеологічно, не беручи до уваги те, що ми знаємо про римське право, до того ж не маючи жодних доведень для своїх міркувань, хіба що вигадки за аналогією. Це те, що зветься науковим шахрайством.

У «досьє Мортон Дж. Горвиц»¹ [1, 152–176] Алан Уотсон звертається до одного з великих імен американської університетської науки, якому приписують найбільш справедливу та найбільш адекватну версію «перетворення американського права»². Алан Уотсон холоднокровно зазначає, що М. Дж. Горвиць спирається виключно на модний апріорний засновок – а саме на парадигму «політичної» наддетермінованості та на роль другого плану у «грі за владу» (дуже популярний вислів у 1960–1970 роках і навіть у теперішній час) – і що він знехтував конкретною та реальною історією права³. У ретель-

¹ Тут Алан Уотсон використовує аргументи зі своєї статті «The Transformation of American Property Law: A Comparative Law Approach» *Georgia Law Review*, Vol. 24, No. 2 (Winter 1990), P. 163–221. Назва прямо відсилає до праці Мортон Дж. Горвиця *The Transformation of American Law, 1780–1860*, Cambridge (Mass.) Harvard University Press, 1977.

² Об'єктом критики є книга Мортон Дж. Горвиця *The Transformation of American Law, 1780–1860*, Cambridge (Mass.) Harvard University Press, 1977. Про Мортон Дж. Горвиця йдеться також у працях: *The Transformation of American Law, 1870–1960: The Crisis of Legal Orthodoxy*, New York, Oxford University Press, 1992 та: *The Warren Court and the Pursuit of Justice*, New York, Hill & Wang Publishing, 1998.

³ Книгу Горвиця можна зіставити з аналізом Уільяма М. Віцека *The Lost World of Classical Legal Thought: Law and Ideology in America, 1886–1937*, New York, Oxford University Press, 1998. Зазначимо, однак, що дискусія Віцека стосовно підйому та занепаду «класицизму» може бути більш інформативною як передісторія Верховного Суду Сполучених Штатів, ніж опис «права» кінця XIX ст. та початку XX ст. (або юридичної думки взагалі).

ному аналізі «*giparien law*»¹ – водного права – він показує як на доктринальному, так і на судово-практичному рівні, що Горвиць не здатен довести свій апіорний засновок. Там, де Горвиць вважає себе осяяним «реалістським» (!) відкриттям перетворення американського права, Уотсон констатує лише ідеологічну історію, вигадану задля красивих слів. Він вважає, що в книзі Горвиця мова йде:

(...) про вельми спокусливу демонстрацію і у такій якості дуже привабливу. Те, що він був увінчаним успіхом та вельми впливовим як автор теорії, не викликає жодного сумніву. Моє заперечення, тим не менш, у тому, що теорія, яка спирається на думку стосовно юридичного аналізу, не має ніякої цінності, якщо аналіз є неточним. Я не вважаю, що аналіз Горвиця стосовно фактів, або права, або розглянутих справ є точним. Я навіть задався питанням, чи читав він взагалі про відповідні справи² [1, 176].

Звідси питання: чи є цінним вивчення історії американського права, засноване на упередженому та ідеологічному читанні? Чи не є дослідження історії, що спирається на наддетермінуючу або суто детермінуючу теорію, невідвратно шахрайським?

У «досьє Дункан Кеннеді»³ [1, 176–192, пор.: 120–126] Алан Уотсон виглядає ще нещаднішим. Тут Алан Уотсон аналізує суперечливу та постмодерністську статтю Дункана Кеннеді «Структура Блекстоунських коментарів»⁴ [17] та стверджує, не церемонячись, що «ця стаття є вочевидь фальшивою, а її 128 сторінок (!) незрозумілі [туманні]»⁵ [1, 176]. Чому ж?

Алан Уотсон зауважує, що вже у вступних словах до статті Дункана Кеннеді заявлена глибина проблеми, бо її автор претендує на те, що може зануритись

¹ Вислів «*giparien law*» не має точного еквіваленту у французькій мові (так само як і в сучасному французькому і квебекському праві). Традиційно він перекладається як «водне право», навіть якщо така традиція є надто звужувальною. Слово «*giparien*» співвідноситься з «річковим» (і не передбачає права власності у суворому сенсі) та, відповідно, може стосуватися як доступу до води (для постачання та споживання), так і риболовства, встановлення понтонів (і системи узбережжя), внутрішньорічкового, навігаційного, мисливського транспорту, встановлення системи охорони прибережної зони тощо.

² Переклад автора: “(...) a very sexy thesis, and as such immediately attractive. That he has been successful and influential with this theory there can be no doubt. My difficulty, though, is that a theory that is based on judgement about legal analysis has no value unless the analysis is accurate. I do not think Horwitz’ analysis of the facts or law or both of the cases his discusses is accurate. I have at times even wondered if he has read the cases.»

³ Алан Уотсон відтворює та посилається на аргументацію, розкрити у його статті «*The Structure of Blackstone’s Commentaries*», *Yale Law Journal* 97 (1988), р 795–821.

⁴ Дункан Кеннеді імітує у своїй статті аналіз праці Уільяма Блекстоуна «*Commentaries on the Laws of England* (1765-1796). Книга Блекстоуна багаторазово перевидавалась; існує три історичні переклади французькою.

⁵ Переклад автора: «*This article is obviously wrong on its face and its 128 pages [sic!] are incomprehensible*». Зазначимо, що Алан Уотсон тут пише «128 сторінки», тоді як стаття Дункана Кеннеді містить де-факто 174 сторінки. Див. також: висновок Алана Уотсона, там само, С. 191 – «*I insist that Kennedy’s paper is without merit*».

безпосередньо у «свідомість» та в «юридичну думку» Уільяма Блекстоуна! Як же він це робить? Як же він може раціонально здійснити таку трансментальну та трансісторичну операцію? Чи не йдеться тут, скоріше, про неможливу та абсурдну місію? Зі всією очевидністю, Дункан Кеннеді на це не здатний. З цього Алан Уотсон констатує, що афірмація слугує помилковій претензії на те, що у зв'язку з цим немає ніякої необхідності аналізувати те, що Уільям Блекстоун писав насправді (зокрема, книгу, що її прагне проаналізувати автор і яку в підсумку не аналізує), так само як і досліджувати її джерела (які він залишає поза увагою, змінює, видозмінює), ні навіть обмірковувати її контекст та реальну історію (він безсоромно стверджує, що його це не цікавить), бо автор працює над тим, що лише йому одному відомо! Дункан Кеннеді, отже, працює лише над «модним іміджем», що полягає у так званій традиції, яку він формує у приватному порядку, над іміджем ідеоправа, що дозволяє очарувати та мати фоловерів (тобто послідовників), проте який нічого нам не повідомляє про Блекстоуна (скоріше, дезінформує, маніпулюючи нами).

Відповідно, Алану Уотсону залишається зазначити, що це не має жодного смислу! Натомість він пропонує нам 16-сторінковий точний та критичний контраналіз «структури Коментарів» Уільяма Блекстоуна, а також здійснює аналіз, якого немає у Дункана Кеннеді і якого, до того ж, у нього і бути не могло¹.

Критика колег, так само як інтелектуальна усунутість від їхніх педагогічних вигадок та оман, не кажучи вже про їхню політичну демагогію, «поетичні» та «літературні» фантазми, завжди була складним, скоріше, табуйованим питанням на юридичних факультетах [Див.: 18]. Консенсус полягав у тому, аби нічого не бачити, нічого не чути, нічого не казати і ніколи ніщо не критикувати. Колегіальність захищає посередність, так само як дурість та слабкі наукові дослідження. Найчастіше тиша стає єдиною відповіддю факультетів стосовно неуспішних студентів та ідеологічних надінвестицій. Разом з тим троє професорів (Абрахам Артур Шиллер; Мортон Дж. Горвиць; Дункан

¹ Див. нашу рецензію на праці Дункана Кеннеді у книзі: Bjarne Melkevik, «Critiques d'un texte mythique: Réflexions sur «L'enseignement du droit et la reproduction des hiérarchies. Une polémique autour du système» de Duncan Kennedy», *Studia Universitatis Babeş-Bolyai: Iurisprudentia*, anul LIV, janvier 2011, no 1, P. 99–128. Стаття містить критику «дискурсивних образних порад», що їх утворює Дункан Кеннеді стосовно його власної концепції ідео-права. Йдеться про критику «критики, яка такою не є», оскільки, враховуючи міфічний текст Дункан Кеннеді, «Правова освіта та відтворення ієрархій, за уважного та критичного прочитання, вимальовуються як демагогічний та софістичний образ. Цей легендарний текст, що впродовж десятиліть служив обґрунтуванням вузької політики «політичної моральності» на правових факультетах, виявився не більш, ніж протикультурним сплеском без справжнього змісту. Стаття ретельно аналізує, у яких контекстах Дункан Кеннеді вживає слово «ієрархія», і показує, як це слово, утворене на кшталт «мухоловки», вловлює небезпеку та розгубленість студентів. Підтримуючи анти-культурну модель Дункана Кеннеді та його критику владної політики, стаття наголошує на утвореному тут тупику – як політичному, так і демократичному. Критика веде до пропозиції, що варто краще міркувати про юрфакультетський світ за демократичними критеріями та прагнути до навчання у контексті сучасного та демократичного права.

Кеннеді), що їх критикує Алан Уотсоном, являють собою, безперечно, вершки юр-олігархії у Сполучених Штатах. Йдеться про трьох понтифіків, здатних впливати та підтримувати правопорядок у своїх інтересах¹ [1, 192]. Відкрита критика їх Аланом Уотсоном може обернутися тільки проти нього самого й завдати йому значної шкоди. І все ж його надихають турбота про якість досліджень та критична пильність проти безкультур'я та ідеологічної покірливості; він не любить університетських шахраїв і хоче, аби про це знали.

Разом з тим на юрфакультетському рівні сумарно це набуває особливого значення! Що говорити про тих, хто не в силах серйозно покласти край шахрайству, лицемірству та ідеологічним штампам? Що говорити про тих, хто зберігає мовчання стосовно того, у чого немає ні логічного, ні раціонального смислу як на рівні права, так і того, що належить до суто ідеологічного фантазму на правовому фланзі або до лівих прихильників чи до культурної радикал-реакційної течії? Чи не варто спочатку відкрити очі та діяти на користь сучасного смислу, сполученого з нашої правовою сучасністю?

4. На закінчення стосовно ганьби та її здолання.

Алан Уотсон вирішив знайти вихід з тупика, він наважився висловити все, що думає, і зробив це на користь вузького світу юридичної освіти, який він любить і якому він віддано служив усе своє життя. Критика Алана Уотсона – це тривожний сигнал, університетський крик проти галопуючої кретинізації, проти деградуючого безкультур'я, схвалюваних нашими елітами, нашими лівими та правими олігархами. Вони обґрунтовано побоюються іншої правової культури, яка може зашкодити їхнім привілеям, їхній владі та «повноваженням».

Крізь прочитання Алана Уотсона проступає меседж від людини, яка вирішила «вистояти». Кожна фраза, кожне висловлювання, кожна критика у книзі Алана Уотсона, прочитана та особливо зрозуміла, свідчить про те, що ми фатально помиляємося, піддаючись співу сирен, які стараються на користь ірраціоналізму, олігархічної влади, істеблішменту й «реакційного прогресизму». Їм не по душі правова культура, вони воліють бачити зігнуті спина, їм подобається панувати над іншим, над вами, над юридичною освітою, над індивідом, який шукає справедливості.

Скажемо однозначно! Ми згодні з Аланом Уотсоном та його оцінкою північноамериканської юрфакультетської культури. Він правильно написав і він має рацію. Він з честю зробив величезну послугу юридичній спільноті. Особливо чітко він зрозумів сучасні лінії розламу, що розколюють юрфакультетський світ та загрожують дедалі більше поширитися на користь ідеоправа, невігластва та ірраціональності – як юридичної, так і соціально-політичної.

¹ Про Дункана Кеннеді: «To win approval and a suitable position it was important to show allegiance to Kennedy».

Він зрозумів пульсуючу корупцію у дії, всередині правових факультетів, і як все це вже негативно позначається на правовій культурі та загрожує перетворитися на катастрофу. Він чудово усвідомив, що все це буде лише поглиблюватися та тліти без жодної надії на найскоріше зцілення!

Якщо критична розсудливість Алана Уотсона зосереджена, і назва на це вказує, на банкрутстві юридичної освіти у США, немає жодних причин радіти іншому приводу. Ідеологія, обрана нашими правими та лівими олігархами від права, буде безпощадною, і ось що очікує вузький юрфакультетський світ повсюди у світі, якщо ніхто не протестує, ніхто не критикує і якщо ніхто активно не відстоює якісну юридичну освіту, яка може також бути виправдана на рівні законодавчої розумності. На жаль, сьогодні безперечно взяли гору інтереси «ідеоправового» кретинізму, і вони завдають нам дедалі більших збитків¹ [19]. І ідеоправовий кретинізм переможе, намагаючись зачепитися за юрфакультетські біографії в ім'я їхньої слави, влади та бізнесу. Тим гірше для права! Тим гірше для студентів. Тим гірше для вищої освіти й тим гірше для якості юрфакультетів!

А зараз вдамося до афоризму про розсудливість, висловленого Георгом Христофом Ліхтенбергом у 1793 році: «Сьогодні ми повсюдно силимось поширити знання, але хто знає, чи не з'являться через два-три століття університети, аби відтворити колишнє невігластво» [20, 504].

На жаль, це правда! Деякі сучасні університети та вчені роблять лише таке: відтворюють колишнє, аби зробити з нього нове невігластво, вимагаючи, аби решта вчиняла так само. Проблема криється у факті, що університети та їхні вчені прямо зараз поширюють колишнє невігластво, подвоюючи зусилля, аби додати до нього ще більше невігластва. На жаль, дедалі більше факультетів діє у такий спосіб, залучаючись у неuczтво, ірраціональність та ідеологічні фанти, й особливо активно зловживаючи словом «право». Вони зловживають словом «право», аби прославити «ідеоправо» (або краще: ідіот-право) їхніх уявлень, їхніх праць, їхніх ідеологій та їхніх владних ігор. Усі прославляють юридичне неuczтво, вважаючи себе здатними сказати «правду» та «вимовляти право», й тим гірше для істини. Більше не йдеться про вимогу «здорового права», яке ніяк не входить у їхню так гарно складену програму.

Ураховуючи все це, слід читати Алана Уотсона та його книгу «Ганьба американської юридичної освіти», бо ніколи не пізно сказати «ні» поточній ситуації та, як він, вистояти у створенні «здорового права» викладачами, які знають матеріал, а також те, як установити справжній зв'язок за своїми студентами за моделлю Алана Уотсона!

¹ Див. також: «L'enseignement du droit au début du 21e siècle. Perspectives critiques», *Jurisprudence. Revue critique*, Chambéry (France), де немає жодної критичної статті безпосередньо про те, що заявлене – у некритичний спосіб? – у назві.

REFERENCES

1. Watson A. (2005). *The Shame of American Legal Education*. Lake Mary (FL): Vandeplass Publishing [in English].
2. Watson A. (2006). *The Shame of American Legal Education*. Lake Mary (FL): Vandeplass Publishing [in English].
3. Melkevik Bj. (2010). *Scolies sur l'avenir des facultés de droit. Philosophie du jugement juridique*. Ste-Foy/Québec: Les Presses de l'Université Laval, coll. Diké, p. 173–183 [in French].
4. Melkevik Bj. (2014). *Philosophie du droit*. Vol. 2. Ste-Foy: Les Presses de l'Université Laval, coll. Diké, p. 191–202 [in French].
5. Melkevik Bj. (janvier 2011). *Critiques d'un texte mythique: Réflexions sur l'enseignement du droit et la reproduction des hiérarchies. Une polémique autour du système» de Duncan Kennedy*. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai (Cluj-Romanie), anul LIV, 1*, 99–128 [in French].
6. Melkevik Bj. (2016). *Quatre thèses critiques sur l'interdisciplinarité dans le domaine du juridique. Une précision d'épistémologie juridique*. Jean-Jacques Sueur et Sarah Farhi (dir.), *Pratique (s) et enseignement du droit» – L'épreuve du réel, Actes du colloque organisé à la Faculté de droit de l'université de Toulon*. Paris: Lextenso, coll. Contextes-Culture du droit, 2016, p. 354–372 [in French].
7. Kimball B. A. (2009). *The Inception of Modern Professional Education: C. C. Langdell, 1826–1906*. Chapel Hill (N. C): University of North Carolina Press [in English].
8. Kelsen H. (1953). *Théorie pure du droit. Introduction à la science du droit*. Neuchâtel: Éditions de la Baconnière, coll. *Être et Penser*, 37, 117–122 [in French].
9. Herrera C. M. (2004). *La philosophie du droit de Hans Kelsen. Une introduction*. Québec: Presses de l'Université Laval, coll. Diké [in French].
10. Posner R. A. (1990). *The Problems of Jurisprudence*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press [in English].
11. Posner R. A. (1986). *Legal Formalism, Legal Realism, and the Interpretation of Statutes and the Constitution*. *Case Western Reserve Law Review*, 37, 179–217 [in English].
12. Feldman St. M. (2000). *American Legal Thought from Premodernism to Postmodernism*. New York & Oxford: Oxford University Press [in English].
13. Aristote (1960). *Rhétorique 1*. Paris: Société d'Édition «Les belles lettres», 1357a and 1395b 22 [in French].
14. Melkevik Bj. (2014). *Épistémologie juridique et déjà-droit*. Paris: Buenos Books International [in French].
15. Melkevik Bj. (2016) *Quatre thèses critiques sur l'interdisciplinarité dans le domaine du juridique. Une précision d'épistémologie juridique*. Jean-Jacques Sueur et Sarah Farhi-Segond (dir.), *Pratique (s) et enseignement du droit» – L'épreuve du réel, Actes du colloque organisé les 22 et 23 avril 2015 à la Faculté de droit de l'université de Toulon*. Paris: Lextenso, coll. Contextes-Culture du droit, p. 354–372 [in French].

16. Schiller A. A. (1929-1930). Trade Secrets and Roman Law: the Actio Servi Corrupti. *Columbia Law Review*, 30, 837–845 [in English].
17. Kennedy D. (1979). The Structure of Blackstone's Commentaries. *28 Buffalo Law Review*, 209–382 [in English].
18. Barraud B. (2016). La recherche juridique. Science et pensées du droit. Paris: L'Harmattan, coll. Logiques Juridiques, p. 520–523 [in French].
19. Jamin C. (2012). La cuisine du droit. L'école de droit de Science Po: une expérience française. Paris: L. G. D. J., coll. Forum [in French].
20. Lichtenberg G. C. (1997). Le Miroir de l'âme (1793-1796). Paris: Édition José Corti, coll. Domaine Romantique [in French].

Мелкевик Бьярн, доктор права, профессор, Университет Лавалья,
Квебек, Канада

«ПОЗОР АМЕРИКАНСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ»: В СВЕТЕ ПРОЧТЕНИЯ АЛАНА УОТСОНА

Автор опирается на книгу Алана Уотсона «Позор американского юридического образования» для размышлений над тем, что сегодня происходит в юрфакультетской культуре. На основе утверждения Уотсона о позорной неэффективности и несовершенстве американского юридического образования автор последовательно рассматривает лжесократизм как антипедагогический метод, влияющий на современное преподавание права; анализирует метод прецедентного права и правовую некомпетентность, которая может быть им обусловлена; критикует феномен плохо образованных преподавателей и все более увеличивающихся низкоуровневых научных исследований. Автор высказывает сожаление в связи с тем, что из-за таких недостатков укореняется новая правовая антикультура и имеет место стремительная деградация юридического образования. Автор выступает за юридическое образование, которое способствует мышлению и рациональности, которое серьезно относится к требованиям современного права, прежде всего к качеству, и которое может координировать необходимый диалог между теорией и практикой права.

Ключевые слова: правовое образование, правовое воспитание, юридическая дидактика, юридические учебные заведения, юридическая теория, философия права.

Melkevik Bjarne, PhD, Professeur, Université Laval,
Québec, Canada

An extended abstract of a paper on the subject of:

**«SHAME ON AMERICAN LEGAL EDUCATION»:
AN CRITICAL READING OF ALAN WATSON**

The author takes advantage of reading Alan Watson's book "Shame on American Legal Education" to reflect on what is happening today in iusfacultaire culture. On the basis of Watson's assertion that American legal education is shamefully bad and deficient, the author examines successively the false Socratism, which today, in an anti-pedagogical way, undermine the teaching of law; the lure of the case-book method and the legal incompetence that is lodged there; and the phenomenon of poorly trained professors and shoddy research that are becoming more and more widespread. The author deplores the fact that a new legal anti-culture has taken root in the shortcomings and that there is a rampant stupidisation of legal education. He takes a stand in favor of a legal education promoting intelligence and rationality, which takes seriously the demands of modern law and above all its quality, and who can manage the indispensable dialogue between theory of law and practice of law.

Keywords: *Legal Education, Legal Formation, Legal Didactics, Law Schools, Legal Theory, Philosophy of Law.*

Панфілов Олександр Юрійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського інституту фінансів Київського національно-торговельного університету, м. Харків, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8997-0120

Романова Ірина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського інституту фінансів Київського національно-торговельного університету, м. Харків, Україна
e-mail: air-philosophy@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2702-7070

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД В ОСМИСЛЕННІ ОСВІТИ

У статті обґрунтовується ідея застосування синергетичного підходу для окреслення шляхів оптимізації освітньої системи, розглядаються особливості впливу синергетики на процес самоорганізації людини, на розвиток її творчих здібностей, на формування способів розширення власного кругозору та оновлення знань у процесі самоосвіти.

Ключові слова: гуманітаризація, міждисциплінарність, синергетичний підхід, освітня парадигма, самоорганізація, нелінійний діалог, самоосвіта.

Постановка проблеми. Процес деформації системи освіти кінця на початку XXI століття гостро порушує питання про сучасну ефективну й адекватну модель освіти. Тому насамперед слід прояснити стратегії й визначити принципи, на основі яких слід будувати систему освіти. Реформування, або модернізація освіти, має ґрунтуватися на розумінні цілісного підходу до людини й світу, поєднанні індивідуальної дійсності й об'єктивних суспільних цінностей і, що є найважливішим, переконанні, що система освіти та її філософія мають розглядати як свій головний предмет саме людину. Процес пошуку найбільш оптимальної освітньої парадигми вимагає серйозного гуманітарного та філософського осмислення проблеми людини. Абсолютно очевидно, що й сама освіта являє собою дуже складну систему, що існує в умовах нестабільного суспільства.

Традиційна парадигма освіти в тому вигляді, як вона сформувалася в межах європейської культури за останні кілька сотень років, занадто статична, монологічна, орієнтована на дисциплінарне розмежування знання на авто-

номні, замкнуті системи зберігання інформації, які мають бути «вкладені» у голови учнів. Така парадигма, що є переважно закритою та близькою до рівноваги, виявляється практично нездатною до розвитку, а тому стає все більш неадекватною реальностям процесу глобальних змін сучасного світу, що означає, на думку Е. Ласло, що ми не можемо вступити в третє тисячоліття, не створивши новий тип мислення, не виробивши нові цінності й нове сприйняття реальності, які є більш адекватними швидко мінливим умовам [1].

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що сьогодні поширюється думка, що в пошуках нової парадигми освіти істотну допомогу могла б надати синергетика. Синергетичний підхід до розуміння закономірностей, що діють у природі, пов'язаний з іменами Дж. Ніколіса, І. Стенгерс, Г. Хакена, І. Пригожина та ін. Процеси самоорганізації систем різної природи досліджувалися такими вченими, як Л. Антипенко, С. Нікольський, Ю. Плюскін, С. Ситько, Л. Соловей та ін. Синергетичні методи й підходи до розв'язання проблем еволюції в соціальних системах розглядалися К. Бейлі, О. Дзьобанем, М. Моїсеєвою, Дж. Скоттом, О. Субетто, Ю. Яковцем. Деякі вчені вважають, що синергетика, як теорія самоорганізації складних систем, описує загальне (спільне), що є в їхньому розвитку, освіта є складною системою, у зв'язку з чим синергетика, яка сьогодні розробляється різними галузями наукового знання, з необхідністю стає її новою філософією. Освіту в синергетичному ракурсі досліджували В. Буданов, Н. Булгакова, В. Вандишев, В. Кремень, В. Лутай, А. Назаретян, М. Ожеван, О. Пономарьов, В. Редюхін, Т. Тараненко, С. Шевельов та ін. Однак, незважаючи на наявність достатньої кількості праць, присвячених застосуванню синергетики в різних сферах людської діяльності – методологічний та практичний контекст синергетики у філософії освіти залишається недостатньо розробленим. Особливо це стосується застосування синергетичного підходу в осмисленні системи вищої освіти. Отже, **метою** даної статті і є спроба проаналізувати освітню проблематику з синергетичного погляду.

Виклад основного матеріалу. У синергетичному сенсі освіта – це самоорганізація людини як цілісної, упорядкованої системи, що коеволюціонує з ідеалами культури і співвідноситься з образами сучасного світу. Самоорганізація в синергетичному розумінні – це створення свого «Я» в системі людина – суспільство. Синергетика, намагаючись відбити загальні принципи процесів самоорганізації складних систем, в тому числі і соціальних, формує новий стиль синергетичного мислення, провідними рисами якого є імовірнісне бачення світу, зосередження уваги на нелінійності, але водночас цільності і стійкості соціальних структур, системному ефекті їх додавання, наслідком дії якого є пряма залежність поведінки елементів, що утворюють систему від особливостей їх субординаційної, координаційної й автономної взаємодії.

Діалогова першооснова синергетики дозволяє використати її апарат при дослідженні процесів освіти, механізмів творчості, проблем антропології, культурології, етики. Але особливе значення має те, що синергетика поглиблює методологію футурологічних досліджень.

Сучасна модель освіти має виробити не тільки механізми та способи розуміння людини як системи, що саморозвивається, але й дієво сприяти особистісному самовираженню, самоствердженню людини, як можливості найбільш повно й адекватно відповідати природі людського «Я», тобто допомогти людині розбудити те, що в ній уже закладено (природні унікальні здібності, нахили), а не навчати її того, що придумано раніше, апріорно. Такий філософський підхід відкриває перспективний шлях до самореалізації особистого «Я» і як наслідок до ефективного морального виховання [2]. Тому сформований на цей момент спосіб життя сучасної людини різко підвищує цінність гуманітарного знання, що вимагає кардинальних змін у системі освіти.

Із позиції саме такого розуміння ролі вищої школи особливу значущість набула проблема гуманітаризації освіти, що дозволяє зробити навчання складовою частиною формування людської особистості й сприятливому подоланню однобічності та фрагментарності підготовки майбутніх фахівців, розширенню їхнього культурного кругозору, становленню й розвитку громадянської позиції та професійно-творчої діяльності після закінчення вищого навчального закладу. Саме гуманітаризація покликана забезпечити в освітньому плані синтез гуманітарних, технічних і природничо-наукових дисциплін на основі багаторівневої інтеграції всього комплексу знань. Наростаюча тенденція всього наукового знання, яка проявляється в переході від акцентування на окремі дисципліни, що вивчаються в курсі вищої школи, до посилення міждисциплінарних зв'язків, вимагає якісно нових підходів до змісту освіти і переорієнтування у викладанні.

Гуманітаризація та міждисциплінарність освіти припускають не тільки інтенсивне введення в суто технічні вищі навчальні заклади дисциплін гуманітарного циклу, але й збагачення природничо-наукових і технічних дисциплін матеріалом, що розкриває боротьбу наукових ідей, людські долі вчених-першовідкривачів, залежність соціально-економічного й наукового прогресу від особистісних і моральних якостей людини, її творчих здібностей. На відміну від традиційного міждисциплінарний підхід в освіті ставить за мету не тільки надати знання, але й навчити чути та розуміти колег, що працюють у різних спеціальностях, виробити навички діалогу між фахівцями різних галузей наукового знання. Необхідність у такому діалозі стає все відчутнішою.

Саме тому, на наш погляд, застосування синергетичного підходу щодо переходу освіти до розуміння людини в усій повноті її індивідуальних та суспільних відносин стає продуктивним. У 1969 р. професор Штутгартського

університету фізик-теоретик Герман Хакен увів це поняття в науковий обіг [3]. Відтоді у світі накопичується певний досвід із використання синергетики і в дослідженні соціальних та освітніх систем.

У концепції самоорганізації соціальних систем обґрунтовано, що соціальна система в реальному історичному процесі приводить до упорядкованості структур соціального простору, до балансу суспільних сил, соціальних інститутів, характеру соціальної комунікації через перехідні стани суспільства, що характеризуються невпорядкованістю, розбалансуванням сфер їхніх взаємодій. Перш ніж прийти до рівноважного стану, кожна підсистема суспільства або окремих її елементів структурно перебудовується, обираючи оптимальний для такого моменту режим діяльності. Саме такі процеси характерні для систем, що самоорганізуються. До них належить і суспільство. Водночас підкреслюється активний, рефлексивний характер дії соціальних суб'єктів, що становить новий крок порівняно з періодом модерну, згідно з яким соціальна поведінка розглядалася як результат дії сил, які людина не контролює і не розуміє, а якщо й розуміє, то цей вплив ззовні виступає як «усвідомлена необхідність» [4].

Не розкриваючи суті основних категорій концепції самоорганізації (дисипативної структури, хаосу, нестійкості, атракторів, біфуркації тощо), оскільки вони досить докладно представлені в науковій літературі, зазначимо, що з позицій синергетики структурогенез, соціальні зміни в системах відбуваються в ситуації максимальної нестійкості. До того ж поняття нестійкості (або нестабільності) у такій концепції втрачає негативний відтінок. Як зазначає І. Пригожин, «нестійкість може виступати умовою стабільного і динамічного розвитку. Тільки системи, далекі від рівноваги... здатні спонтанно організувати себе і розвиватися... Тому без нестійкості немає розвитку». І далі: «Якщо система структурно стійка щодо вторгнення нових одиниць, новий режим функціонування не встановлюється... нові одиниці ("інноватори") гинуть» [5, с. 251].

У вищій освіті системами, що самоорганізуються, є студент, викладач, їх взаємозв'язок тощо [6, с. 11]. Для виявлення шляхів оптимізації функціонування таких систем роль синергетики може полягати в такому:

- визначення механізмів функціонування кожної із систем, які в остаточному підсумку і визначають саморозвиток цих систем;
- виявлення логіки взаємодії цих систем між собою в синергетичній парадигмі мислення, тобто процесу зміни в одній системі, що саморозвивається, під впливом саморозвитку іншої;
- пошук конкретних умов забезпечення саморозвитку студентів із використанням синергетичного підходу до вже наявних напрацювань у галузі гуманно-особистісної педагогіки, особистісно-орієнтованого навчання та ін.

З погляду синергетики, в організації вищої освіти головним є не передача знань, а навчання оволодінню способами поповнення знань і швидкої орієнтації в розгалуженій системі знань, а також способами самоосвіти. Синергетична парадигма самоорганізації спричиняє новий діалог людини із природою. Вона приводить також до нового діалогу людини із самою собою та з іншими людьми. В освітній сфері синергетика пропонує як самоосвіту, так й інші специфічні методи навчання: нелінійний діалог, що стимулює навчання, навчання як адаптивну модифікацію тощо. Отже, процес навчання, одержання освіти дозволяє знаходити в одних випадках вдалі комбінації, що можуть бути параметрами порядку в певних ситуаціях або механізми пошуку таких параметрів, як «вчитися навчанню», «вчитися вирішувати нестандартні задачі» [7, с. 21–22].

Нелінійний діалог розглядає спосіб зв'язку викладача та студента як нелінійну ситуацію відкритого діалогу, прямого й зворотного зв'язку, як ситуацію входження в результаті розв'язання проблемних ситуацій. Із точки зору синергетики розвиток особистості постає як постійний рух від одного стану системи до іншого, в якому хаос, випадковість, створення/руйнування, проходження точок біфуркації тощо є природними станами системи, що, послідовно змінюючи один одного, вибудовують безперервний ланцюг перетворень [8].

Це означає, що, завдяки спільній активності в такого роду ситуації, студент і викладач починають функціонувати з однією швидкістю й жити в одному темпі. Навчання стає інтерактивним. При цьому не тільки викладач навчає студента, але й студент навчає викладача, і вони стають співробітниками, які кооперують один з одним. Викладач повинен навчитися бачити студента й розуміти його. У процесі навчання, у ході якого той, хто не знає, перетворюється в того, хто знає, змінюється й сам викладач [9, с. 19].

Із метою розуміння процесів пізнання, творчості, а також набуття нового знання синергетика репрезентує навчання у вигляді «адаптивної модифікації» генетично вродженої поведінки. Це означає, що набуті людиною протягом життя зміни, її знання й накопичений досвід успадковуються та передаються наступним поколінням. Навчання має резонансну природу: здійснюється прискорений перехід до нових, модифікованих структур знання й діяльності. Інакше кажучи, відбувається матричне передавання цілісних зразків знання, що становить основу для наступних творчих вишукувань індивідуального розуму.

Дослідження, проведені в школах та університетах, показують, що інтерактивне хаотичне середовище є дуже продуктивним для розвитку творчого мислення. Результати роботи в цьому напрямку були представлені американською дослідницею Джейн Девіс-Сівер з Університету Північної Кароліни, яка проаналізувала процес навчання на трьох рівнях – від єдиної точки рівноваги (констатація факту, ствердження єдиної точки зору) до навчання на межі хаосу, коли точок зору багато, коли міркування розвиваються в різних на-

прямах, коли студенти прислухаються до думки інших і на цій основі виробляють свої власні судження [10]. Роль викладача при цьому полягає не в поширенні знань й оцінці правильності суджень, а в спостереженні за ходом міркувань і переведенні процесу навчання з одного рівня на інший. У результаті розуміння стає глибшим, різнобічним, стимулює до навчання значною мірою створює енергетика групи, а не ретельність викладача. У контексті розкриття творчих здібностей людини синергетичний підхід до освіти прагне не викоринити хаос, а відшукати те співвідношення між порядком і безладдям, що було б найбільш плідним [11, с. 11–12].

Крім того, на думку О. Пономарьова, у навчальному плані студента є дисципліни, які він вивчає із задоволенням, є й такі, які йому не до вподоби, однак він розуміє їхню необхідність і вивчає. А є й такі, які він принципово не хоче вчити, і «здає» абияк відповідний іспит чи залік. Отже, студент виявляється сам на сам із цим середовищем, і всі зазначені та безліч інших чинників у своїй надзвичайно складній взаємодії здійснюють різновекторні впливи на формування і розвиток його особистості. І тільки синергетичний підхід до аналізу освітнього процесу може дати визначити причини відхилень цього розвитку від очікуваного чи бажаного його напрямку та кінцевих результатів [12]. Отже, із синергетичного погляду, навчання, у ході якого глибоко перебудовується особистість студента, протікає як специфічна видозміна моделей діяльності в напрямі того завдання, яке потрібно розв'язати.

Подібною ж складною відкритою системою, якій іманентні властивості нелінійності, виступає і сама система вищої освіти. На неї також постійно здійснюють свій вплив різноманітні чинники, пов'язані з процесами політичного, економічного і соціального життя суспільства та його вимогами до майбутніх фахівців. У цьому контексті ефективно відповідаючи потребам всебічного розкриття здібностей особистості й способам безперервної самоосвіти, синергетика зближає гуманітарну й природничо-наукову освіту, надаючи можливість спиратися на принципи взаємодоповнюваності природничо-наукової методологічної традиції й гуманітарних способів пізнання. Це дозволяє сформувати у студента систему моральних, релігійних, політичних, естетичних, особистісно-екзистенціальних цінностей так чи інакше пов'язаних з одержанням освіти.

Узагальнюючи сказане вище, можна зробити **висновок**, що застосування синергетики, як теорії самоорганізації системи вищої освіти дозволяє повному осмислити проблему міждисциплінарності підготовки студентів (розширенням номенклатури дисциплін гуманітарного циклу; забезпечення взаємопроникнення гуманітарних і негуманітарних (природничо-наукових і технічних) знань; проблему надання кожному суб'єкту освіти можливості визначати індивідуальну траєкторію освіти, темп навчання, досягати певного

рівня освіченості; проблему стимулювання самостійності вибору та ухвалення відповідального рішення особистістю. Цілком очевидно, що синергетика як науковий напрям досліджень є затребуваною суспільством. Контекст синергетики дає можливість плідно взаємодіяти вченим різних спеціалізацій мовою системного осмислення й пошуку нових рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Laszlo E. *The Chaos Point: The World at the Crossroads*. Hampton: Roads Publishing, 2006. 200 p.
2. Кремень В. Г. Людиноцнетризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації. *Педагогіка і психологія*. 2006. №2 (51). С. 17–30.
3. Haken H. *Synergetics: Introduction and Advanced Topics*. Springer, 2004. 758 p.
4. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации. Санкт-Петербург: Лань, 1999. 480 с.
5. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: [пер. с англ.] / общ. ред. В. И. Аршинова и др. Москва: Прогресс, 1986. 431 с.
6. Тараненко Т. М. Синергетичний підхід в організації навчально-виховного процесу. *Таврійський вісник освіти*. 2014. №1 (45). С. 10–15.
7. Дяк Т. П. Креативи синергетики в теорії та практиці педагогічної діяльності. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. №11 (18). С. 19–22.
8. Кочубей Н. Нелінійне мислення в освіті. *Філософські абрисы сучасної освіти: монографія* / за заг. ред. І. Предборської. Суми: ВТД «Унів. кн.», 2006. С. 29–41.
9. Ткаченко Л. І. Синергетичний підхід у педагогіці: нова парадигма. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. №10 (17). С. 18–21.
10. Davis-Seaver J., Leflore D. & Smith T. Promoting Critical Thinking at the University Level. *National Forum of Teacher Education Journal, Electronic*. 2000. Vol. 8. JV2.3. P. 30–40.
11. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. №3. С. 3–19.
12. Пономарьов О. Філософія освіти, синергетика і нова освітня парадигма. URL: <https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/ponomarev/08pasnep.pdf> (дата звернення: 17.05.2019).

REFERENCES

1. Laszlo E. (2006). *The Chaos Point: The World at the Crossroads*. Hampton: Roads Publishing.
2. Kremen V. H. (2006). *Liudynotsnetryzm v osviti: suchasnyi napriam rozvytku dukhovnosti natsii. Pedahohika i psykholohiia. – Pedagogy and Psychology, 2(51), 17–30* [in Ukrainian].

3. Haken H. (2004). *Synergetics: Introduction and Advanced Topics*. Springer.
4. Vasylykova V. V. (1999). *Poriadok y khaos v razvytyy sotsyalnykh system: Synerhetyka y teoriya sotsyalnoi samoorhanyzatsyy*. Sankt-Pyterburh: Lan [in Russian].
5. Pryhozhyn Y., Stenhers Y. (1996). *Poriadok yz khaosa: Novyi dyaloh cheloveka s pryrodoy; obshch. red. V. Y. Arshynova y dr.* Moskva: Prohress [in Russian].
6. Taranenko T. M. (2014). *Synerhetychnyi pidkhd v orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsessu. Tavriiskyy visnyk osvity. – Taurian Journal of Education, 1(45), 10–15* [in Ukrainian].
7. Diak T. P. (2013). *Kreatyvy synerhetyky v teorii ta praktytsi pedahohichnoi diialnosti. Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystost. – Education and Development of Gifted Personality, 11(18), 19–22* [in Ukrainian].
8. Kochubei N. (2006). *Nelineine myslennia v osviti. Filosofski abrysy suchasnoi osvity: monohrafiia / Za zah. red. I Predborskoï. Sumy: VTD «Universytetska kniha», 29–41* [in Ukrainian].
9. Tkachenko L. I. *Synerhetychnyi pidkhd u pedahohitsi: nova paradyhma. Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. – Education and development of gifted personality, 10 (17), 18–21* [in Ukrainian].
10. Davis-Seaver, J. Leflore, D. & Smith T. (2000). *Promoting Critical Thinking at the University Level. National Forum of Teacher Education Journal, Electronic, Vol. 8, JV2.3, 30–40.*
11. Kremen V. (2013). *Pedahohichna synerhetyka: poniatiino-katehorialnyi syntez. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. – The Theory and Practice of Social Systems Management. 3. 3–19* [in Ukrainian].
12. Ponomarov O. *Filosofii osvity, synerhetyka i nova osvitnia paradyhma. URL: https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/ponomarev/08pasnep.pdf* [in Ukrainian].

Панфилов Александр Юрьевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин Харьковского института финансов Киевского национального торгового-экономического университета, г. Харьков, Украина

Романова Ирина Васильевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент Харьковского института финансов Киевского национального торгового-экономического университета, г. Харьков, Украина

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ОСМЫСЛЕНИИ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье обосновывается идея применения синергетического подхода для определения путей оптимизации образовательной системы, рассматриваются особенности влияния синергетики на процесс самоорганизации человека, на развитие его

творческих способностей, на формирование способов расширения личного кругозора и обновления знаний в процессе самообразования.

Ключевые слова: гуманитаризация, междисциплинарность, синергетический подход, образовательная парадигма, самоорганизация, нелинейный диалог, самообразование.

Panfilov Oleksandr Yuriyovich, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor Kharkiv Institute of Finance of Kyiv National University
of Trade and Economics,
Kharkiv, Ukraine

Romanova Iryna Vasylivna, PhD, Docent
Kharkiv Institute of Finance of Kyiv National University
of Trade and Economics,
Kharkiv, Ukraine

SYNERGETIC APPROACH TO INTERPRETATION OF EDUCATION

Problem setting. *The process of search of the most optimum educational paradigm requires the serious humanitarian and philosophical comprehension of problem of man. Absolutely obviously, that and education shows by itself the very difficult system which exists in the conditions of unstable society. A traditional paradigm of education is in a that kind, as it was formed within the framework of the European culture for a few last hundred years, too static, monologue, oriented to the disciplinary differentiating of knowledge on the off-line, reserved systems storages of information, which must be «inlaid» in the heads of students.*

Recent research and publications analysis. *Sinergistical methods and going near the rozv'yazannya problems of evolution in the frames of society were examined K. Beyli, O. Dzeban, M. Moiseeva, Dzh. Skott, O. Subetto, Yu. Yakovec. Development of education from positions of synergetics is interpreted by such scientists, as In. Budanov, N. Bulgakova, V. Vandishev, V. Kushnir, V. Lutay, O. Ponomarev.*

Paper objective. *The purpose of this article is to attempt to analyse essence of education from the sinergetical point of view.*

Paper main body. *The article emphasizes that in the synergetic sense, education is the self-organization of man as a holistic, orderly system that co-evolves with the ideals of culture and correlates with the images of the modern world. Self-organization in the synergetic sense – is the creation of his «I» in the system of man – society. The modern model of education should develop not only the mechanisms and methods of understanding a person as a self-developing system, but also actively, effectively contribute to the formation of the individual as an interested and creative participant in the development*

and restoration of society, and not as an external observer of this process. The synergetic approach makes it possible to realize the idea of creative involvement of a person into sociocultural reality.

The article substantiates that the role of the synergetic approach in education provides an opportunity to determine the mechanism of functioning of the system student – teacher; to discover the logic of interaction in such a system; to find concrete conditions for self-development of students. The synergetic approach in education stimulates the student to search for one of his own and favorable ways of development for him, as to ensure self-directed and self-sustaining development. Synergetics represents training in the form of «adaptive modification» of genetically innate behavior. There is a matrix transmission of integral samples of knowledge, which forms the basis for the subsequent creative research of the individual mind.

Conclusions of the research. *The synergetic approach to higher education manifests itself in the following main areas: interdisciplinarity in education; expansion of the nomenclature of disciplines of the humanitarian cycle; ensuring the interpenetration of humanitarian and non-human (natural sciences and technical) knowledge; enrichment of natural sciences and technical disciplines with knowledge; learning solutions to scientific and technical problems on the brink of technical and humanitarian spheres.*

Keywords: *humanitarization, interdisciplinary method, synergetic approach, educational paradigm, self-organization, non-linear dialogue, self-education.*

УДК 130.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170344>

Лозовой Віктор Олексійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8547-6619>

Єрахторіна Ольга Михайлівна, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olgayerakhtorina@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8508-8886>

САМОВИХОВАННЯ, САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЗАСОБИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗГОРТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Статтю присвячено надзвичайно актуальній проблемі сьогодення – осмисленню явищ особистісного саморозвитку та його форм (самовдосконалення, самовиховання) як потужного чинника формування, становлення й розгортання індивідуальності. Доведено необхідність створення такого проекту людського співжиття, в якому загальнолюдські цінності є пріоритетними й визначальними, а міжлюдське спілкування відбувається на духовних засадах, на засадах гуманістичних цінностей.

Ключові слова: саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення, особистість, індивідуальність, загальнолюдські цінності.

Постановка проблеми. Соціокультурні процеси, що відбуваються в Україні на початку XXI ст., пов'язані не тільки з наростанням демократії, становленням ринкової економіки, але водночас і з пошуком духовних основ подальшого суспільного й культурного розвитку. Низка потрясінь у сфері вищих гуманістичних цінностей, зниження, іноді повне нівелювання значущості людської особистості та її життя, зростання насильства в різних проявах у сфері суспільного життя – ось фактори, що сприяли відходу пересічного українця від справжньої духовності, зростанню ролі псевдодуховних цінностей, пануванню «модусу володіння» над «модусом буття», домінуванню ринкового соціального характеру, головною метою якого є якомога успішніший «продаж» себе в ринковому суспільстві (Е. Фромм). Побудова нового суспільства неможлива при орієнтації на застарілі раціонально-прагматичні

засади, оскільки подібне спрямування діяльності людини призведе до руйнації ціннісно-змістовних і моральних компонентів духовного світу особистості. Наприклад, основоположник гуманістичного психоаналізу, соціолог, філософ, соціальний психолог Е. Фромм вважав, що вийти з антропологічної кризи сучасної цивілізації можна, створивши так зване «здорове суспільство», засноване на принципах і цінностях гуманістичної етики, відновленні гармонії між індивідом і природою, особистістю й суспільством. Саме тому, на думку філософа, головне життєве завдання людини – дати життя самій собі, стати тою, ким вона є потенційно. Найголовніший плід її зусиль – вона сама, створення власної особистості й індивідуальності [13]. «Покликання людини – здійснитися як людина. ... Основна пристрасть людини – це здійснитися» [10, с. 63] – така загальна концептуальна схема теорії особистості М. Мамардашвілі.

У сучасному українському суспільстві формуються нові парадигми свідомості, самосвідомості, мислення, які мають сприяти тому, що члени суспільства зможуть не тільки набувати знання, вміння й навички в певній сфері діяльності, але й уміння спілкуватися – зможуть існувати разом. На жаль, сьогодення демонструє практику накопичення матеріальних благ за будь-якої ціни, прагнення задоволення тілесного, намагання виділитися за допомогою зовнішньої атрибутики, бажання отримати владу заради власного збагачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні філософи – вітчизняні й зарубіжні – по-різному осмислюють проблеми усвідомленого саморозвитку особистості, в основу їх механізмів закладаючи різний комплекс цінностей. Більшістю вітчизняних дослідників самовдосконалення особистості визначається як найвища форма усвідомленого саморозвитку особистості, що виявляється в безперервній внутрішній праці над собою задля досягнення відповідного рівня власного особистісного розвитку згідно із гуманістичними духовними цінностями, як один зі способів постійного руху становлення внутрішнього світу відповідно до загальнозначущого (гуманістичного) морального ідеалу. Англомовні ж дослідники зосереджені здебільшого на утилітарно-прагматичному підході до самовдосконалення особистості, проблеми духовності відводять на другий план, коли значущими є ті механізми самовдосконалення, що допомагають досягти певної мети, – причому ця мета на практиці може ввійти в суперечність із базовими цінностями життя й добросусідства, що, на нашу думку, можна пояснити зростанням на початку XXI ст. утилітарного успіху як головного критерію самореалізації особистості на противагу її духовному розвитку. При цьому, однак, слід зауважити, що так само, як і вітчизняні дослідники, деякі англомовні науковці, наприклад Дж. Пассмор, вважають за потрібне конкретизувати зміст поняття «самовдосконалення». Безумовною є потреба розрізнити «самовдосконалення» особис-

тості в моральному плані та «самовдосконалення» заради досягнення чіткої, прикладної мети. Саме тому в роботах авторів зустрічаються словосполучення «технічне самовдосконалення», «практичне самовдосконалення» або «власне самовдосконалення» та здійснюються спроби розрізнити їх. Цілком очевидно, що коли людина самовдосконалюється для виконання певної соціальної ролі в суспільстві, хоче бути фахівцем у якійсь сфері, то це в жодному разі не припускає, що вона самовдосконалюється і для виконання інших завдань, інших ролей. Таке самовдосконалення багато філософів називають «технічним самовдосконаленням». Дж. Пассмор виділяє три різні моделі самовдосконалення особистості, які, власне говорячи, тісно пов'язані із напрямками, в межах яких представлено розуміння поняття «самовдосконалення», а саме: 1) технічне самовдосконалення, що виражається у виконанні з максимально можливою ефективністю якоїсь конкретної роботи; 2) самовдосконалення в покорі, що виражається в покорі наказам вищої влади Бога чи представників еліти; 3) телеологічне самовдосконалення, що виражається в досягненні тієї мети, в якій природа конкретної людини знайде фінальне задоволення. Усі названі моделі так чи інакше в основі мають концепцію призначення, призначеного завдання й мети, яку потрібно досягти незалежно від того, поставлена вона іншою людиною, суспільством, Богом чи природою [14].

Аналізуючи різні моделі самовдосконалення, Дж. Пассмор доходить висновку, що здатність людини до самовдосконалення може означати таке: є якесь завдання, у виконанні якого кожна людина може самовдосконалюватися технічно (*технічне самовдосконалення*); людина здатна повністю підкоритися волі Бога чи представника еліти (*самовдосконалення в покорі*); вона може прагнути бути вільною від будь-яких моральних дефектів (*моральнісне самовдосконалення*); вона може зробити себе істотою, досконалою метафізично (*метафізичне самовдосконалення*); вона може поводитись як ідеально досконала людська істота (*наслідувальне самовдосконалення*, що може бути визначене в термінах адекватності певній моделі); вона може зробити себе істотою гармонійною та упорядкованою (*естетичне самовдосконалення*); вона може стати богоподібною (*богоподібне самовдосконалення*); вона може прагнути до своєї природної мети (*телеологічне самовдосконалення*) [14].

Однак, на наш погляд, у такій розкладці дещо змішані поняття, які вітчизняні науковці на сучасному етапі намагаються розрізнити, – це поняття «самовиховання» і «самовдосконалення». Лише модель, яку Дж. Пассмор називає моральнісним самовдосконаленням, може відбивати той процес самовдосконалення, який у сучасній вітчизняній філософській думці прийнято позначати цим терміном. Самовдосконалення – найвища форма усвідомленого саморозвитку особистості, що виявляється в повсякденній іманентній праці

над собою задля досягнення того рівня розвитку, що максимально наближений до загальнозначущих духовних цінностей. На відміну від самовиховання, що може мати й асоціальну спрямованість, самовдосконалення наповнює моральним, гуманістичним змістом усі прояви активності особистості, забезпечуючи досягнення нею духовно-моральної цілісності, моральної чистоти. Тенденція розрізнення понять «власне самовдосконалення» і «технічне самовдосконалення», започаткована в англійській літературі Дж. Пассмором, не набула подальшого розвитку, і явище «self-made-man» містить діапазон від розвитку певних здібностей, наприклад професійних, до наближення до Бога.

Формулювання цілей. Подібне нівелювання проблем морального розвитку чи саморозвитку призводить до душевної глухоти, втрати людського в людині, а це, у свою чергу, врешті-решт призведе до виродження й суспільства певного типу, і людства взагалі, адже моральність – родова риса людини, спосіб її духовного буття, а руйнація моральної початку в людині – це можливість її самознищення. Відповідно **метою** статті є дослідження явищ особистісного самовиховання й самовдосконалення як засобів становлення й розгортання індивідуальності.

Виклад основного матеріалу. Рух як філософська категорія означає внутрішньо притаманну об'єктивній реальності властивість переходити з одного відносно сталого цілісного стану в інший відносно сталий цілісний стан за допомогою вирішення зовнішніх суперечностей між об'єктами. Саморух, на відміну від руху, – це особливий тип руху, це зовнішньо зумовлена зміна, основою якої є постійне виникнення й одночасне вирішення внутрішніх суперечностей існування системи. Будь-яка суперечність, що іманентно властива предмету, явищу, системі, означає взаємодію його компонентів, а значить, їх саморух, саморозвиток. Коли ж взаємодія порушується, відбувається значне превалювання однієї компоненти над іншою всупереч нагальній потребі, і розвиток предмета, явища, системи перестає мати прогресивний характер [9, с. 74–89]. Отже, саморух може призводити як до розвитку системи (прогресивний процес), так і до її руйнації (процес ломки, руйнування, нищення). «Свідомість підступна, вона несе в собі сили не тільки створення, а й нищення. Самоаналіз може бути засобом самовдосконалення і зняттям самонищення» [3, с. 35–36].

Саморозвитку будь-якої системи як одній із форм саморуху передують первинні стадії розвитку, що визначаються передусім зовнішніми детермінантами. Коли визначальна роль переходить до внутрішніх детермінант, процес виступає як саморозвиток. Мінливість соціального середовища, постійна адаптація людини в ньому, розвиток себе згідно з ідеалом роблять її завжди незавершеною, вона постійно перебуває у стадії розвитку, у постійному русі становлення.

Саморозвитку притаманне розв'язання внутрішніх суперечностей не тільки в природному, а й у соціальному середовищі (включаючи духовне життя). Він виступає як соціально-психологічний механізм, що забезпечує прогресивну зміну людини завдяки її власним зусиллям. Розв'язання суперечностей і досягнення гармонії забезпечує утвердження сутнісних рис, характеристик. Однак у розвитку особистості можуть превалювати і прожектерство, і самовдоволення, і саморуйнування, і самознищення.

Саморозвиток людини (індивіда) як природної істоти базується на особливостях її психофізіологічної організації і відбувається завдяки пластичності системи її вищої нервової діяльності в процесі надбання і виробництва необхідних для неї продуктів біологічного існування. Соціальний спосіб існування – це єдність соціальної форми саморуку (і саморозвитку, і саморуйнування). Завдяки прогресивній діяльності людини реалізується її соціальний саморозвиток. «Людина, – зазначає філософ другої половини ХХ ст. М. Мамардашвілі в праці “Філософія – це свідомість у голос”, – не створена природою й еволюцією. Людина створюється. Безперервно, знову і знову створюється. Створюється в історії, за участю її самої, її індивідуальних зусиль... Тобто людина є такою істотою, виникнення якої безперервно оновлюється, з кожним індивідом і в кожному індивіді» [10, с. 58–59].

Саморозвиток особистості – це індивідуальна творча активність, що спрямована на «побудову» способу свого буття, на розвиток в собі того, що не успадковується, визначена особистісними властивостями. Він розуміється як індивідуальна історія, спосіб ставлення людини до дійсності, зміст якої визначає мислення (свідомість, самосвідомість) індивіда, що виявляється у формі реальної дії суб'єкта, здатного будувати, створювати самого себе. Філософія розглядає будь-який саморозвиток як ту частину саморозвинення складних систем, яка виходить за межі мимовільної, спонтанної зміни й знаменує перехід на вищий рівень організації, зокрема, для людини як особливого виду складних систем – це творчість з трансценденцією на власну особистість, діяльність для усвідомленої зміни або такого ж усвідомленого збереження притаманних особистості властивостей, при цьому цілі, напрями та засоби змін або незмін визначає сама людина. У процесі саморозвитку активно й послідовно розвиваються психічні та фізичні властивості особистості, удосконалюються здібність і здатність соціальної адаптації – особистість залучається до процесу самовдосконалення у відповідності з образом, ідеалом людини або з намаганням розрядки, задоволення природної допитливості, відповідності соціальним потребам тощо, тобто робить те, чого ніхто інший за неї не зробить. Ця нова культурна збірна інтегрована особистістю в собі якість, очевидно, може бути представлена лише в єдиному суб'єкті, який, як писав у своєму головному творі один з основоположників філософської антрополо-

гії Х. Плеснер, «для самого себе є фоном людського взагалі, на якому він виступає як цей і ніхто інший» [11], бо в процесі формування людина проходить крізь горнило суто індивідуальної культури почуттів.

У процесі будь-якої діяльності особистості відбувається поглиблення самоосмислення, коли людина починає відчувати свою неготовність до адекватної реакції на ситуацію, свою неузгодженість між тим, що є в її можливостях діяти, і тим, що повинно бути. Це призводить до актуалізації ціннісного самовизначення, що висловлює ступінь моральної волі людини й водночас обмежує її умовами соціальної необхідності. Для створення смислового простору саморозвитку необхідно усунути конфлікт між наявним і необхідним, яке й є рушійною силою саморозвитку й задає особистості енергію самовпливу, самодобудовування до відповідності виклику дійсності. Іншими словами, протягом часу рівень психосоціальної зрілості людини підвищується, вона глибше поринає в процес саморозвитку, бо змушена постійно, якщо не хоче опинитися на узбіччі життя, докладати все нових і нових зусиль саморозвитку, щоб отримати бажаний результат. Саморозвиток особистості може виявлятися у двох видах: у неусвідомлених формах (наслідування, адаптація, гра тощо), коли індивід не має мети змінити себе власними зусиллями, і у вищих усвідомлених – таких, як самовиховання, самотворення, самоперевиховання, самовдосконалення, в основі яких – цілеспрямована діяльність особливого плану.

Потреби, цінності й інтереси в межах саморозвитку можуть бути як загальними, так і функціональними, коли вони виражають спрямованість суб'єкта або на кінцевий результат діяльності, або на її процес. Однак «особистість не може розвиватися в межах лише споживання, її розвиток необхідно передбачає зміщення потреб на створення, що не має меж» [7, с. 89]. Функціональні потреби, цінності й інтереси орієнтовані на практичний результат; загальні містять потужний стрижень самовдосконалення. Діяльність щодо задоволення внутрішніх потреб (біологічних, соціальних, духовних) і є внутрішнім імпульсом саморозвитку взагалі, самовиховання та самовдосконалення зокрема, забезпечуючи їхню діяльну сутність, хоча природа цієї діяльності, очевидно, буде різною стосовно різних усвідомлених форм саморозвитку особистості – самовиховання та самовдосконалення.

Природа, сутність та зміст явища самовиховання особистості вже набули свого осмислення в науковій рефлексії. Зокрема, досліджуючи процес самовиховання, В. О. Лозовой розглянув його як універсальну забезпечувальну діяльність, що надає можливості здійснення всіх типів, видів, форм індивідуальної людської діяльності [8]. Відповідно природа цього явища визначається як діяльнісно-забезпечувальна (обслуговувальна).

Що стосується самовдосконалення особистості, то розуміння його природи і сутності неможливе без осмислення природи самої людини. Як відомо,

природа людини бінарна і характеризується тим, що, по-перше, людина – біологічна істота, без внутрішніх джерел життєзабезпечення, яка має природні потреби у повітрі, воді, їжі, безпеці, продовженні роду тощо, – в цьому випадку людина відрізняється від тварини лише тим, що здатна навчатися, змінювати свою поведінку шляхом взаємодії з іншими людьми (ця традиція започаткована Ч. Дарвіном у його біологічній теорії виникнення людини). Людині як біологічній істоті на рівні природжених інстинктів притаманна необхідність взаємодії з іншими для задоволення власних, суто егоїстичних потреб, причому ця взаємодія на генетичному рівні має характер взаємодопомоги, обумовлюючи можливість самого виживання людини як представника свого біологічного роду.

Перехід до суспільства сталого розвитку вимагає існування в межах спільноти на гуманістичних засадах. Якщо раніше межі людської свободи були обмежені зовнішніми регуляторами (наприклад, релігійними догмами епохи Середньовіччя, тілесними покараннями; тоталітаризмом у Радянському Союзі тощо), то початок ХХІ ст. потребує особистості, здатної розпоряджатися тим потенціалом, що накопичило людство, шляхом саморегуляції (здійснення життєвого вибору, формування біографічної стратегії на основі внутрішніх регуляторів). Ці внутрішні регулятори мають базуватися на певних засадах, що формуються світоглядом особистості, який може набувати «ego» чи «alter-ego» спрямованості. Самовдосконалення при цьому є тим соціально-психологічним механізмом, який забезпечує прогресивну зміну людини завдяки її власним зусиллям, що відбувається в межах світоглядного обумовлення. Слід зауважити, що в процесі самовиховання особистість може розвинути окремі свої якості – моральні, естетичні, професійні тощо незалежно один від одного, але тоді особистість неначе «розділяється» на окремі якості та риси, що її утворюють. Саме тому І. Ільїн вважає, що там, де духовних необхідностей немає, відбувається розпад особистості, «перетворення її на жертву дурних пристрастей та обставин» [4, с. 11]. Показником самовдосконалення постає цілісність людини, обумовлена двоїстістю людської природи; у свою чергу, «діяльнісний спосіб людської реалізації робить критерієм досконалості характер діяльності: адекватний та універсальний – спрямований на здійснення родової сутності людини, чи ворожий людській суті, частковий – покликаний задовольняти суто матеріальні та фізичні потреби, які виражені у панівному прагненні до накопичення та споживання» [5, с. 27]. Як слушно зазначає В. О. Кудін, «на формування людини здійснюють вплив фактори, серед яких завжди залишаються два, що визначають формування людської індивідуальності – спадковість та середовище (й саморозвиток: самоосвіта, самовиховання, самовдосконалення)... Керуючись силою розуму, його можливостями,

природа надала людині самій обирати, ким вона стане, які вроджені від природи риси й ознаки вона стане розвивати й стверджувати, формуючи неповторність своєї індивідуальності» [6, с. 89, 87]. Цілісність особистості не можна зводити до простого поєднання окремих функцій в єдину систему, потрібно говорити про духовно-моральну цілісність, для якої головним є зміст, що пов'язує її складові. Основою самовдосконалення при цьому є духовно-моральнісний стрижень, що наповнює всі прояви функціональної активності людини моральним змістом.

З особистістю в процесі самовдосконалення відбувається певна трансформація, яку можна позначити як процес розгортання особистості в людині, рух до самої себе як якоїсь потенційності, що прихована за хаотичним різноманіттям вчинків. Світ при цьому постає як єдиний гармонійний механізм, а особистість відчуває себе його душею, сприймаючи себе поруч з іншими в єдиному духовно-моральнісному просторі. Саме в такому співіснуванні з іншими у всій повноті розкривається процес самовдосконалення як така форма усвідомленого саморозвитку особистості, коли індивід концентрується не на власному «Я», а на інших, на всьому світі, розчиняючись в ньому (у зв'язку з цим необхідно згадати життєдіяльність Альберта Швейцера, матері Терези, Махатми Ганді, Ірени Сандлер, Христини Алчевської, Г. С. Сковороди та інших видатних людей, чий життя були й залишаються зразками високого служіння іншим). Ознакою такої цілісної особистості виступає неповторне вираження всезагальності, коли відбувається вихід за межі особистісного. Дуже важливо, що особистісне самовдосконалення цих гуманістів не зводилося до викладу лише теоретичних програм: «обдаровані, геніальні особистості, окрім яскраво виражених природних якостей, відрізняються від інших тим, що спроможні чітко визначити мету й сенс свого існування, особливо тих цілей, що спрямовані на пізнання нового, вищих ідеалів життя, основним з яких є життя й вільний розвиток кожної людини» [6, с. 78–79], й втілити їх у практичній реалізації власного біографічного проекту, адже особливістю моральної активності є те, що вона виявляється в дійсності. Однак активність – це не просто діяльність, це єдність відображення, вираження і реалізації зовнішніх і внутрішніх тенденцій у житті особистості. Активність – це характеристика діяльності, яка має самостійну силу реагування, яка виявляє себе у вільній, свідомій, внутрішньо необхідній формі. Це діяльність за власною ініціативою. «Активність виступає як особистісний спосіб співвіднесення себе з іншими людьми, визначення своєї позиції і тим самим самовизначення» [1, с. 13].

Отже, особистість – це тільки одухотворена людина. Індивідуалізація – це процес самовизначення й уособлення особистості, її виділення зі співтовари-

ства, оформлення її окремоті, унікальності й неповторності. Особистість, яка стала індивідуальністю, – це самобутня людина, яка проявляє себе активно й творчо. У поняттях «особистість» і «індивідуальність» зафіксовані різні сторони, різні виміри духовної сутності людини. Саме індивідуальність спроможна до самовдосконалення – як особистість, здатна до самопізнання, самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції та самовиховання.

Складовою частиною саморозвитку особистості є самоосвіта, яка є однією з форм самовиховання, – це свідома діяльність вільної особистості, що спрямована на забезпечення інформацією, знаннями суспільно й індивідуально значущих видів предметної й практично-духовної діяльності; становлення, розвиток й вдосконалення пізнавального й насамперед інтелектуального потенціалу. Її джерелом є протиріччя між необхідністю певної діяльності й відсутністю чи обмеженістю інформації, знань про об'єкт, предмет, технології діяльності. Без прагнення до самоосвіти особистість не спроможна стати індивідуальністю, її духовне зростання стає неможливим, а спілкування зводиться до найнижчого – утилітарно-прагматичного – рівня.

Таким чином, можна погодитися із висновком Е. Фромма: «вперше в історії фізичне виживання людського роду залежить від радикальної зміни людського серця» [13, с. 199], коли індивід стане особистістю, а надалі – індивідуальністю. Зрозуміло, що цей рівень є недосяжним для всіх і кожного, але розуміння того, що особистісне самовдосконалення – одна із заповук успішного функціонування суспільства й взагалі існування людства, є надзвичайно важливим у наш час.

Подібні зміни, на думку Б. Д. Гаврилишина, стануть можливими, коли відбудеться перехід від егалітарно-колективістської системи цінностей не до індивідуалістсько-конкуренційної, а до групово-кооперативної, у центрі уваги якої – індивід як представник окремої спільноти та людства в цілому, який вільно й потужно самовдосконалюється заради себе й інших людей на засадах гуманістичних цінностей [2]. Під гуманістичними цінностями розуміється виділення сукупності загальнолюдських моральних якостей, що утворюють змістовний стрижень духовності особистості, який визначає її ставлення до інших людей: доброта, співчуття, чуйність, любов до інших, справедливість – риси, що входять до розуміння духовності як виявлення найвищих загальнолюдських моральнісних якостей. Кожен індивід у системі групово-кооперативної ціннісної парадигми добровільно підпорядковує себе вищим цілям, виконує свої обов'язки й реалізовує своє призначення шляхом кооперативної взаємодії з іншими. В її основу покладено усвідомлення гуманістичних духовних цінностей, гуманістичної мети людської життєдіяльності як базису для подальшого функціонування суспільства та його складових. Повноцінна ре-

алізація такої ціннісної системи при одночасному поступовому вирішенні проблем матеріально-економічної та соціально-духовної сфер українського суспільства в глобалізованому світі третього тисячоліття надає йому зокрема й людству взагалі можливостей виходу із кризи людського існування, чи антропологічної кризи.

Провідну роль у процесі самовдосконалення особистості відіграє формування її біографічного проекту та стратегії життя на гуманістичних засадах, пронизуючи ними всю структуру особистості як соціальної істоти. Гуманістично спрямований світогляд стає базою спрямованості діяльності особистості із застосуванням її реальних можливостей і демонструє духовно-ціннісну природу самовдосконалення особистості, що виявляється у ціннісних орієнтаціях, соціальних настановах, ідеалах, мотивації та цілепокладанні. Якщо екзистенціально-особистісний світогляд має у своїй основі alter-концепцію, на противагу егоїстичному, то процес самовдосконалення особистості наповнюється гуманістичним змістом і визначається як розуміння особистістю сенсу життя у добровільному, безкорисливому служінні людям, світові.

Механізмами здійснення цього процесу виступають: самоконтроль – процес, за допомогою якого особистість спроможна керувати своєю поведінкою в умовах суперечливого впливу соціального оточення чи власних біологічних чинників; самопримушування – процес добровільного внутрішнього усвідомлення особистістю необхідності примушування самої себе до виконання вимог гуманістичного співіснування; самообмеження – добровільна, викликана внутрішніми переконаннями особистості потреба у відмові від задоволення власних інтересів заради вироблення таких якостей, що надають підстави розглядати таких індивідуальностей як «святих», гуманістів, оскільки їхня активність спрямована не на окрему людину чи групу людей, а на людей взагалі, на суспільство, на людство. До повноцінного здійснення цих механізмів самовдосконалення здатна лише та особистість, яка на певному етапі свого розвитку виходить на якісно новий ступінь особистісного розвитку, ставши індивідуальністю, у якій прагнення до самовдосконалення стає потребою – цінністю (названі вище великі гуманісти: Альберт Швейцер, Махатма Ганді, Ірена Сандлер, Х. Д. Алчевська, Г. С. Сковорода, Л. М. Толстой та ін.).

Аналізуючи біографії, мемуари, автобіографії видатних людей, можна дійти висновку, що у формуванні їх як особистостей, а потім індивідуальностей, суттєву роль відігравали такі фактори: 1) природні дані або індивідуальні здібності; 2) те, що надає людині суспільство, тобто властивості, набуті під впливом виховання та освіти; 3) те, що людина робить сама: якості, вироблені в процесі самовдосконалення. Вони, як правило, самі себе «робили»: чим

вища культура (освіта) особистості, особливо моральна, тим всебічнішим, інтенсивнішим, цілеспрямованішим є її саморозвиток.

Висновки. Таким чином, необхідно побудувати таку ціннісну ієрархію, яка дозволила б повноцінно співіснувати членам окремого суспільства зокрема та людства взагалі, основою чого може стати групово-кооперативна система цінностей, що базується на гуманістичних засадах міжлюдського існування, які, у свою чергу, мотивують потребу особистості в самовдосконаленні як одному з факторів відродження українського суспільства та гармонійного існування всього людства.

Потрібно створити такий проект людського співжиття, в якому загальнолюдські цінності, точніше, «кожнолюдські» цінності повинні залишатися безумовно пріоритетними, а всі інші – бути шановною приватною справою кожного. Під такими загальнолюдськими цінностями необхідно розглядати, очевидно, саме життя і відповідно прагнення до повноти життя, щастя; це все потреби здорового людського єства, що обумовлюються необхідністю підтримки й продовження життя у нащадках; це і життєзберігаючі вимоги добросусідства, для котрого «хиткий мир краще доброї сварки»; це й нерозривна з уявленням про повноту розумного життя свобода особистості, сумісна в соціальному житті з такою ж свободою будь-якої іншої особистості, свобода мислити по-своєму, сповідати власні цінності, свобода совісті, свобода володіти чимось і мати право на власність. Відповіддю на те, яким чином можна узгодити таку ціннісну систему між багатьма членами соціальної спільноти, може стати такий принцип людського існування, як любов. На думку В. Франкла, найважливішими екзистенціалами людського буття є духовність, свобода і відповідальність; духовність при цьому – основна характеристика людини, якою б значною не була роль останніх. Ця духовність «покоїться у несвідомому», «у відсутності рефлексивної самосвідомості», вона може лише «бути співприсутньою» іншій особі, що можливо лише в любові, яка є «віддачею себе іншому без залишку» [12, с. 95–96]. Любов – це один із найголовніших способів зрозуміти іншу людську істоту в глибинній суті її особистості, адже не можна зрозуміти сутність іншої людської істоти, якщо не відчувати до неї любові. У соціальній структурі нашого суспільства мають відбутися важливі й радикальні зміни, коли любов перестане розглядатися як винятково індивідуальне явище, а буде існувати як суспільне, коли людина, здатна любити, буде посідати гідне місце в ієрархії людських цінностей.

Виховна система українського суспільства в сучасних умовах повинна орієнтувати молоді покоління на засвоєння моделей самовиховання, самовдосконалення, формувати потребу в постійному саморозвитку на гуманістичних засадах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности в социальной психологии. *Психология личности и образ жизни*. Москва, 1987. с. 10–14.
2. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств. Київ: Пульсари, 2009. 248 с.
3. Зинченко В. П. Миры сознания и структура сознания. *Вопросы психологии*. 1978. №2. С. 35–36.
4. Ильин И. Путь к очевидности. Москва: Республика, 1993. 431 с.
5. Коган Л. Н. Воспитывать в себе человека (Вопросы нравственного самовоспитания). *Урал*. 1982. №1. С. 27–30.
6. Кудін В. О. Енергія оптимізму. Київ: Золоті ворота, 2015. 264 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. Москва: Политиздат, 1975. 130 с.
8. Лозовой В. А. Самовоспитание личности: философско-социологический анализ. Харьков: Основа, 1991. 208 с.
9. Лозовой В. А., Ерахторина О. М. Человек: проблемы саморазвития: список рекомендованной литературы и словарь основных терминов. Харьков: Константа, 2007. 99 с.
10. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Прогресс, 1992. 415 с.
11. Плеснер Х. Ступени органического и человек: Введение в философскую антропологию: пер. с нем. Москва: РОССПЭН «Полит. энцикл.», 2004. 368 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла: пер. с англ. и нем. Москва: Прогресс, 1990. 364 с.
13. Фромм Э. Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или быть?: пер. с англ. Киев: Ника-Центр, 1998. 400 с.
14. Passmore J. The Perfectibility of Man. 3rd ed. *Great Britain*. Indianapolis, 2000. 530 p.

REFERENCES

1. Abulhanova-Slavskaya, K. A. (1987). Tipologiya aktivnosti lichnosti v sotsialnoy psihologii. *Psihologiya lichnosti i obraz zhizni*, 10–14 [in Russian].
2. Gavrilishin, B. D. (2009). Do effektivnih suspilstv. Kiyiv: PULSARI [in Ukrainian].
3. Zinchenko, V. P. (1978). Miry soznaniya i struktura soznaniya. *Voprosyi psihologii*, 2, 35–36 [in Russian].
4. Ilin, I. (1993). Put k ochevidnosti. Moskva: Respublika [in Russian].
5. Kogan, L. N. (1982). Vospityivat v sebe cheloveka (Voprosyi npravstvennogo samovospitaniya). *Ural*, 1, 27–30 [in Russian].
6. Kudin, V. O. (2015). Energfya optimizmu. Kiyiv: Zoloti vorota [in Ukrainian].
7. Leontev, A. N. (1975). Deyatel'nost, soznanie, lichnost. Moskva: Politizdat [in Russian].
8. Lozovoy, V. A. (1991). Samovospitanie lichnosti: filosofsko-sotsiologicheskii analiz. Harkov: Osnova [in Russian].

9. Lozovoy, V. A., Erahtorina, O. M. (2007). Chelovek: problemyi samorazvitiya: spisok rekomendovannoy literaturyi i slovar osnovnyih terminov. Harkov: Konstanta [in Russian].
10. Mamardashvili, M. K. (1992). Kak ya ponimayu filosofiyu. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Progress [in Russian].
11. Plesner, H. (2004). Stupeni organicheskogo i chelovek: Vvedenie v filosofskuyu antropologiyu: per. s nem. Moskva: ROSSPEN «Politicheskaya entsiklopediya» [in Russian].
12. Frankl, V. (1990). Chelovek v poiskah smysla: per. s angl. i nem. Moskva: Progress [in Russian].
13. Fromm, E. (1998). Psihoanaliz i religiya; Iskusstvo lyubit; Imet ili byit?: per. s angl. Kiev: Nika-Tsentr [in Russian].
14. Passmore, J. (2000). The Perfectibility of Man 3rd ed. Great Britain: Indianapolis [in English].

Лозовой Виктор Алексеевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой культурологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Ерахторина Ольга Михайловна, кандидат философских наук, доцент кафедры культурологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

САМОВОСПИТАНИЕ, САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК СРЕДСТВА СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВОРАЧИВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ

Статья посвящена чрезвычайно актуальной проблеме современности – осмыслению явлений личностного саморазвития и его форм (самосовершенствования, самовоспитания) как мощного фактора формирования, становления и разворачивания индивидуальности. Обоснована необходимость создания такого проекта человеческого сосуществования, в котором общечеловеческие ценности являются приоритетными и определяющими, а общение между членами сообщества происходит на духовных основах, на основах общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: саморазвитие, самовоспитание, самосовершенствование, личность, индивидуальность; общечеловеческие ценности.

Lozovoy Viktor Oleksiiovych, Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Head of the Department of Cultural Studies, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Yerakhtorina Olga Mykhailivna, Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Department of Cultural Studies, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

PERSONAL SELF-GOVERNANCE AND SELF-PERFECTION AS MEANS OF INDIVIDUALITY DEVELOPMENT

Problem setting. *Social and cultural processes taking place in Ukraine at the beginning of the 21-st century are associated not only with the growth of democracy and market economy emergence, but at the same time with searching for the spiritual foundations of further social and cultural development. A new society construction is impossible with the orientation towards outdated rational-pragmatic principles, since such a direction of human activity will lead to the destruction of value-content and moral components of an individual spiritual world. In modern Ukrainian society new paradigms of consciousness, self-consciousness, and thinking are being formed and they should contribute to the fact that members of the society can acquire not only knowledge and skills in a certain sphere of activity, but also the ability to communicate and to exist together.*

Recent research and publications analysis. *Modern philosophers, both domestic and foreign, comprehend differently the problems of individual conscious self-development, taking different sets of values into their mechanisms foundation. An individual self-perfection is defined by the majority of domestic researchers as the highest form of conscious self-development manifested in personal continuous inner work in order to achieve an appropriate level of own personal development in accordance with humanistic spiritual values, as a way to constant inner world formation in accordance with the universal (humanistic) ideal, while English-speaking researchers are concentrated mainly on the utilitarian-pragmatic approach to individual self-perfection and put the problems of spirituality to the background, considering only those self-improvement mechanisms which help to achieve a certain goal.*

Paper aim. *The purpose of the article is studying the phenomena of personal self-education and self-improvement as individuality formation and deployment means.*

Paper results and discussion. *A personality self-development is an individual creative activity determined by personal qualities and aimed at “building”; the way of person’s being, at the development of what is not inherited. It is understood as an individual history, a way of a person’s attitude to reality, the content of which defines an individual way of thinking (consciousness, self-consciousness), which manifests itself in the form of a real action of the subject able to build and create himself. Needs, values and interests within self-development can be both general and functional, when they express a person’s direction to the activity final result or its process. Activity to satisfy internal needs (biological, social,*

spiritual) is an internal impulse of self-development in general, self-education and self-improvement in particular, providing their activity essence, although the nature of this activity will obviously be different in relation to various conscious forms of self-development of the individual – self-education and self-improvement.

The integrity of the individual can not be reduced to a simple joining of separate functions into a single system, we must speak about the spiritual and moral integrity, the main thing of which is the content connecting its components. The basis for self-improvement is spiritual and moral core, which fills all person's functional activity manifestations with moral content.

The individualization is the process of a person's self-identification and personification, the allocation from the community, the design of the isolation and uniqueness. The personality that has become an individuality is an original person, active and creative. Different particles, different dimensions of spiritual essence are recorded in "personality" and "individuality" concepts. The very personality is able to self-improvement – as a person capable to self-knowledge, self-examination, self-control, self-regulation and self-education.

Conclusion. It is necessary to create such a human cohabitation project, in which universal values or, rather, "every-human" values must undoubtedly remain their priority, and all others might be everyone's respected private affair. The very life and accordingly the desire for its fullness, happiness are obviously and necessarily considered to be such universal values; a human being needs to be healthy, have a support and extend the life in descendants; it is important to maintain life-saving requirements of good-neighbourhood, where "a shaky peace is better than a good quarrel". It is individual's freedom inseparable from the idea of full reasonable life, compatible with the same social life freedom of any other person, freedom to think in his or her own way, to confess his or her own values, freedom of conscience, the right to own some property.

Such principle of human existence as love can be the answer to the question how this value system can be reconciled between many members of the human community.

Keywords: personality, individuality, self-improvement, self-education, self-bringing-up, universal (humanistic) values.

УДК 130.2:34:7.03'06

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170729>

Meliakova Yuliia Vasylivna, PhD in Philosophy,
Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy,
Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6276-8275

Egert Vladyslav Olegovych, student of Faculty of International Law,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: egvlad97@gmail.com

PERFORMANCE IN THE METHODOLOGY OF PHILOSOPHY OF LAW

With the help of performance as a structure-forming device and a method of understanding being, the ontological problem of the presence of law can be solved. The reality of law, which is constructed according to the interactive model of performance, can not only discover its initial meaning or receive a new one, but also have an effective impact on the participating subjects, involving them in a single horizon of law being.

Keywords: *dynamism of law, presence, performative, performance, interact, physicality of law.*

Problem setting. In the simulative space of the modern world, we face a lack of reality. This problem has not bypassed the ontology of law. It is precisely the metamorphosis of being and modality of law that condition today's search for the new in philosophical and legal methodology. Superficial meanings and the changeable significance of law make it possible to speak of its formal presence rather than the real embodiment. The reality of law manifests itself mainly in the effectiveness of the impact on specific events. Influence and effectiveness are the most relevant criteria for the essence of law, like for any other thing in the modern trends of visualization and virtualization.

The realities are steadily multiplied, as are the ways of the subject being in them. The effectiveness of law in this multilayered reality largely depends on the choice of the method of its reading, on the method of expression and the set of signs and symbols of legal reality. The dynamic context of various kinds of narrative and material nomological forms, constructed in the technique of performance, is almost able to recreate the body of law. That is, the very meaning of law acquires the signs of physicality, in other words, it is real to the extent that it is able to influence modern reality, thereby ensuring the presence of law here and now.

Analysis of recent research and publications. The philosophical tradition of the dynamic nature of law is being developed by I. Chestnov, V. Chetvernin, A. Polyakov, S. Maksimov, A. Stovba and other researchers. Significant experience in this area belongs to the European representatives of the communicative paradigm. J. Austin, in the framework of communicative philosophy, developed the theory of performative discourse. According to this theory, speech acts that have the character of order, demand, promise, or oath are no longer statements, but actions. H. Hart applied the theory of performative utterances to the legal texts and discourses. Among the Russian scientists, V. Ogleznev, Y. Griaznova, Y. Kupchenko deal with the problem of legal performative. Polish researcher E. Domanska notes that performativity is becoming a new modern paradigm of cognition and methodology of science. Modern postmodern philosophy has once again actualized a discourse as a practice of interactive communication and the so-called perpendicular human existence in virtual reality. Popularization of the role of language and discourse in the meaning of “existential therapy” is called the new cosmology and the magic of postmodern of (S. Frunza, L. Marinoff, M. R.-M. Shapiro, S. Ivik).

The technique of performance in art, its expressive possibilities are the themes of research by S. Kornev, P. Weibel, S. Žižek, C. Malabou. Performance as an ontological space of presence production and a special technique of provocation of physicality is the subject of research by V. Rybakov, H. Gumbrecht. At the same time, the question about the possibility of applying the technique of performance into the practice of reproducing justice remains open. In this study, performance is viewed as a special way of law being. The law-performance equips the presence of the subject in it.

The goal formulation. Today the performance acts as the dynamic model of interactive law, and guarantees the reality of law and its unconditional influence on the consciousness and actions of the subjects involved in it. The performance of law is formed in the dynamics of the attributes of its verbal structures (texts, material evidence, facts, testimonies, actions, procedures, normative statements) and at the same time it itself acts as a new relevant technique of dynamism of law. It is the consideration of performance as a qualitatively new form of law being, as well as the analysis of its expressive possibilities, is the goal of this study.

The main material presentation. Philosophy that performs the methodological function in relation to the legal sciences can be considered, without exaggeration, a source of new paradigm assumptions in the sphere of representation and scientific cognition. The recent semiotic and cognitive innovations in science were driven by a communicative paradigm that revealed the true existence of the objects and things in the symbolic space of text and language. However, if only yesterday, the Humanities called for the metaphor of the world as a text, today, so-called new humanitarian knowledge, in particular, interdisciplinary cultural studies of the European and American scientists, call for the metaphor of the world as a number of performative acts, the participants of which are the subjects of cognition themselves.

Performativity can rightly be considered as a new methodological paradigm. The term “performance” has become ubiquitous in the modern socio-humanitarian knowledge. The concept of performative textualism became relevant even within the framework of the communicative paradigm, in the analytical philosophy of J. Austin. J. Austin called performative utterances those ones which are the implementation of certain actions or constitute certain consequences for the speaker (for example, promises, requests, oaths, orders, agreements) [1, p. 66].

The effect of performative, according to J. Austin, is realized in the speech act itself, that is, the performative utterance relates to the situation, which it itself provokes, ordering, managing, demanding, blaming, etc. The speech act, according to J. Austin is such a process of communication of individuals, in which, in addition to expressing meaningful statements (locutions), there is an interactive influence of communicants on each other, that is an interactional effect (illocutions and perlocutions [2]), achieved through speaking as an act of promise, intimidation or obligation. Such a speech act is a performative. Any performative, thus, is a choice made by the speaker in a communication situation [2, p. 105].

Legal performative can be defined as a speech act produced in the framework of a specific legal procedure for the implementation of socially significant legal actions. Legal relations always contain performative verbs of the type “I promise”, “I demand”, “I undertake”. Various kinds of legal activity are, at the same time, a certain performative activity, that is, the dramatization of certain relationships with the help of language: for example, legal advice, participation in a court session, aquital, accusation, interpretation, promise, oath, debenture, contract or marriage registration, etc. Thus, for example, stipulation in Roman law as a verbal contract for an obligation between a creditor and a debtor, which secured their rights and obligations for both parties to the contract, evidences to the traditional cult of the word and a kind of ritual in legal relations, which becomes possible thanks to the performative utterances.

Performative as a ritual is of a particular importance in religious legal families – in ideational legal systems, as P. Sorokin claims [3, p. 387]. The code of laws there

is considered as given by God; therefore the punishments are also of a ritual nature: cursing, giving to hell, excommunication from the church, etc. In the modern European law, the operative part (operative) of a legal document itself is the fulfillment by the subjects of a statutory action at the moment when they consciously express their will, fixing it in a performative text. In general, legal performatives play the role of actions made in the sphere of subject-object relations, in which there are the authoritative power carriers. In this regard, the Russian philologist Y. Kupchenko states that performative utterances of the legal nature, with an imperative, normative-setting sense, generate larger contents [1, p.68].

However, the performatative aspect in the methodology of legal science is not exhausted by the infusions of J. Austin's analytical philosophy and its subsequent developments by H. Hart in the conception of "legal order" [4]. The theory of performativity certainly deserves a more in-depth study within the framework of modern philosophy and methodology of law. At the same time, two concepts should be separated, which are "performative" and "performance", in accordance with their informative features. Thus, "performative" is used in the meaning of "performative text" as a special type of text actualized in a communication situation and is primarily an action: firstly, a communicative action, and secondly, an act of self-representation of the speakers [5]. Performative acts as an alternative to a descriptive text. This, in particular, is a consequence of the fact that the communicative paradigm is characterized by the principle of demonstrativeness, or by self-representation by communicating their individuality and their own will. It is with the search for the new forms of representation that the latest developments in the methodology of the social sciences and Humanities are connected.

Performance, in its turn, unlike performative, is the concept that is a characteristic of ontological discourse in the art of postmodernism. The practice of performance is associated mainly with the *épatage* provocations of physicality, that is, the attempts of the artists to arrange an all-round "presence" in their works of all kinds of objects and bodies, namely, nature, in particular, their own body, as well as the body of the viewer. Performative changes in visual aesthetics occur in parallel with the rethinking of the concept of the body as such and the emergence of the phenomenon of physicality in philosophy (the so-called postmodern crisis of identity in Europe in the 1970s). It is precisely the problem of physicality that dictates such areas as philosophical schizoanalysis (G. Deleuze, G. Bataille), the problem of understanding reality and creativity, various simulation practices. Artistic performance is especially provocative. This is the essence of the practice of engaging subjects on both sides of a ramp (screen, canvas) into an abstract situation.

Postmodern philosophy of communication offers a new look at physicality [6]. When communication and "philosophical consulting" evoke existential desires,

passions and versatile transformations of a person, then the body itself acts as a language, and communication as a therapeutic method of spiritual healing [7]. Virtual communication, similar in its technique to performance, provides a transhuman state that raises the problem of the identity of both people and narratives. Thus, S. Ivik discusses the philosophical identity of the European narratives, which formed the ideas of justice, truth, cooperation in Europe; examines the fundamental narratives of the European heritage in the field of law and culture, which have laid the values of the rule of law, tolerance, equality and pluralism. As a result, philosophical identity is defined by the author as an open process, along with the designated values, which are continuously reinterpreted [8].

Having marked the dynamism of narratives, contexts, identities and values, let us return to the evolution of physicality. The problem of physicality is connected with the frank disappearance of the boundary between the inner and the outer, between the spirit and body, the world of the innermost and social role reality. In the context of performance, an artist (author) either becomes a work of art himself or acts as a social commentator. A spectator is sure to become an accomplice of a provocative event, unique, and spontaneous. The purpose of the performative activity of any of the participants of the action is not entertainment or recreation, but self-cognition. The reality that has been deconstructed by performance once again acquires its physicality due to the active position of the subject-participant. The performance is short-living, therefore the effect of the thickened presence provoked by it quickly dissipates. Yet it is a practice of experiencing, rather than contemplation, a format for going beyond the horizon of meanings. Without guaranteeing the existence of legal reality, performance nevertheless ensures the presence or virtual being in it of participants in a legal action, as well as their experience of both justice and injustice of life.

The main problem of performance as an understanding being is the problem of experience. The instant presence, the lack of inheritance does not allow us to speak of the performative experience in the meaning of a certain behavioral tradition. The performance focuses on the fact that a certain life (or legal) situation can have different options of development, as well as any interaction between people.

Ukrainian art theorist L. Komarnitskaya, conducting an analysis of the genesis, structure and significance of artistic performance, concludes that any visualized situation, including four basic elements: time, place, body of the artist, as well as the relationship of the artist and the audience can be attributed to the performance [9, p. 135]. If the performance is viewed not in the narrow sense as a live performance with signs of a theatrical acting, but in a broad sense as an episode of everyday practice of social life, manifested in rituals, festivals, parades, celebrations and other similar events [10, p. 227], then nothing contradicts defining as the “performance”, also the legal situations in which the law is realized.

The question arises: to what extent in the legal performance are the body of its author and the relationship of the author with the recipient represented – those to whom the authorities’ initiatives and orders are directed? Experience shows that legal relations are not always performance. Events of legislative influence may well have a verbal form, being documented in orders, notices, applications, visas and agreements. The physicality of the participants themselves remains outside the framework of the legal situation. Perhaps, therefore, from the point of view of communicative methodology, the image of law is associated primarily with the performative, but not with the performance. At the same time J. Austin himself claims that with the help of words we not only describe, but also create reality. In turn, E. Domanska also believes that performativity can be defined as a belief that language not only represents reality, but also changes it, and certain phenomena (events) exist only as long as they are performatively repeated [10].

Thus, the main thing is that performative and performance together can give to the understanding of law and legal science – this is a provocation of the presence of the participants of legal reality and the recreation with their help of the legal action, in other words, of the physicality of law. If the legal significance of the performative semantics is already sufficiently substantiated and studied, then the significance and methodological function of the artistic model of performance for the legal science has yet to be studied. Such an initiative has grounds, since at present all areas of knowledge, as well as cultures and arts in the trend of total visualization and virtualization, are desperately fighting for “presence” and its guarantees.

Today, all technical sciences and Humanities methodological searches are directed to the “production of presence”. There is no exception for law in its paradigm of dynamism. Thus, H. Gumbrecht characterizes this tendency as a new look at the practice of Humanities, aimed at rehabilitating the effects of sensual and physical presence, the disregard for which has so far made our experience of perception and understanding of culture incomplete [11]. At the same time “presence” is designated by him not as temporary, but as a spatial relation to the world and its objects; “production” of “presence” – as “moving forward” in space, an intensifying effect on a person and his consciousness. Sensual, bodily influence, therefore, acts as the opposite and alternative to meaning – like what we induce the thing and what we interpret in it with the help of symbols.

If the goal of performance as such is to get rid of comments, then the goal of performance as a method of law is to rid the legal sciences of excessive semantic stability and dictate of values, that is, stereotypes, tendentiousness, and engagement. Legal language and text should be in the service for the event, thing and body, and

not vice versa. This, perhaps, is the task of methodological developments in the field of modern philosophy of law as a practical branch of philosophy.

Conclusions. Thus, performance is called upon to convey the transformative, agile nature of modern legal reality. It is able to demonstrate all the wealth of meanings, forms and modes of law, to manifest its very ontological presence in a specific legal act of communication, but outside the text itself, involving the entire horizon of objects, phenomena, actions and events of a legal nature in a vertical polylog. Just like software visualization technologies make real what is not real, so performance as a technique of presence can expand the possibilities and effectiveness of law, contribute to its flexibility and influence.

ЛІТЕРАТУРА

1. Купченко Ю. А. Перформативные формулы как генераторы более крупных контентов (на материале юридического дискурса). *Критика и семиотика*. 2013. № 1 (18). С. 65–72.
2. Остин Дж. Л. Как совершать действия при помощи слов. *Избранное* / пер. с англ. Л. Б. Макеевой, В. П. Руднева. Москва: Идея-Пресс: Дом интеллект. кн., 1999. 332 с.
3. Сорокин П. А. Социокультурная динамика. Москва: Директ-Медиа, 2007. 334 с.
4. Харт Х. Л. А. Концепція права. URL: <http://twirpx.com/file/1257455> (дата звернення: 10.01.2018).
5. Грязнова Ю. Б. Анализ перформативного текста (П. Фейерабенд против методологического принуждения). URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/grjasnova_analis/2004 (дата звернення: 10.03.2017).
6. Frunza S. Aurel Codoban – an Existential stylist: From Desire to Love as Communication Instrument. *Meta-Research in Hermeneutics Phenomenology and Practical Philosophy*. 2018. Vol. 10, Issue 2. P. 568–585.
7. Shapiro M. R.-M. Abracadabra! Postmodern Therapeutic Methods: Language as a Neomagical Tool. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 2018. Vol. 17, Issue 49. P. 3–17.
8. Ivic S. European Philosophical Identity Narratives. *Cultura-International Journal of Philisophy of culture and axiology*. 2018. Vol. 15, Issue 1. P. 125–145.
9. Комарницкая Л. Онтологическая проблематика в искусстве перформанса. *Сучасне мистецтво*. 2015. Вип. 11. С. 133–145.
10. Доманска Э. Перформативный поворот в современном гуманитарном знании. *Способы постижения прошлого. Методология и теория исторической науки* / сокр. пер. с англ. М. Кукарцевой; отв. ред М. А. Кукарцева. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. С. 226–235.
11. Гумбрехт Х. У. Производство присутствия: Чего не может передать значение. Москва: Новое лит. обозрение, 2006. 184 с. URL: <http://history-library.com/index.php> (дата звернення: 11.01.2018).

12. Остин Дж. Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике* / под ред. Б. Ю. Городецкого. Вып. 17: Теория речевых актов. Москва: Прогресс, 1986. С. 22–129.
13. Грязнова Ю. Б. Перформативные тексты в методологии науки: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Москва, 1998. URL: <http://refdb.ru/look/3112771.html> (дата звернення: 21.11.2017).

REFERENCES

1. Kupchenko Ju. A. (2013). Performativnye formuly kak generatory bolee krupnyh kontentov (na materiale juridicheskogo diskursa). *Kritika i semiotika – Criticism and Semiotics. 1 (18)*. 65–72 [in Russian].
2. Ostin Dzh. L. (1999). Kak sovershat' dejstvija pri pomoshhi slov. Izbrannoe Moskva: Ideja-Press. Dom intelektual'noj knigi [in Russian].
3. Sorokin P. A. (2007). Sociokul'turnaja dinamika. Moskva: Direkt-Media [in Russian].
4. Hart X. L. A. Konceptiya prava. URL: <http://twirpx.com/file/1257455> [in Ukrainian].
5. Grjaznova Ju. B. Analiz performativnogo teksta (P. Fejerabend protiv metodologicheskogo prinuzhdenija). URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/grjasnova_analis/2004 [in Russian].
6. Frunza S. Aurel Codoban – an Existential stylist: From Desire to Love as Communication Instrument. *Meta-Research in Hermeneutics Phenomenology and Practical Philosophy. 2018. Vol. 10. Issue 2. P. 568–585* [in English].
7. Shapiro M. R.-M. Abracadabra! Postmodern Therapeutic Methods: Language as a Neomagical Tool. *Journal for the Study of Religions and Ideologies. 2018. Vol. 17. Issue 49. P. 3–17* [in English].
8. Ivic S. European Philosophical Identity Narratives. *Cultura-International Journal of Philisophy of culture and axiology. 2018. Vol. 15. Issue 1. P. 125–145* [in English].
9. Komarnickaja L. (2015). Ontologicheskaja problematika v iskusstve performansy [Ontological problems in the art of performance]. *Suchasne my'steczstvo – Modern Art. issue 11. 133–145* [in Ukrainian].
10. Domanska Je. (2011). Performativnyj povorot v sovremennom gumanitarnom znanii. *Sposoby postizhenija proshlogo. Metodologija i teorija istoricheskoy nauki – Ways of comprehending the past Methodology and theory of historical science*. M. A. Kukarceva (Ed). Moskva: «Kanon+» ROOI «Reabilitacija». 226–235 [in Russian].
11. Gumbrecht H. U. (2006). Proizvodstvo prisutstvija: Chego ne mozhet peredat' znachenie. URL: <http://history-library.com/index.php> [in Russian].
12. Ostin, Dzh.L. (1986). Slovo kak dejstvie [Word as action]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike – New in foreign linguistics. issue 17: Teorija rechevyh aktov*. Moskva: Progress. 22–129 [in Russian].
13. Grjaznova, Ju.B. (1998). Performativnye teksty v metodologii nauki. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva. URL: <http://refdb.ru/look/3112771.html> [in Russian].

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Егерт Владислав Олегович, студент факультету міжнародного права, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ПЕРФОРМАНС У МЕТОДОЛОГІЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Постановка проблеми. *Сучасний спосіб буття права і людини в праві змушують шукати нові методи їх розуміння. При цьому сенс права і сила його впливу безпосередньо залежать від онтології присутності людини в праві. У значенні простору такої присутності виступає перформанс. Він стає можливим через деконструкцію символічних правових структур (норм, правових рішень, процедур, предметів, процесуальних дій, подій, договорів, віртуальних образів і т. д.). Саме перформанс може вплинути на суб'єкта права, зробити його креативним учасником реальності права і гарантувати рефлексію ним правових смислів.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Філософську традицію динамічної природи права розвивають І. Честнов, В. Четвернін, А. Поляков, С. Максимов, О. Стовба й інші російські та українські філософи. Значний досвід у цій галузі належить європейським представникам комунікативної парадигми. Дж. Остін у рамках комунікативної філософії розвинув теорію перформативного дискурсу. Відповідно до цієї теорії мовні акти, які мають характер наказу, вимоги або клятви, є вже не висловлюваннями, а діями. Х. Харт застосував теорію перформативних висловлювань до юридичних текстів і дискурсів. Серед російських учених проблемою юридичного перформативу займаються В. Оглезнев, Ю. Грязнова, Ю. Купченко.*

Польська вчена Е. Доманська зазначає, що перформативність стає новою сучасною парадигмою пізнання і методології науки. Техніка перформансу в мистецтві, його зображувальні можливості є тематикою досліджень С. Корнева, П. Вайбеля, С. Жижека, К. Малабу. Перформанс як онтологічний простір виробництва присутності й особлива техніка провокації тілесності

речей є предметом досліджень В. Робакова, Х. Гумбрехта. При цьому питання про можливість застосування тактики перформансу в практиці відтворення справедливості залишається відкритим. У даному дослідженні перформанс розглядається як особливий спосіб буття права. Право-перформанс облаштовує присутність у ньому суб'єкта.

Формулювання цілей. Метою дослідження є аналіз правової реальності у форматі перформансу, який слугує оригінальною тактикою актуалізації права.

Виклад основного матеріалу. Якщо комунікативна теорія права вбачала дієвість права в мовних перформативних структурах, то останні методологічні дослідження доводять застосування художньої практики перформансу в області буття і розуміння права. Текст як форма буття не вичерпує сутності права. Багатошарова, самоорганізована структура права потребує більш складних, ніж репрезентація, систем вираження. Такою системою визнаний перформанс. Він провокує все нові й нові можливості права, форми його буття.

Мета перформансу в сучасній філософії та мистецтві – позбутися коментарів. Мета перформансу як методу права – позбавити право надмірної семантичної стійкості й диктату значень. Мова і текст права повинні бути на службі у події, речі і тіла, а не навпаки. На перший погляд заміщення юридичного твердження або вироку відкритою подією, а також заміна відстороненого арбітра-юриста учасником, який переживає цю подію, роблять правозастосовну практику дуже далекою від юридичної науки і правової істини. Однак відтворена подія життя найближча до того, що правові науки називають справедливістю. Тому ступінь присутності права у відтвореній ситуації має визначатися зовсім не шляхом інтерпретації і накладання правових міфів (норм і прецедентів). Така жива справедливість не може бути кимось установа. У перформансі справжня справедливість актуалізується із самої події у форматі відкритої присутності.

Новий онтологічний модус права виступає як чистий перформанс своїх учасників – автора і глядача. Він породжує несподівану, але справжню справедливість, яку неможливо закріпити, не позбавивши її сенсу. Нове й нове перезавантаження ситуації за допомогою перформансу здатне множити правову справедливість у її перформативній тілесності. Водночас правові вирок, рішення, норми і тлумачення, що заклали у своїх значеннях, містять право формально, однак все далі віддаляються від його реальної присутності фактично.

Висновки. Таким чином, тактика перформансу дозволяє продемонструвати все багатство форм, модусів і смислів права, досягти справжньої присутності суб'єкта в праві через конкретний юридичний акт. Якщо комуні-

кація вже визнана буттям, дискурс – низкою подій, а перформативне висловлювання – дією, в такому випадку вихід за межі тексту і мови – в різноплановий симбіоз символічних горизонтів, тобто перформанс, означає принципово новий спосіб буття права, адекватний сучасній реальності.

Ключові слова: динамізм права, присутність, перформатив, перформанс, інтеракт, тілесність права.

Мелякова Юлія Васильевна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

Жданенко Светлана Борисовна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

Егерт Владислав Олегович, студент факультета міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

ПЕРФОРМАНС В МЕТОДОЛОГИИ ФИЛОСОФИИ ПРАВА

При помощи перформанса как структурообразующего приема и способа понимающего бытия может быть решена онтологическая проблема присутствия права. Реальность права, которая построена согласно интерактивной модели перформанса, способна не просто открывать свой начальный смысл или получать новый, но и оказывать эффективное воздействие на ее участников, включая их в единый горизонт бытия права.

Ключевые слова: динамизм права, присутствие, перформатив, перформанс, интеракт, телесность права.

Коваленко Інна Ігорівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9320-1773

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

Лозова Олена Сергіївна, здобувач Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

СУБ'ЄКТ У ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІЙ МОДЕЛІ ПРАВА

У статті досліджені специфічні характеристики правового суб'єкта як структурного елемента феноменологічної моделі правового життя. Показано, що завдяки суб'єкту життєвий світ права конститується та «обростає» інтерпретаціями. Сформульовані деякі соціально-філософські проблеми правосуб'єктності, намічені шляхи їх вирішення. Суб'єкт права розглянутий також у контексті здатності залучатися до дискурсивної практики, вбудованої у механізми інтерсуб'єктивного конституювання смислів суспільного буття. Розглянуті основні стратегії сучасного правового дискурсу. Зроблений висновок, що тексти, відтворювані суб'єктом правових суджень, є засобом вираження соціального досвіду, мірою рівноваги між домаганнями суб'єкта та суспільним визнанням його.

Ключові слова: неklasичне розуміння, феноменологія права, правовий дискурс, суб'єкт права.

Постановка проблеми. Феноменологічний підхід до вивчення правових явищ є перспективним дослідницьким напрямом і дозволяє, зокрема, описати правове життя як єдність соціального досвіду та правових цінностей. У свою чергу, це дає можливість зосередитися на об'єктивованих «горизонтах» правового життя, тобто на тих його проявах, що змінюються залежно від мінливості інтенцій свідомості. Об'єктивованість у даному випадку означає, що

сміслові виміри та виміри-явища правового життя є значущими з точки зору їхньої сутності, проте не зумовлені відчуженими від суб'єкта цілями та тематизаціями. З одного боку, об'єктивовані виміри – це те, чим суб'єкт володіє, що опановує, безпосередньо перебуваючи в окресленому ними просторі. З іншого боку, конституюючим та інтерпретуючим чинником об'єктивованих вимірів є суб'єктивність. Виходячи з цього феноменологічна модель правового життя має бути доповнена суб'єктивованими вимірами – правовим суб'єктом та його специфічними здатностями (правовими обов'язками, правомочністю та здатністю до правових суджень). Дослідження суб'єктивованих вимірів дозволяє представити цілісну феноменологічну модель у взаємозв'язках між її елементами, а також конкретизувати вивчення актуальних соціально-філософських та філософсько-правових проблем у теоретичному і практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феноменологічна традиція визнання суб'єкта права як першопорядкової сутності закладена Е. Гуссерлем, який наголошував, що смислопородження у мінливих станах свідомості суб'єкта є контекстом для вивчення права [1–3].

М. Алексеев досліджував індивідуальний аспект правового суб'єкта в процесі «проживання» правового досвіду в просторі правового життя, виділяючи логіко-генетичні взаємозв'язки у характеристиках правового суб'єкта [4]. Ю. Пермяков вивчає суб'єкта права передусім як активного інтерпретатора норм законодавця [5]. Б. Вандельфельс указує, що конституювання суб'єкта права та формування позитивного змісту правосвідомості відбувається завдяки хабітуальній та потенційній очевидностям [6]. Переживанням досвіду правового життя суб'єктом права присвячені праці А. Шюца [7–9], Н. Лумана [10, 11].

Проблемі інтерсуб'єктивної взаємодії правового суб'єкта та досвіду самореалізації у конкретних персоніфікованих зв'язках та нормативно формалізованих відносинах присвячені дослідження П. Рікьора [12]. Акцент на справжності права поза єдністю складових інтерсуб'єктивного світу зроблений В. Майхофером [13]. У свою чергу, А. Райнахом обґрунтована необхідність вивчення правових переживань [14].

Однак подальшої розробки потребує феноменологічне осмислення здатностей суб'єкта права як складової феноменологічної моделі правового життя.

Формулювання цілей. Феноменологічна модель права має власну структуру, утворену, зокрема, соціальним досвідом, правовими цінностями та суб'єктами права. Відповідно, **метою** статті є вивчення специфічних рис суб'єкта права як структурного елемента феноменологічної моделі правового життя.

Виклад основного матеріалу. Центральне місце у правовому житті, безперечно, належить суб'єкту права. Будучи породженим правовим життям, він відбиває його специфіку та власну специфіку і є водночас одним із вимірювань правого життя. Правовий суб'єкт може бути визначений як правова особистість (носії правосвідомості з урахуванням її когнітивної, комунікативної та ціннісної спрямованості) та як правовий діяч (носії правомочності та правових обов'язків). Такий погляд на правового суб'єкта дозволяє здолати однобічність класичних уявлень, згідно з якими суб'єкт права – передусім суб'єкт правового пізнання на рівні зовнішніх правил соціалізації та правової нормативності.

Засадою для розуміння суб'єкта права у феноменологічній парадигмі є вивчення особистості та світу людських взаємодій у контексті інтенціональної діяльності свідомості. При цьому зовнішні передумови особистості виносяться «за дужки», тоді як на перший план висувається питання про способи, якими особистість та процесуальність людського буття схоплюються у формах конституювання правового життя. Як зазначав Гуссерль, соціальний суб'єкт (особистість), по-перше, виявляється як універсальна абстракція, носій заданих ззовні фізіологічних, психологічних, соціологічних та інших характеристик; по-друге, він виявляється як Я-суб'єкт, для якого «цей навколишній світ має тільки той буттєвий смисл, якого надали йому наш досвід, наші думки, наші оцінки тощо, й у тих модусах значущості (буттєвої достовірності, можливості, тієї чи іншої видимості тощо), які ми як суб'єкти значущості актуально при цьому здійснюємо або якими вже з деяких пір володіємо як хабітуалізованими надбаннями...» [15, с. 145].

Відповідно до цього феноменологічне бачення особистості дозволяє виділити у структурі суб'єкта права такі виміри: «зовнішній» бік правового життя у вигляді дій суб'єкта права у конкретних правових ситуаціях, що, у свою чергу, обмежені нормативними приписами та наявним соціальним досвідом; стійкий внутрішній зміст правового життя, що його утворюють правові звички, очікування, інтереси, ціннісні орієнтації та визначають ступінь осмисленості дій правового суб'єкта. Такі аспекти самореалізації суб'єкта права дозволяють розширити розуміння сутності правового суб'єкта, традиційне для теорії та практики права. Після введення римськими юристами поняття «*persona*» для позначення не тільки людини як такої, а й фізичних осіб, що перебувають під охороною закону, це слово стійко закріпилося у професійній юридичній лексиці. Зазначимо, що юридична догматика розуміє особу (суб'єкта права) лише в аспекті тих ознак, які вказують на здатність її вирішувати завдання, поставлені з боку держави. Як висновок, особа у праві виявляється штучно утвореним юридичним конструктом, а її сутнісні прояви зведені до правоздатності.

Така теоретична проблема має безпосередній вихід на правову реальність. Зокрема, постає питання про те, хто (що) наділяє статусом юридичної особи саму державу, від імені якої певні суспільні організації отримують статус юридичної особи. Держава, як з'ясується, не є особою у вихідному розумінні цього поняття, бо права та обов'язки може мати лише особа. На практиці це викликає загрозу чималими протиріччями та непередбачуваними наслідками. Юриспруденція здолала це ускладнення через допущення за державою, республікою, областю тощо статусу юридичної особи за своєї натурою.

Перша спроба філософсько-феноменологічного осягнення людини в праві зустрічається у «Філософії права» Гегеля, де мислитель наполягає на принциповій відмінності між суб'єктом та особою. Засадою такого розрізнення для Гегеля є розуміння суб'єкта лише як можливості особистості. Розвиток від суб'єкта до особи, за Гегелем, відбувається у процесі логічного та історичного становлення ідеї права. Філософ виходить з того, що до історичної об'єктивації ідеї права суб'єктом могла вважатися будь-яка істота. Так само як і будь-яким істотам, людині від початку властивий імпульс до діяльності, пов'язаний, у випадку з людиною, з усвідомленням власної скінченності. Характер та інтенсивність діяльності людини повністю обумовлені її природними здатностями, що варіюються залежно від індивідуальних властивостей кожного конкретного індивіда. На такій підставі давні суспільства мали право вимагати від людини того, що відповідало її здатностям, тоді як сама людина мала знати свої природні задатки та реалізовувати їх. Недотримання такої «норми» вважалося порушенням закону. Антична настанова вважати визначальною якістю особи її корисність для блага суспільства, що корелювало з гегелівським поняттям знеособленого суб'єкта, була історично здолана у християнстві й закріплена, на думку Гегеля, у німецькій державності. Саме християнська ідеологія створила картину світу, у якій людині вперше було запропоновано дізнатися про свою кінченність у контексті нескінченного, всезагального та вільного. Завдяки мисленню й свободі волі – загальним для всіх здатностей – людина позиціонує себе у суспільстві, водночас утримуючи всезагальне як свою можливість. «Особистість є знання себе як предмета, що зведений мисленням у просту нескінченність й завдяки цьому перебуває у чистій тотожності з самим собою» [16, с. 97].

Ідея особи як «моменту діяльності, що осмислює» історично шліфувалася в угодах, володінні, власності, злочині, цивільному інтересі. У свою чергу, такі явища розвивалися та кристалізувалися у правових нормах, правових відносинах, правосвідомості, правосуб'єктності та правових процедурах. Отже, відповідно до історичної логіки, право виникає завдяки становленню особистості, а про наявність права до формування особи як носія свободної волі з розвинутою самосвідомістю не йдеться взагалі.

Нове бачення феноменологічної особи в праві задане М. Алексєєвим. Міркуючи про недостатню ясність понять «суб'єкт права» та «юридична особа», філософ прагне через протиставлення їх виявити сутність особи в праві. Зокрема, М. Алексєєв зазначає, що в юридичній догматиці «юридичний суб'єкт остільки й визнається існуючим, оскільки він таїть у собі об'єктивний логос позитивно-правових норм. І лише у деякі, порівняно рідкі моменти через відвернену форму об'єктивного права починає просвічуватись жива особистість як носій дійсної правосвідомості. Моменти ці відчуюються в юридичному вченні про дієздатність, де прямо вказуються емпіричні та життєві границі осмисленого існування» [17, с. 83].

Особистість може визначити себе і через модус «бути юридичним діячем», і через модус «бути суб'єктом права», а у підсумку виявитися приписаною до різних форм існування. На думку М. Алексєєва, модус «носити “право”» може означати не тільки «бути діячем», але ще й «бути визнаною й такою, що охороняють правом порядком, цінністю». Цінністю же можуть бути тільки реальні юридичні діячі, а не речі, соціальні інститути, ідеї, колективи. Хоча останнім надана фікція «юридична особа», вони не є «самостійними, живими й здатними до діяльності визнання істотами. Акти “за них” та “іменем їх” виконуються реальними юридичними діячами» [там само, с. 95]. Діяльнісна активність суб'єкта права обумовлена його здатністю визнавати існуючі правові цінності, визначати ними міру осмисленості своїх дій. У зв'язку з цим софістичною виявляється юридична умова, що фіксує настання віку дієздатності – у який час між сімнадцятиріччям та вісімнадцятиріччям людина стає дієздатною? Урахування ціннісного аспекту у вченні про суб'єкта права має значний пізнавальний потенціал та допомагає осмислити базові правові цінності певної правової культури та, у свою чергу, визначити ступінь розвитку самої правової культури.

Звернення до розуміння суб'єкта права у вченні Гегеля та Алексєєва дозволяє виділити різні його образи. Гегель розуміє суб'єкта права як носія індивідуалістично спрямованої самосвідомості, що прагне зрозуміти свою правову природу, реалізувати себе як громадянина та власника. Зміст правосвідомості суб'єкта утворює історично мінлива ідея права. Алексєєв вибудовує образ особи у праві на «передбаченні» нової форми комунікації, що слідує за квазікомунікацією індустріального суспільства, яка віджила з економічної та екзистенціальної точок зору. Філософська інтуїція Алексєєва спрямована на осмислення правосвідомості духовного суб'єкта права, який вимірює своє життя не тільки утилітарними цілями, а й достоїнством та правотою.

Критика цінностей індустріального суспільства та пошук засад нової комунікації у вченні Алексєєва залишаються актуальними. Наведений образ суб'єкта має значення і для сучасного суспільства у зв'язку з підвищенням

значущості різних форм комунікації. Такий суб'єкт має здатність включатися у систему правової комунікації та, як наслідок, виявляється адекватним існуючим проявам правового життя. Такими здатностями є інтенціональність та інтерсуб'єктивність. Якщо інтенціональність обмежена сферою персонального переживання правової події та має власний внутрішній час, то інтерсуб'єктивність передбачає існування інших суб'єктів права.

Визнання того, що здатності до комунікації іманентні правовому суб'єкту, розширює та конкретизує класичні юридичні формули. Останні констатують, що інтереси інших стають предметом уваги суб'єкта права тільки у випадку домовленості або правопорушення: «Дозволеним є те, що не заборонене», «Індивідуальна свобода закінчується там, де починається свобода іншої людини». Заперечення наявності здатностей до правової комунікації як вихідних даностей життя правового суб'єкта тягне за собою негативні прогнози стосовно майбутнього права. Особистість без розвинутих комунікативних здатностей, якщо на неї безперервно і в дедалі зростаючій мірі не впливають зовнішні дисциплінарні інституції, ігноруватиме правові цінності та норми. Прагнення до самоізоляції у просторі правових комунікацій веде до заперечення ідеї права як такої. Як наслідок, починається процес деградації індивідуальної свідомості, який, власне, й спостерігається у сучасному світі.

Подолати таку негативну тенденцію можна шляхом створення умов для розвитку комунікативних здатностей суб'єкта права. Завдяки залученню у правове життя особиста біографія формується у наборі типізованих життєвих ситуацій та схем соціального досвіду. Ймовірний конфлікт між суб'єктами, які мають різний соціальний досвід та рівень правосвідомості, щоразу розв'язується через визнання значущості комунікативних перспектив. А. Шюц пропонує враховувати у розв'язанні конфліктних ситуацій такі комунікативні перспективи: «якщо я поміняюся місцями з іншою людиною, то сприйматиму ту ж частину світу, по суті, у тій же перспективі, що й вона; наші специфічні біографічні обставини стають для всіх практичних цілей іррелевантними» [17, с. 492]. Іншими словами, індивід та його візаві у типових ситуаціях добиватимуться типової мети типовими засобами. З іншого боку, зазначає А. Шюц, «більша частина нашого знання (як його зміст, так і особливі форми типізації, у яких воно організоване) має соціальне походження й дана у соціально санкціонованих термінах» [там само, с. 493]. Або інакше, людям властива інтерпретація типових ситуацій типовими схемами, достатніми для практичних цілей.

Таким чином, особистість у праві, розглянута у контексті феноменологічної рефлексії, це суб'єкт комунікації, що опанував смисл права та здатний до визнання існуючих у суспільстві правових цінностей й комунікативних перспектив. Такі властивості особистості утворюють невловиму субстанцію

соціальних зв'язків і висувають суб'єкта права у ранг вищої соціальної цінності.

Історичний парадокс полягає у тому, що особистість як вища цінність визнається не в усіх чинних законодавствах. Проте її властивості – правовий обов'язок та правомочність – традиційно є предметом захисту держави. Значущість таких властивостей суб'єкта права у практиці застосування права пояснює скрупульозність проробки цих понять у класичній правовій теорії.

У контексті феноменології правові обов'язки слід розглядати як цінності, що є даними безпосередньо у соціальному досвіді. Специфіка їх розуміння полягає, по-перше, у тому, що правовий обов'язок і правомочність виявляються як цінності, похідні від вищої правової цінності – суб'єкта права. При цьому феноменологія права наполягає не стільки на раціональному, скільки на інтуїтивно-інтелектуальному підході. Вона вважає очевидним, що «бути зв'язаним та мати претензію – дещо зовсім інше, ніж відчувати зв'язаність та переживати правомочність» [4, с. 70]. Саме тому суб'єкту права властиво претендувати на них або заперечувати. По-друге, феноменологія права проводить відмінність між суб'єктом прав та суб'єктом обов'язків на тій підставі, що вони є різними іпостасями єдиного правового діяча і можуть бути розглянуті як різні ціннісні модули. На думку Алексеєва, «бути суб'єктом права... означає бути визнаною правом цінністю, «бути самотою»... «Бути носієм обов'язків» не тільки не означає бути цінністю, але скоріше означає дещо протилежне: «бути засобом для виконання певної мети», «виконувати певне задане призначення», «служити якійсь цінності» [4, с. 86]. Призначення обов'язків полягає не в утвердженні можливостей суб'єкта, а у спонуканні до осмислення їх через обмеження або заперечення.

У неспівпадінні смислового навантаження правового обов'язку та правомочності як способів реалізації суб'єктів права проявляється головне протиріччя права – протиріччя між його призначенням та завданням. Суть його полягає у тому, що право покликане розкривати унікальність особистості, а завдання полягає у забезпеченні суспільства засобами реалізації такої мети, які на практиці виявляються переважно обмежувальними та насильницькими санкціями. У балансі між різноспрямованими метою та головним завданням права виявляється його специфіка у порівнянні з іншими формами соціального регулювання. Встановлення ж та окреслення відмінностей мети та завдання як крайніх проявів єдиного образу права слід вважати когнітивними передумовами конституювання смислу права.

У зв'язку із зазначеним вище, відмічаємо, що одним із наслідків відсутності або штучного підтримання відсутності вказаних передумов формування смислу права є правовий нігілізм та правова неосвіченість. Остання виявляється передусім у тому, що індивід не усвідомлює себе як цінність. Він

не припускає самої можливості оволодіння правовою інформацією, не усвідомлює наявності суттєвих правових проблем, які безпосередньо пов'язані з його інтересами. Нігілізм же можна вважати зворотним боком неосвіченості, що виникає з упевненості у неможливості знайти те, що є невідомим. У такому випадку індивіду залишається орієнтуватися на відтворення освоєних схем діяльності, тоді як царина неосвоєного або невідомого залишається поза його увагою та осмисленням.

Таку думку ілюструють результати порівняльного аналізу східної та західної правових культур, здійсненого Ф. фон Халемом. Цікавим є висновок дослідника, що відмінність між цими культурами є неусувною через відсутність у східній правовій культурі розуміння суті особи, корпорації та компетенції у вигляді правомочності та правового обов'язку. Якщо у правовій культурі відсутня цінність особистості, це тягне за собою й відсутність можливості об'єднання осіб у корпорацію. Як зазначає Ф. фон Халем, корпорації властива наявність «внутрішнього переліку правил, який принципово визначає не тільки умови членства, а й спрямованість волі та, крім цього, містить правила, за якими у кожному конкретному випадку формується воля корпорації. Такий перелік у державі ми зємо конституцією, у інших корпорацій є інші найменування, наприклад, статут, суспільний договір, устав тощо» [18, с. 35]. Процес становлення корпорації є, по суті, процесом становлення свободної волі. У разі завершення цього процесу вона стверджується публічно. З цього моменту воля стає юридично обов'язковою як всередині корпорації, так і поза нею, тобто з-поміж інших осіб.

Безперечно, в орієнтальних культурах також відбуваються процеси формування волі, проте вони підкорені не юридично затвердженим правилам, а владі одиничної або групової волі. Директивно запроваджена воля зобов'язує, однак не передбачає зворотної відповідальності щодо інших членів корпорації та корпорації у цілому. Оскільки для корпорації немає цінності особи для корпорації та корпорація не є для особи значущою, то й не формується коло правових компетенцій. Іншими словами, немає умов для появи правового суб'єкта, здатного формулювати проблеми розвитку права та відповідально їх вирішувати. Як наголошує фон Халем, там, де немає компетенції, немає самоврядування. «З цього випливає, що Візантія, як і інші держави, поза межами Окциденту могли і можуть мати тільки централізоване управління, якщо у них взагалі є хоча б яке управління, і що управління, яке гарно функціонує, передбачає наявність величезного бюрократичного апарату, позаяк у підсумку відповідальність за всі рішення може брати на себе тільки носій прав» [там само, с. 42]. Отже, відсутність осмисленої позиції «я можу» провокує нерозвинутість сфери визнаних правових норм та, як наслідок – ствердження архаїчних цінностей, властивих невисокому рівню правової культури.

Крім правового обов'язку та правомочності найважливішим виміром ступеня суб'єктної розвину тості права є здатність суб'єкта права до судження. Правові судження можуть бути визначені як форми репрезентації даностей правового життя, що обумовлюють комунікацію між суб'єктами права. При цьому можна виділити два види правових суджень – перформативні та мотивуючі. Перші є формально-логічними утвореннями, що забезпечують нормативний зв'язок між суб'єктом, законодавцем та інституціями; другі – сигналізують про стан та здатності суб'єкта права.

Класична теорія права передбачає, що здатність суб'єкта права до судження підпорядкована вимогам забезпечення справжності та дієвості особистого волевиявлення. Феноменологія ж дозволяє, через певне пом'якшення юридичної імперативності, розглядати здатність судження у зв'язку з інтенціональною діяльністю свідомості та уточнювати умови реалізації такої здатності. Поява нових аспектів у її вивченні обумовлена так званим лінгвістичним поворотом у соціальній філософії та виникненням конкуруючих теорій комунікації. У такому новому ракурсі право виявляється як дискурсивна практика, вбудована у механізми інтерсуб'єктивного конструювання суспільного буття.

У сучасній філософії, соціології та правознавстві активно обговорюється питання про стратегії реалізації правового дискурсу. Причина такої уваги полягає у тому, що стратегія правового дискурсу безпосередньо пов'язана з проблемами опису сучасних соціальних феноменів. Зокрема, у працях Н. Лумана доводиться теза, що глобальні філософські утопії лібералізму та правової держави не визначають розвиток суспільства. Ідіома законслухняності, політичні мотиви діяльності відкладаються на задній план та поступаються економічним інтересам. Правове розрізнення законне-незаконне дедалі частіше замінюється на код включення-виключення, що береться до уваги в економічних рішеннях. На думку вченого, суспільні організації та неформальні об'єднання вже давно роблять свій внесок у справу регулювання конфліктів, відтворення нових розбіжностей та утворення довгих селективно-вибіркових ланцюгів у судженнях про право.

Р. Рорті наполягає на тому, що у сучасному світі мовна діяльність обумовлює зміст соціальної практики, та уточнює, що право, так само як і науки та соціальні практики, живуть за рахунок відтворення спеціалізованих мовленевих актів. Зміни у цих сферах починаються ті виражаються через зміни в їхніх словниках. При цьому якщо старі словники науки та соціальні практики описували соціально-політичні, расові та релігійні відмінності між людьми, то найважливішим внеском сучасних інтелектуалів у моральний прогрес став би детальний опис певного насилля. Саме воно визначає у сучасному світі шаленість соціальних зв'язків, а не такі, що дедалі більш стираються, відмінності [19, с. 243].

Крайнощі постмодерністського підходу до визначення ролі правового дискурсу знімаються у комунікативних теоріях Ю. Хабермаса та М. Фуко, філософії мови П. Ріквора. Визначним є те, що зіткнення теорій таких видатних філософів демонструє призначення правового дискурсу – виявити суттєву напруженість у сучасному світі. Для Хабермаса та Фуко така напруженість накопичується між нормативним та реальним. Між тим, що слід було б зробити, та тим, що зроблено фактично. Згідно з вихідними заявами філософів, джерело таких протиріч слід шукати у реальній тканині мови. Так, Хабермас розробляє концепцію «формальної прагматики», згідно з якою світ конститується за допомогою мови певною спільнотою інтерпретаторів, які намагаються досягти порозуміння та раціональної згоди. При цьому значущим визнається тільки таке судження, яке приймається як обґрунтоване всіма членами інтерпретативної спільноти.

З точкою зору Хабермаса можна погодитися, якщо вважати, що мовна діяльність обмежується рамками узуса – у даному випадку, мовної політики, яку проводять владні структури щодо громадян держави з використанням послуг інтелектуалів. Думка останніх слугує пробним камінням можливості ратифікації (або нератифікації) політичних рішень та додаткових аргументів на користь їх авторитетності. Проте таке вузьке розуміння мовної діяльності не відповідає масштабу філософського замислу Хабермаса. На думку філософа, «нормативне очікування розумних результатів ґрунтується у підсумку на взаємодії інституційно закріпленого процесу освіти політичної волі з такими, що спонтанно виникли, і непідготовленими заздалегідь потоками інформації, до яких залучена громадськість, не запрограмована на прийняття рішень та, у такому сенсі, не є організованою. Свободні асоціації утворюють вузлові пункти комунікативної мережі, яка виникає з переплетіння різних автономних об'єднань громадськості» [20, с. 72]. Такі добровільні асоціації орієнтовані на пошук та розробку соціально-значущих тем та справжніх доводів, що викривають недоліки та стверджують деякі тенденції розвитку громадянського суспільства. Однак оскільки його концепція комунікативного дискурсу побудована на граничних смислах правової норми, ідеалах демократії та світової інтеграції, її фактична реалізація можлива тільки у випадку, коли індивіди, яким адресовані норми, є також і їх авторами; якщо правовий примус є надзвичайно рідким випадком правового стимулювання; якщо процес законотворчості гранично раціоналізований та вільний від політичного лобіювання тощо.

Такий список припущень показує, що теорія комунікативного дискурсу Хабермаса фактично є розробкою параметрів ідеального права і не відповідає на питання про його релевантність реальним формам. Недоліки такої теорії не могли не викликати серйозних критичних зауважень, реферативний огляд

яких представлений у праці Б. Флівб'єрґа «Хабермас та Фуко: мислителі для громадянського суспільства». Автор, зокрема, посилаючись на думку сучасних філософів, стверджує, що підтягування будь-яких конкретних інститутів до вимог етики дискурсу паралізувало б їхнє життя впритул до повного розладу. Навіть найбільш співзвучні інтерпретатори Хабермаса (С. Бенхабіб, А. Феррара та ін.) почали критикувати його за формалізм, ідеалізм та нечуттєвість до практичного контексту [21, с. 144–145].

Якщо Хабермас намагається включити процедури етики дискурсу у правові інститути, то Фуко пропонує використовувати силу мови для боротьби зі свавіллям влади, у тому числі й із владою закону. У такому сенсі здатність суб'єкта права до судження виявляється як привілей, що дає право брати участь у цій боротьбі. Як зазначає Фуко, «усіляка боротьба розгортається навколо конкретного осередку влади, одного з тих нескінченних дрібних осередків, яким може виявитися якийсь дрібний начальник, охоронець у муніципальному домі, начальник тюрми, суддя, працівник профспілки, головний редактор журналу. І якщо називати такі осередки, виявляти їх, говорити про них публічно є формою боротьби, і це не тому, що ніхто до сих пір не усвідомлює їх, але тому, що взяти слово стосовно цієї теми, зламати мережу інституціональної інформації, назвати, сказати, хто що зробив, указати на мішень є перше скинення влади, перший крок для інших видів боротьби проти влади» [22, с. 74].

Міркування про значення правового та політичного дискурсів у процесі боротьби за демократію не привели Фуко до побудови якоїсь загальної теорії. На його думку, така теорія можлива за умови, що існує деяке універсальне мислення, яке згодом включається як імператив у норми, що їх створюють та підтримують інститути влади. У дійсності, згідно з Фуко, норми не можуть мати жодного універсального обґрунтування, незалежно від людей та історичного контексту. Свою місію політика-інтелектуала філософ вбачав у дослідженні того, як «працює» влада, а згодом з узагальнень часткових та локальних її проявів надавати рецепти організації боротьби з нею.

Наведені вище полярні погляди Фуко та Хабермаса на суть політико-правового дискурсу показують, що від того, у якому режимі – згоди чи конфлікту – складеться суспільна комунікативна практика, залежить, у якому напрямі піде розвиток сучасної демократії та громадянського суспільства. Ба більше, праці цих філософів слугують «провокацією» до зацікавленої участі у просторі правового дискурсу. Бути суб'єктом правового дискурсу означає водночас бути і суб'єктом права, тобто усвідомлювати себе його діячем, який має волю до публічного висунання своїх прав та обов'язків.

Якщо дослідження Фуко та Хабермаса спрямовані на обґрунтування правового дискурсу як кореляту право розуміння, то праця Рікьора «Панування

мови над насиллям» може розглядатися як один із варіантів феноменологічного досвіду опису права через систему висловлювань про нього. Унікальність такої праці полягає у тому, що героєм правового дискурсу виявляється не гіпотетичний суб'єкт, а типовий суб'єкт правового життя. На думку філософа, призначення права полягає у тому, аби створювати умови та засоби для реалізації сутнісних здатностей людини. Таке розуміння передбачає наявність суспільства досконалих людей, для яких воно слугує середовищем їх подальшого розвитку. Проте дійсність є далекою від ідеалу, право досягає своєї мети через насилля та владу, а питання про здатності суб'єкта права є предметом правознавчої рефлексії. П. Рікьор показує, що відповідь на питання про сутнісні здатності людини перебуває у такій площині: хто говорить, хто діє, чи має суб'єкт історію свого життя, чи є суб'єкт дієздатним?

Мова як операціональна система є першим інститутом, що опосередковує людські взаємодії, а приналежність до певного лінгвістичного простору є першою формою, в якій виховуються суб'єкти права. Ідентифікуючи себе суб'єктами висловлювання, людина розвиває здатність визнавати себе як таку, хто здійснив свої вчинки.

Специфіка права полягає у тому, що на противагу неправовому насиллю, вона переносить примус у простір слова та мовлення. При цьому висунення правового судження або публікація правової норми спрямовані на виконання двох функцій. Передусім це покласти край стану невизначеності, оскільки будь-який конфлікт характеризується тим, що конфліктуючі сторони можуть сперечатися до нескінченності. Також це продемонструвати мовними засобами те, що суспільство у даний момент розглядає як правовий стан, або порядок речей, що визнається не тільки суддями, а й суспільною думкою, і навіть, в ідеалі, підсудним [23, с. 33]. Таким чином, міркування Рікьора доводять необхідність досліджувати проблему суб'єкта права з боку «живої» людини, а не абстрактного громадянина держави. Крім того, він переконливо демонструє специфіку права поряд з іншими формами соціального регулювання, що полягає у створенні інструментів та виробленні процедур, аналогічних улаштуванню та призначенню мови як соціального інституту.

Ідею Рікьора, що правосуддя разить словом, а не мечем, можна вважати конкретизацією та феноменологічним уточненням теорії комунікативного дискурсу Хабермаса. Однак, на відміну від нього, Рікьор усвідомлює гіпотетичність пошуків, усвідомлює, що питання про запуск механізму вдосконалення правових суджень вирішується в іншій площині. Зокрема, філософ підкреслює: «...кінцева мета судового процесу та суду як інституту – сприяти суспільному миру завдяки торжеству мови над насиллям. Звісно, це тільки напрямок руху, це межа прагнення. Але я сказав би, що навіть право має дозволити нам мріяти» [там само, с. 34].

Слід зазначити, що наведений опис феномену правового судження та правового дискурсу як позицій в інтенціональній діяльності суб'єкта на перший погляд не зв'язаний з тим, що прийнято вважати професійними судженнями юристів про право. Дійсно, в традиції класичної раціональності суб'єктами правового дискурсу прийнято вважати юристів, які деперсоніфіковано висловлюються від імені закону. При цьому вважається, що об'єктивність та цілераціональність їхніх висловлювань засновані на принципах формальної логіки, яка відіграє роль «граматики» мови юристів та входить до складу техніки.

Однак історія розвитку права показує умовний характер таких теоретичних засновків та переконує, що від початку право не мало власної техніки висловлювань та стало невід'ємною частиною мовного облаштування простору суспільних взаємодій. Так, досліджуючи становлення мови юристів, Дж. Віко показав, що поняття *номен* у давніх греків означало ще й характер (вказівку на індивідуальність персони), та дім (те, що покликане охороняти персону). Три конотата *номен*, переплітаючись у стихії мовної практики, породили поняття номенклатури та права. У такому контексті *номен* виявляється як символ міри, суворо окресленої дистанції між людиною та людиною, людиною та суспільством. Така дистанція, будучи покликаною створити систему захисту внутрішнього суверенітету особистості, спочатку апробувалася в структурах повсякденного дискурсу, а згодом стала смисловим стрижнем усіх правових суджень.

Можна припустити, що уміння досягати домовленостей та закріплювати їх у вигляді правового акта також є результатом навички бути ввічливим. Щоправда, ввічливість у такому випадку це відміряна дистанція між індивідами у просторі поза особистим законом. Також можна припустити, що історичний розвиток феномену правової норми пов'язаний із комбінацією та рекомбінацією варіантів суджень про особистість, статус власника та соціальні гарантії. Багаторазове повторення подібних суджень приводило до узагальнень з приводу поширених, типових життєвих ситуацій та закріплювалося в традиції.

Історичне дослідження Л. Лур'є показує, що подальший розвиток феномену правових суджень обумовлений тим, що устої архаїчного суспільства, керованого віковою усною традицією, почали коливатися під впливом широких торгівельних та культурних контактів. Тоді поневолена частина населення, вважаючи, що причина їх утисків полягає в порушенні старої традиції, виступила з вимогою її регламентації та кодифікації у писемних законах. При цьому вважалося, що аристократи самі можуть опанувати свої пристрасті заради загального блага, керуючись шляхетним самовладанням. Прості ж люди не володіють благородним почуттям міри через те, що вони постійно мають боротися зі злиднями та недостатністю. Їм, власне, й були призначені письмові закони. Закони покладалися на простих людей ззовні, а порушення їх розглядалося як замах на порядок та розцінювалося як провина [24, с. 146].

Римське право та середньовічна схоластика утворили передумови до формування юриспруденції як об'єктивного знання та методично виваженої практики. У результаті були створені засади для переходу до якісно нового стану правових суджень, у яких закріплювалися уявлення про норму як абстрактну модель, еталон, відповідно до яких схожі соціальні взаємодії мають одноманітно регулюватися. Такою історичною обставиною й пояснюється прагнення юристів представити науку про право як математичне, дедуктивне знання.

Однак оскільки юридична техніка реалізується у просторі суджень про наявний соціальний досвід, такі міркування виявляються необґрунтованими. Різні уявлення юристів про цілі та призначення права формують різні за формою та станом судження. Той юрист, який вважає, що першочерговим завданням права є створення певної дисципліни у суспільстві, використовуватиме міркування, засновані на аналізі достовірності фактів, на жорсткому тлумаченні норм. Юрист, який вбачає своїм завданням те, щоб конкретним чином вершити правосуддя, буде використовувати судження, засновані на інтуїції або звичайному здоровому глузді, що приводить до переважання міркувань справедливості над слідуванням букві закону. Таким чином, наявність загальноприйнятої юридичної техніки не передбачає одноманітності юридичних суджень. Юристи, не обмежуючись нормами формально-логічного висновку, на практиці застосовують усі види умовиводів, долучаючи до них власні уявлення про право.

Численні контексти застосування правової доктрини показують, що вона є правовим текстом з таким, що постійно стає, змістом, в утворенні якого бере участь неструктурована множина суб'єктів. Доктрина відбиває взаємодію різних форм права з широкою суспільною думкою, що дозволяє почати й тимчасово заповнювати прогалини законодавства та ефективно впливати на законодавця. Правова доктрина, будучи моделлю правової комунікації, виявляється тим медіумом, за допомогою якого проявляє себе справжній суб'єкт правових суджень, яким є учасники повсякденних правових відносин та спільнота юристів.

Отже, наведена феноменологічна модель дозволяє доповнити наявні визначення правового життя його дескрипцією з позиції об'єктивованих та суб'єктивованих вимірів. При цьому пропонується модель є результатом феноменологічного дослідження правового життя, а не випереджає його як методологічна засада. Відповідно, кожний елемент феноменологічної моделі відповідає одному з вимірів-явищ правового життя (онтологічний аспект), а їхній зміст заснований на смислових вимірах (гносеологічний аспект). Суб'єктивовані виміри доповнюють дослідження правового суб'єкта та його здатностей розумінням того, що виміри-явища набувають соціальної значущості, та реалізуються як такі у правовій комунікації та дискурсі. Єдність

об'єктивованих та суб'єктивованих вимірів феноменологічної моделі демонструють вкоріненість права у життєвому світі та дозволяє акцентувати увагу на актуальних проблемах правового життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Картезианские размышления. URL: http://philosophy.ru/library/husserl/kartesiansche_meditationen.html#_Точ35695651 (дата звернення: 20.12.2018).
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1. Общее введение в чистую феноменологию. URL: http://royallib.com/book/gusserl_edmund/idei_k_chistoy_fenomenologii_i_fenomenologicheskoy_filosofii_kniga_1.html (дата звернення: 5.01.2019).
3. Гуссерль Э. Статьи об обновлении. *Вопросы философии*. 1997. №4. С. 109–135.
4. Алексеев Н. Н. Основы философии права. Санкт-Петербург: Лань, 1999. 250 с.
5. Пермяков Ю. Е. Обратная перспектива в философском познании права и практической юриспруденции. *Философия права в России: теоретические принципы и нравственные основания*: материалы Междунар. науч. конф. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2007. С. 179–181.
6. Вальденфельс Б. Происхождение норм из жизненного мира. *Мотив Чужого*: сборник: пер. с нем. Минск: Пропилеи, 1999. 176 с.
7. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии. URL: http://socioline.ru/files/5/165/shchyutc_smyslovaya-struktura-povsedevnosti.pdf (дата звернення: 25.02.2019).
8. Шюц А. Структура повседневного мышления. *Социологические исследования*. 1988. №2. С. 129–137.
9. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/shyuz/ (дата звернення: 30.12.2018).
10. Луман Н. Власть (2001). URL: <https://iphras.ru/uplfile/socep/macht.pdf> (дата звернення: 15.04.2019).
11. Луман Н. Общество как социальная система. Москва: Логос, 2004. 232 с.
12. Рикер П. Справедливое: анализ философских аспектов «юридического» через проблематизацию и истолкование понятия и поля справедливого. Москва: Логос: Гнозис, 2005. 304 с.
13. Майхофер В. Право и бытие. Прологомены к онтологии права. *Российский ежегодник теории права*. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2008. № 1. С. 186–258.
14. Райнах А. Априорные основания гражданского права. URL: <https://fil.wikireading.ru/13006> (дата звернення: 17.01.2019).
15. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2004. 400 с.
16. Гегель Г.-В. Философия права. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
17. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках. *Американская социологическая мысль*: тексты. Москва: Изд-во МГУ, 1994. 496 с.

18. Фон Халем Ф. Историко-правовые аспекты проблемы Восток-Запад. *Вопросы философии*. 2002. № 7. С. 26–51.
19. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность. Москва: Русское феноменологическое общество, 1997. 282 с.
20. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. Москва: Academia, 1995. 252 с.
21. Фливиберг Б. Хабермас и Фуко: мыслители для гражданского общества. *Вопросы философии*. 2002. № 2. С. 137–157.
22. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью. Москва: Праксис, 2002. 384 с.
23. Рикер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права. *Вопросы философии*. 1996. № 4. С. 27–36.
24. Лурье С. Я. История античной общественной мысли. Общественные группировки и умственные движения в эллинском мире. Москва: Гос. изд-во, 1929. 415 с.

REFERENCES

1. Gusserl' E. (1998). Kartezianskie razmyshleniya. URL: http://philosophy.ru/library/husserl/kartesianische_meditationen.html#_Toc35695651 [in Russian].
2. Gusserl' E. (1999). Idei k chistoy fenomenologii i fenomenologicheskoy filosofii T. 1. Obshchee vvedenie v chistuyu fenomenologiyu. URL: http://royallib.com/book/gusserl_edmund/idei_k_chistoy_fenomenologii_i_fenomenologicheskoy_filosofii_kniga_1.html [in Russian].
3. Gusserl' E. (1997). Stat'i ob obnovlenii. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 4, 109–135 [in Russian].
4. Alekseev N. N. (1999). Osnovy filosofii prava. Sankt-Peterburg: Lan' [in Russian].
5. Permyakov YU.E. (2007). Obratnaya perspektiva v filosofskom poznanii prava i prakticheskoy yurisprudencii. *Filosofiya prava v Rossii: teoreticheskie principy i pravstvennye osnovaniya: Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii*. Sankt-Peterburg: SPbGU [in Russian].
6. Val'denfel's B. (1999). Proiskhozhdenie norm iz zhiznennogo mira. *Motiv CHuzhogo*. Minsk: Propilei [in Russian].
7. SHyutc A. (2003). Smyslovaya struktura povsednevnogo mira: ocherki po fenomenologicheskoy sociologii. URL: http://socioline.ru/files/5/165/shchyutc_smyslovaya-struktura-povsedevnosti.pdf [in Russian].
8. SHyuc A. (1988). Struktura povsednevnogo myshleniya. *Sociologicheskie issledovaniya. – Sociological research*, 2, 129–137 [in Russian].
9. SHyuc A. (2004). Izbrannoe: Mir, svetyashchijsya smyslom. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/shyuz/ [in Russian].
10. Luman N. (2001). Vlast'. URL: <https://iphras.ru/uplfile/socep/macht.pdf> [in Russian].
11. Luman N. (2004). Obshchestvo kak social'naya sistema. Moskva: Logos [in Russian].
12. Rikyor P. (2005). Spravedlivoe: analiz filosofskih aspektov «yuridicheskogo» cherez problematizaciyu i istolkovanie ponyatiya i polya spravedlivogo. Mokva: Logos: Gnozis [in Russian].

13. Majhofer V. (2008). Pravo i bytie. Prolegomeny k ontologii prava. *Rossijskij ezhegodnik teorii prava – Russian Yearbook of the theory of law, 1, 186–258*. Sankt-Peterburg: SPbGU [in Russian].
14. Rajnah A. (2001). Apriornye osnovaniya grazhdanskogo prava. <https://fil.wikireading.ru/13006> [in Russian].
15. Gusserl' E. (2004). Krizis evropejskikh nauk i transcendental'naya fenomenologiya. Vvedenie v fenomenologicheskuyu filosofiyu. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal' [in Russian].
16. Gegel' G.-V. (1999). Filosofiya prava. Moskva: Mysl' [in Russian].
17. SHyuc A. (1994). Formirovanie ponyatiya i teorii v obshchestvennykh naukah. *Amerikanskaya sociologicheskaya mysl'*. Moskva: MGU [in Russian].
18. Fon Halem F. (2002). Istoriko-pravovye aspekty problemy Vostok-Zapad. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 7, 26–51* [in Russian].
19. Rorti R. (1997). Sluchajnost', ironiya i solidarnost'. Moskva: Russkoe fenomenologicheskoe obshchestvo [in Russian].
20. Habermas YU. (1995). Demokratiya. Razum. Nравstvennost'. Moskovskie lekicii i interv'yuu. Moskva: «Academia» [in Russian].
21. Flivb'erg B. (2002). Habermas i Fuko: mysliteli dlya grazhdanskogo obshchestva. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 2, 137–157* [in Russian].
22. Fuko M. (2002). Intellektualy i vlast': *Izbrannye politicheskie stat'i, vystupleniya i interv'yuu*. Moskva: Praksis [in Russian].
23. Riker P. (1996). Torzhество yazyka nad nasiliem. Germenevticheskij podhod k filosofii prava. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 4, 27–36* [in Russian].
24. Lur'e S. YA. (1929). Istoriya antichnoj obshchestvennoj mysli. Obshchestvennye gruppirovki i umstvennye dvizheniya v ellinskom mire [in Russian].

Коваленко Инна Игоревна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Кальницкий Эдуард Анатоліевич, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Лозовая Елена Сергеевна, соискатель Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СУБЪЕКТ В ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ПРАВА

В статье исследованы специфические характеристики правового субъекта как структурного элемента феноменологической модели правовой жизни. Показано,

что благодаря субъекту жизненный мир права конституируется и «обрастает» интерпретациями. Сформулированы некоторые социально-философские проблемы правосубъектности, намечены пути их решения. Субъект права рассмотрен также в контексте способности включаться в дискурсивную практику, встроенную в механизмы интересубъективного конституирования смыслов общественного бытия. Рассмотрены основные стратегии современного правового дискурса. Сделан вывод, что тексты, производимые субъектом правовых суждений, являются средством выражения социального опыта, мерой равновесия между притязаниями субъекта и его общественным признанием.

Ключевые слова: неклассическое понимание права, феноменология права, правовой дискурс, субъект права.

Kovalenko Inna Igorivna, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard Anatolievich, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Losova Olena Sergiyivna, aspirant, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

SUBJECT IN PHENOMENOLOGICAL MODEL OF LAW

Problem setting. *The structure of the legal life phenomenological model, alongside the social experience and legal values, always contains subjective measurements that reflect legal person's specific features. In particular, the point is in the legal duties, powers and the capability of legal reasoning. Their consideration provides an opportunity to show the integral phenomenological model of law via restored bonds of all its elements, and also enables us to extend the semantic field of social-philosophical aspect of the research through creating theoretical pre-conditions for studying burning issues and specific manifestations of the modern law.*

Recent research and publications analysis. *In phenomenology the person is traditionally recognized as the essential being, while the process of sense generation ensures, inter alia, contextual opportunities to study law. The contemporary experience of the legal person phenomenological understanding may be complemented by the research into the abilities of the legal person as an element of the legal life phenomenological model.*

Paper aim. *This work aims to study the features of the legal person as a structural element of the legal life phenomenological model.*

Paper results and discussion. *The paper shows that the law lifeworld is deeply rooted in social experience. It confirms that owing to the legal person the law lifeworld is*

constituted and «extended» with interpretations. Its activity as to the given social experience provides grounds to declare the equality of the following modalities: «be the carrier of legal awareness», «be a legal agent» and «be a recognized and legally protected value». These theoretical statements enable us to formulate certain social-philosophical issues of legal standing, and outline the ways of their solving. For instance, there is a problem of the symbolic status of a legal entity, found in its relations with the state and citizens; the issue of possible legal person's recognition as a value in the conditions of his/her minimalized rights and hypertrophy of the legal duties is considered; the nature of a legal conflict and the mechanism of its solution is studied through recognizing the value of various communicative perspectives; it is stated that the differences between the intentional experiences of a legal person and the person with duties are a precondition to form legal nihilism and ignorance.

The legal person is also considered in the context of his or her ability to be engaged in the discourse practices, embedded in the mechanisms of interpersonal constitution of senses inherent in the social being. The purpose of the legal discourse in the modern world is defined as a field to identify problems and «tension zones» in the implementation of liberal values and the rule of law. Following the analysis of the approaches to identifying the legal discourse core, its main strategies were discussed: legal discourse is focused on searching and developing socially important topics and sound arguments, confirming positive suggestions for the solving social problems (after J. Habermas); legal discourse implies the use of the power of language to fight against the arbitrary rule, including that of the legitimate power (M. Foucault); the specifics of the legal discourse are in creating linguistic tools and developing the procedures, owing to which legal enforcement is transferred to the speech space (P. Ricoeur).

Conclusion. The study showed that the activity of the person who has his or her own legal opinion is in the fact that their generated texts and individual statements are not limited to the formal logical regulations, but are the means of expressing their social experience, the measure of balancing between the person's claims and his or her social recognition.

Keywords: non-classical understanding of law, phenomenology of law, legal discourse, legal person.

Коваленко Ганна Вікторівна, кандидат юридичних наук, асистент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kovalenkoa757@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-002-4029-3413>

ВПЛИВ ПРАВОВОГО ПОЗИТИВІЗМУ НА ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ США

Розглянуто погляди та ідеї мислителів і діячів, що представляють позитивістський напрям, ідеї яких мали найбільш великий вплив на американську та світову філософсько-правову думку та формування філософсько-правових поглядів суддів Верховного Суду США. Показана взаємодія між напрямом юридичного позитивізму та формуванням суддівської філософії. Виділена роль та значення правового позитивізму для розвитку філософії правосуддя, яка має знаходитися у постійному контакті з актуальними подіями і проблемами, завдяки чому відбувалося б забезпечення її провідної ролі в розвитку правової системи України, процесів розбудови правової держави через розвиток державотворчих процесів, що є актуальним для сучасної України.

Ключові слова: правовий позитивізм, юридичний формалізм, юридичний оригіналізм, філософія правосуддя, Верховний Суд США.

Постановка проблеми. Процес побудови сучасної демократичної держави неможливий без урахування західних філософсько-правових концепцій та досвіду держав, які мають певні напрацювання і досягнення у сферах життя й діяльності. Для сучасної держави, досвід як практичний, так і теоретичний, має велике значення саме з точки зору подолання зачатків недавнього радянського минулого і крайнощів швидкої і радикальної перебудови суспільних відносин із їх мало прогнозованими політичними процесами, які надзвичайно сильно впливають на інші сфери життя і процеси формування держави в цілому.

Назріла корінна реформа судової влади, концептуальні засади якої визначаються метою побудови правової держави і яка б охоплювала як інституціональні аспекти забезпечення незалежності судів і суддів, включаючи механізм формування суддівського корпусу, так і аспекти, пов'язані з підвищенням їх моральної і правової культури, особливо в аспекті розуміння смислу й меж

цієї незалежності, яка є незалежністю від інших гілок влади, а не від права [1, с. 84].

Розвиток такого напрямку філософії права, як філософія правосуддя, елементом якої є суддівська філософія, значною мірою має сприяти посиленню методологічного потенціалу діяльності судової влади, включаючи доктринальну розробку принципу справедливості, який лежить в основі вирішення будь-якого спору і втілюється в чіткому дотриманні суддею судових процедур, а також в об'єктивності й дотриманні настанов природного права і суспільної моралі. Саме світоглядно-методологічна незалежність як професійне розуміння принципів правової держави в цілому і правосуддя зокрема, а також вміння їх реалізувати у своїй діяльності є важливою запорукою інституційної незалежності судової влади [1, с. 84]. У період становлення державності і для виправлення помилок, які вже сталися, є нагальною потреба розуміння такої теоретичної спадщини та практичного досвіду.

Саме висвітлення ідейного підґрунтя діяльності Верховного Суду США при винесенні рішення, обґрунтуванні рішення або висвітленні особливої думки по справі є необхідним з точки зору формування філософії судді і втілення її у рішеннях. Одним із таких філософсько-правових підґрунть є напрям правового позитивізму, що вплинув на прийняття рішень судьями і став частиною суддівської філософії. Висвітлення цього питання надасть сучасній філософії права можливості знаходитися в постійному контакті з актуальними подіями і проблемами, завдяки чому буде забезпечуватися її провідна роль у розвитку правової системи України.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що дані умови вимагають ретельного і глибокого дослідження впливу правового позитивізму на формування філософсько-правових ідей у прийнятті рішень Верховним Судом США. У нашій країні вивченню та подоланню цих проблем з урахуванням світового теоретичного досвіду та західних правових концепцій була присвячена низка робіт теоретико-правового, філософсько-політичного, філософсько-правового спрямування, що зокрема, знаходить своє відображення в працях Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, В. П. Колісника, О. М. Литвинова, С. І. Максимова, С. П. Погребняка, В. В. Речицького, В. Д. Титова, О. О. Уварової, у тому числі правосуддю як об'єкту філософсько-правового дослідження В. С. Бігуна, Н. І. Гаврилова, Н. А. Гураленко, С. В. Прилуцького, С. П. Рабіновича та ін.

Вивчення західних філософсько-правових концепцій під кутом зору впливу філософсько-правового напрямку правового позитивізму на діяльність Верховного Суду США передбачає дослідження теоретичного контексту сучасного напрямку правового позитивізму. З цієї точки зору філософське обґрунтування правового позитивізму стало предметом аналізу (розгляду) вче-

них за кордоном, зокрема: Л. Гріна, Р. Дворкіна, Х. Келзена, Ф. Коена, Дж. Раза, А. Скаліа, с. Фелдмена, Х. Л. А. Харта, Ф. Шауера та ін.

Результати досліджень даних проблем дають можливість зазначити, що в цілому системне наукове осмислення проблеми встановлення впливу філософсько-правового напрямку правового позитивізму на діяльність Верховного Суду США, що відтворюється під час судового розгляду справи, знаходяться лише на початковому етапі.

Тому **метою** даної статті є через висвітлення теоретичного контексту сучасного філософсько-правового напрямку юридичного позитивізму показати його вплив на діяльність Верховного Суду США.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом до діяльності Верховного Суду США прикута велика увага та інтерес не лише з боку науковців у США, але й далеко поза їх межами. Якщо розділити діяльність Верховного Суду США на два виміри, то, з одного боку, можна побачити ознаки того, що сам Верховний Суд США як найавторитетніший та незалежний суддівський орган поступово стає генератором, продукує філософсько-правові ідеї. Кожен суддя Верховного Суду США, маючи свої особисто сформовані, синтезовані філософсько-правові погляди, втілює їх при винесенні судового рішення, з іншого – ознаки впливу світової філософсько-правової думки на діяльність суддів Верховного Суду США при винесенні певних рішень, обґрунтуванні рішень або висвітленні особливої думки по справі. Саме на цьому вимірі ми зосередимося.

Разом із тим, оскільки метою даної статті не передбачений детальний аналіз праць американських дослідників, обмежимося лише загальною характеристикою правового позитивізму як однієї з основних течій філософсько-правової думки США. Для цього скористаємося авторитетним підходом, представленим в анонімній статті «Юриспруденція», розміщеній на сайті Університету Корнел (Cornell University, Ithaca, New York) [10].

У ній відзначається, що в Сполучених Штатах термін «юриспруденція» звичайно означає філософію права, або юридичну філософію (philosophy of law, legal philosophy).

Попри вкоріненість та поширеність концепції природного права в американській юриспруденції, починаючи з 1890-х і аж до 1970-х рр., домінуючим напрямом академічної американської філософії права був правовий позитивізм (юспозитивізм) у його різноманітних версіях.

Юспозитивісти вважають, що існування і зміст права залежить лише від соціальних фактів, а не від «примарних» духовних цінностей. Тому між правом і мораллю немає зв'язку, і єдиними джерелами права є правила, встановлені урядом або судами. Дещо забігаючи наперед, слід зазначити, що класичний юридичний позитивізм припускає, що закон може бути несправедливим,

залишаючись законом. Представники ж юриспруденції природного права вважають, що несправедливий закон є юридично недосконалим, а згідно з Томасом Аквінським взагалі не мусить вважатися законом. Разом із тим у завданні цієї статті не входить детальний і тим більше текстуальний аналіз позитивістських доктрин. Тому обмежимося їхньою загальною характеристикою, запозиченою з авторитетних американських видань. Найбільш розлога з них міститься у статті «Юридичний позитивізм» Л. Гріна (Leslie Green) зі «Стенфордської енциклопедії філософії» [8].

Л. Грін зауважує, що хоча деякі елементи позитивістського підходу можна знайти вже в античних філософів та юристів (пор. твердження Демокріта і софістів, що закони створюються людьми, а не дані природою, чи знамениту римську максиму «*durum lex, sed lex*». – Г. К.), власне філософське обґрунтування юридичний позитивізм отримує лише починаючи з Т. Хобса (Гобс, Thomas Hobbes, 1588–1679), Д. Х'юма (Г'юм, David Hume, 1711–1776) і особливо розгорнуте – з Дж. Бенґама (Jeremy Bentham, 1748–1832) та його учня Дж. Остіна (John Austin, 1790–1859). Як відомо, у ХХ ст. найпомітнішими представниками юридичного позитивізму були австро-американський правник Х. Келзен (Hans Kelsen, 1881–1973) і англійський професор Х. Л. А. Харт (Гарт, Herbert Lionel Adolphus Hart, 1907–1992). У середині ХХ ст. в Америці популярним представником цього напрямку був Ф. Коен (Felix Solomon Cohen) [3]. Серед найбільш відомих сучасних лідерів юридичного позитивізму слід вказати на Дж. Раза (Joseph Raz), учня Х. Л. А. Харта і професора Оксфордського університету та одночасно нью-йоркського Університету Колумбія.

Характеризуючи розвиток юридичного позитивізму, Л. Грін підкреслює, що попри антецеденти в античній та подальшій історії правової думки (зокрема, сам термін «позитивне право» був запропонований ще у Середні віки), сучасні доктрини відштовхуються навіть не стільки від конвенціоналістських положень Т. Хобса та Д. Х'юма, скільки від Дж. Бенґама та Дж. Остіна, що запропонували перші розгорнуті позитивістські теорії. Приблизно із середини ХІХ до середини ХХ ст. ці теорії, згідно з якими право ґрунтується на команді суверена, підкріпленою силою, домінували в британській і подекуди в американській філософії права. Проте у 1950-х (перш за все внаслідок дискредитації його основної тези гітлерівським та сталінським тоталітарними режимами) позитивізм став швидко втрачати свій вплив на філософів права. Спочатку на Заході, а згодом і на теренах колишнього СРСР юристи почали використовувати термін «позитивізм» в образливому сенсі, засуджуючи формалістичну доктрину, згідно з якою закон, яким би жорстоким, несправедливим чи навіть безглуздим він не був, мусить бездоганно виконуватися правниками і пересічними громадянами. Цей негативний настрій влучно охарак-

теризував американський дослідник Ф. Шауер (Frederick Schauer) самою назвою своєї статті «Позитивізм як парія» [20].

Безперечним фактом є те, що «імперативні теорії тепер не мають впливу на філософію права» [8]. Однак попри згасання його популярності, розмови про «смерть» позитивізму передчасні і полеміка з його представниками донині залишається актуальною. Більш того деякі історики американського права вважають, що опосередкованим чином аналітичний підхід Х. Л. А. Харта і Дж. Раза сприяв розвитку теорії Р. Дворкіна, як представника природного права. Такої думки дотримується С. Фелдмен, який зокрема пише: «Роналд Дворкін поєднав судовий процес з англійською традицією аналітичної юриспруденції, що тягнеться від Джона Остіна та Х. Л. А. Харта. У цій спробі Р. Дворкін намагається пояснити, як процес судового міркування дозволяє суддям коректно вирішувати справи на базі принципів» [5, р. 128–129].

Л. Грін вказує, що пізній Х. Келзен, Х. Л. А. Харт і Дж. Раз, намагаючись реабілітувати позитивізм, запропонували переорієнтацію його акцентів у субстанційному плані – із законодавчих інституцій на застосування перш за все на суди, а у функціональному плані – з примусової сили закону на системність та взаємну узгодженість норм права.

Водночас Х. Л. А. Харт дещо послабив позицію класичного позитивізму щодо такого морального виміру, як справедливості закону – від закону очікують, щоб він був досконалим, але він не обов'язково є таким (так звана *Теза Помилковості* – *The Fallibility Thesis*) [9, р. 185–186]. Закон має бути справедливим, але він, можливо, не такий; він має забезпечити суспільне благо, але іноді він цього не робить; він має захищати моральні права, але часто це йому не вдається. Цю тезу Л. Грін пропонує називати також *тезою моральної помилковості*, підкреслюючи, що ця теза властива не тільки позитивістам. Її перше формулювання знаходимо у Томаса Аквінського: «несправедливий закон взагалі не є законом». У ХХ ст. Л. Фуллер відродив її у межах світської філософії права. Л. Грін вважає, що «закон може мати надзвичайно моральний характер, і все ж бути морально недосконалим», бо крім формальної справедливості згідно з законом, є й інші її види – етична, релігійна, економічна, політична справедливості тощо, і важко очікувати, що чинний закон відповідатиме всім їх вимогам.

Інша теза оновленого позитивізму – *Теза Віддільності* (*The Separability Thesis*). Х. Л. А. Харт ідентифікує юридичний позитивізм із «простим твердженням, що немає необхідної істини в тому, що закони відтворюють або задовольняють певні вимоги моралі, хоча фактично вони часто діють саме так» [9, р. 185–186]. Багато інших філософів, заохочених також назвою відомого есе Х. Л. А. Харта «Позитивізм і відділення права і моралі» (1958) [2], розглядають цю теорію як спростування того, що існує необхідний зв'язок

між правом і мораллю – вони повинні бути в деякому сенсі «відокремлені», навіть якщо фактично не відділені.

Теза віддільності протистоїть таким твердженням:

- моральні принципи є частиною права;
- право зазвичай або навіть завжди фактично має ціннісний характер;
- краще пояснення змісту законів суспільства включає посилання на моральні ідеали в цьому суспільстві;
- правова система не може вижити, якщо вона не виглядає справедливою, хоча якоюсь мірою фактично не є справедливою.

Всі чотири вимоги з позиції Тези Віддільності виконуються не у всіх можливих юридичних системах – ймовірно, їх навіть не дотримуються у жодній з історично існуючих юридичних систем. Як випадкові істини, вони не торкаються поняття закону безпосередньо. Якщо ми думаємо про тезу позитивіста цим шляхом, ми могли б інтерпретувати розходження між виключним (exclusive, EP) і включним (inclusive, IP) позитивізмом у модальних термінах обов'язково, не обов'язково:

(EP) обов'язково має місце, бо жодного зв'язку між законом і мораллю не існує.

(IP) не обов'язково, але трапляється, оскільки існує зв'язок між законом і мораллю.

У дійсності, однак, юридичний позитивізм не мусить бути ідентифікований із жодною тезою – кожна з них може бути помилковою. Є багато тривіальних і нетривіальних зв'язків між законом і мораллю. Юридичний позитивізм приймає позицію тільки одного з них, водночас відхиляючи будь-яку залежність існування закону від його ціннісного кореляту. І це відношення залежності цікавить юридичних позитивістів набагато більше, ніж відносини меж між законом і мораллю, оскільки в єдиному сенсі, у якому вони наполягають на відділенні права від моралі, вони повинні настоювати також – і за тих самих причин – на відділенні права й економіки.

Виключити це відношення залежності, однак, означає залишити без уваги багато інших цікавих можливостей. Наприклад, можливо, що моральна цінність походить із явного існування закону [16, р. 165–170]. Якщо Т. Хобс був правий, що будь-який порядок краще, ніж хаос, то у деяких обставинах порядок може бути досяжним тільки через позитивний закон. Або можливо за Гегелем вважати, що кожна існуюча юридична система виражає розумне начало у світі, який інакше залишився б у владі випадковості; право – дух суспільства, яке приходить до самоусвідомлення.

Зауважимо, що ці вимоги сумісні з Тезою Помилковості, оскільки вони не заперечують, що ці можливо гарні речі могли б також принести зло, таке як занадто багато порядку або волі до влади. Про такі похідні зв'язки між законом

і мораллю часто думають, що вони більше говорять про людську природу, ніж про природу права. Те ж саме можна стверджувати стосовно такого твердження:

1) Необхідно, щоб право мало справу з моральними питаннями.

Г. Келзен пише: «Так само, як природний і позитивний закон управляють одним і тим самим предметом, і тому мають відношення до того ж самого об'єкта норми, а саме звичайним відносинам людей – у такий спосіб обом їм притаманна універсальна форма цього управління, чим є зобов'язання» [11, р. 34]. Це є питання змісту всіх юридичних систем. Де є закон, там є також і мораль, і вони регулюють ті ж самі справи аналогічними методами. Проте сказати, що право має справу із предметом моралі, не є те ж саме, що сказати, ніби воно робиться добре. Сказати, що всі юридичні системи створюють зобов'язання – не означає обтяжити їх обов'язками, таким чином створеними. Це є більш широким твердженням, ніж теза «мінімального змісту» Х. Л. А. Харта, відповідно до якої існують основні правила, що управляють власністю, вірністю й спорідненням, і які повинна включити будь-яка юридична система, якщо вона прагне до виживання соціальних істот, якими ми є [9, р. 193–200].

Х. Л. А. Харт розцінює це як прояв «природної необхідності» (natural necessity), що підтверджує Тезу Віддільності. Суспільство, що надає перевагу національній славі або поклонінню богам над виживанням, ставить перед юридичною системою ті ж самі завдання, які стоять і перед його мораллю. Тому необхідний зміст закону не залежить, як думає Х. Л. А. Харт, від прийняття певних фактів про людську натуру і певних цілей соціального існування. Він випускає із уваги те, що якби людська природа і життя були різними, то й мораль була б також різною. І якщо праву належить певна роль у суспільстві, то воно неминуче мало б справу із предметом моралі. Наші нагальні політичні турботи про закон і його вимоги впливають із цієї здатності регулювати більшість наших життєвих інтересів. Широка досяжність права повинна фігурувати в будь-якому аргументі щодо його дієвості і щодо закріпленої в ньому вимоги покори.

2) Закон з необхідністю додає моральні права до своїх суб'єктів.

Закон говорить нам, що ми повинні зробити, не просто тому, що це було б добродісно або вигідно зробити – він вимагає, щоб ми діяли безвідносно до нашого індивідуального, особистого інтересу, але в інтересах інших людей, або в ще більш широкому сенсі – діяти в суспільному інтересі (крім тих випадків, коли сам закон дозволяє діяти інакше). Тобто закон має на увазі зобов'язати нас. Але виставити категоричні вимоги про те, що люди повинні діяти в інтересах інших, означає накласти на них моральні вимоги. Ці вимоги закону можуть бути невірними або необґрунтованими через помилку; вони

можуть бути зроблені в цинічному або нещирому душі; але у будь-якому випадку вони повинні містити в собі накладання зобов'язань.

З цієї причини жоден режим «абсолютних імперативів» (stark imperatives) не був би системою права, оскільки жоден із них не може зобов'язати всіх його суб'єктів. Як і з багатьма іншими соціальними інститутами, вимоги права визначають його характер незалежно від істини або дієвості даних вимог. Папи римські, наприклад, наполягають на апостольському наступництві, що тягнеться від Св. Петра, хоча можливо, що це лише фікція. Природа закону сформована його самозображенням, яке він проектує на своїх суб'єктів. Висувати моральні вимоги зі згоди цих суб'єктів – означає закріпити певну територію, запросити певні види підтримки і, можливо, викликати опозицію. Тією мірою, якою закон відповідає цій претензії, доктрини отримують своє підтвердження.

3) Необхідно, щоб закон був здатний до справедливості.

Через нормативну функцію закону у створенні й накладанні зобов'язань і прав, завжди має сенс запитувати, чи є закон справедливим, і там, де цього немає, вимагати його реформи. Юридичні системи є видами речей, які потребують оцінки як справедливих або несправедливих. Це дуже істотна особливість закону. Не всі людські практики здатні до справедливості. Немає жодного сенсу запитувати, чи є музична fuga справедливою, або зажадати, щоб вона стала такою. Музичні стандарти є винятково внутрішніми – гарна fuga визначається критеріями її жанру; вона повинна бути мелодійною, цікавою, винахідливою тощо. Від цих внутрішніх стандартів ми одержуємо менш безпечні оціночні судження. Деякі формалісти заграють із подібними ідеями, прикладаючи їх до закону, проте ці намагання не відповідають ролі й місцю закону серед людських практик.

Навіть якщо у законі є внутрішні унікальні ціннісні стандарти, які свідчать про його характер, вони не можуть змінити собою його оцінку з позицій незалежних критеріїв справедливості. Музична fuga є доброю, якщо у неї є всі ознаки жанру «фуговості». Проте закон не є найкращий, якщо він виділяється лише у своїй дієвості; закон повинен також бути справедливим. Суспільство може постраждати не лише від малого ступеня правління закону, але й від надмірної його кількості. Це не означає, що справедливість – це єдина, або навіть перша відзнака юридичної системи. Це лише означає, що наше занепокоєння про справедливість як про одну з його переваг, не стоїть осторонь від універсальної вимоги – бути законом. Закон має бути повсякчас виставленим перед вимогами його виправдання. Саме це визначає його соціальну природу та роль у нашому житті та культурі.

Дані три тези встановлюють зв'язки між законом і мораллю, які є необхідними і дуже істотними. Кожна з них протистоїть тезі позитивістів про те,

що існування і зміст закону залежать лише від соціальних фактів, а не від його цінності. Кожна з них сприяє кращому розумінню природи закону. Тому ідея позитивістів про повну віддільність закону і моралі є помилковою.

Нарешті, ще одна теза – *Теза Нейтралітету* (The Neutrality Thesis).

Теза щодо здатності закону до справедливості свідчить про те, що закон не є ціннісно-нейтральним. Хоча деякі юристи вважають цю ідею відкриттям (а інші – провокацією), вона насправді банальна. Л. Грін пише: «Думка, що право може бути нейтральною цінністю, навіть не підвищується до хибності – вона просто абсурдна. Право – це нормативна система, що просуває певні цінності й обмежує інші. Право не може бути нейтральним щодо жертви та вбивці або щодо власника і злодія». Коли люди скаржаться на нестачу в законі нейтралітету, вони фактично заявляють про інші прагнення, зокрема про те, що закон має бути справедливим, послідовним, безстороннім тощо. Насправді умовою досягнення кожного з цих ідеалів є те, що закон не є нейтральним ні в його цілях, ні в його ефектах.

Позитивізм іноді пов'язується з ідеєю про те, що юридична філософія є або *мусить бути* ціннісно-нейтральною. Х. Келзен, наприклад, говорить: «функція науки закону – не оцінка його предмета, а його вільний від цінностей опис» [8, р. 68]. Х. Л. А. Харт також визначав свій підхід як «описову соціологію» [9].

Л. Грін зауважує, що оскільки в наші дні актуальними визнаються аргументи на користь неелімінованості цінностей у суспільних науках («холізму» Квайна (Quinian holisms), «парадигми» Куна (Kuhnian paradigms), «епістемі» Фуко (Foucauldian epistememes)), слід погодитися, що позитивізм обіцяє щось таке, чого не може надати жодна теорія. Тому жорстка дихотомія Х. Келзена між описом фактів та їхньою оцінкою є помилковою. На думку Л. Гріна, опису без цінностей просто не може бути. «Кожен опис завантажений цінністю. Він вибирає й систематизує тільки підмножину нескінченного числа фактів про свій предмет» [8].

Оскільки всі описи виражають *наш* вибір того, що ми вважаємо необхідним, достатнім або істотним, право і не може бути зрозумілим незалежно від цінностей. Тому юридична філософія, навіть якщо і не є безпосередньо оціночною, є принаймні «побічно оціночною». Крім того, саме «право» є антропоцентричним предметом, залежним не просто від нашого сенсорного сприйняття, але також і від нашої моралі, совісті і здатностей. Юридичним же інституціям, таким як суди, рішення і правила, немає місця у фізичному описі Всесвіту і, можливо, навіть у багатьох соціальних описах.

Проте, як вказує Л. Грін, позитивізм може співіснувати з різними припущеннями – судження щодо цінності можуть бути викликані відповідно до суджень про факти; цінності можуть впливати з фактів; цінності можуть бути

різновидом факту. Юридичний позитивізм вимагає, щоб саме в силу його фактичності, а не його цінності дещо стало законом, і що ми можемо це «дещо» описати єдиним параметром фактичності, не звертаючись до оціночних суджень.

Підсумовуючи сказане про юридичний позитивізм, Л. Грін наполягає на тому, що ціннісний аргумент є центральним для будь-якої філософії права. Тому юридичний філософ не може бути «чистим» юридичним позитивістом. Повна філософська теорія права вимагає враховувати й інші достоїнства закону (закон має бути ефективним та витонченим так само, як і справедливим). Він повинен відігравати ці ролі саме в судовому рішенні (чинний закон повинен завжди застосовуватися). Закон має забезпечувати вимогу нашої покори (обов'язок підкорюватися). Юридичний позитивізм не дає задовільних відповідей на ці запитання.

Розглядаючи розбіжність позицій прихильників природного права та правового позитивізму, слід зауважити, що юриспруденція природного права наполягає на необхідності справедливості для будь-якого закону, тоді як позитивісти вважають, що навіть несправедливий закон залишається законом, і йому необхідно коритися.

Правовий позитивізм в Америці отримав декілька важливих модифікацій і розгалужень. Так, *юридичний формалізм*, або *концептуалізм* трактує право на кшталт математики чи природознавства. Формалісти вважають, що суддя визначає релевантні юридичні принципи, застосовує їх до фактів даної справи і логічно виводить правило, яке визначає результат судового диспуту. У Вікіпедії [12] відзначається, що відмінність формалізму від класичного позитивізму Бентама-Остіна полягає в переносі акценту з діяльності законодавчого органу на діяльність судді.

Для юридичного формалізму характерна особлива увага до процесу юридичного міркування, яке вважається принципово незалежним від нормативних або політичних міркувань. «Формалістичною фікцією» вважається те, що у процесі розробки юридичної норми наперед виключаються ціннісні та політичні міркування. «Формаліст» вважає, що на право можна дивитися як на більш-менш «закриту» нормативну систему. У такий спосіб формалістичний підхід добре узгоджується з аристотелівською логікою визначення закритих множин необхідних і достатніх умов, проте виявляє свою обмеженість і недосконалість, коли застосовується до таких множин, де більш релевантним є спосіб визначення за «сімейними подібностями» (Вітгенштайн). Юридичний формалізм може бути виправданий у деяких сферах права з суто функціональних причин. Наприклад, у американському приватному праві такі змістовно навантажені системи, як право договірних інструментів [13], що регулюються ст. 3 Єдиного Комерційного Кодексу [21], часто описуються як «формаліс-

тичні», тому що відповідні рішення ґрунтуються тут на відносно закритих множинах логічно організованих правил. У свою чергу, право контрактів має тенденцію бути більш «релятивним», ніж «формалістичне», оскільки воно має справу з набагато ширшими наборами відносин і випадків.

Юридичні формалісти вважають, що судді та чиновники повинні у своїх інтерпретаціях юридичних текстів не припускати, яким саме закон *має бути*, а обмежуватися тим, що *дійсно* говорить закон, щоб не порушувати принцип поділу влад. Цей аргумент знаходить своє красномовне вираження в Конституції Масахусетса 1780 р., де зазначено: «Суд ніколи не повинен здійснювати законодавчу та виконавчу владу або якусь одну з них, тому що [правління Масахусетса] може бути лише правлінням законів, а не людей ([T]he judicial shall never exercise the legislative and executive powers, or either of them; to the end [that Massachusetts' government] may be a government of laws, and not of men)» [4].

Формалізм прагне підтримати такий підхід. Як пояснював Л. Фуллер, він є «теорією того, що право – це множина правил і принципів, незалежних від інших політичних і соціальних установ» [6]. (Пор. відмову Судді Скалія (Justice Scalia) від інтенціоналізму: «Якщо ви текстуаліст, ви не думаєте про намір, і мене не турбує, чи мали на увазі творці Конституції якийсь таємничий значення, коли вони ухвалювали її слова» [14].)

Юридичний позитивіст концентрує свою увагу на законі, що є предметом його досліджень. Як саме був зроблений закон, які людські зусилля були витрачені на його створення, для нього несуттєво [7, р. 177–178]. Якщо юспозитивізм взагалі є поясненням того, чим є закон, формалізм є поясненням позитивіста щодо того, як працюють закон і юридичні системи.

Юридичний формалізм може бути протиставлений *юридичному інструменталізму* – теоретичній позиції, яка є міцно пов'язаною з американським юридичним реалізмом. Під інструменталізмом звичайно розуміється концепція творчої інтерпретації судьями юридичних текстів з метою кращого служіння публічній політиці і соціальним інтересам, забезпечення справедливості та захисту прав людини. Юридичні формалісти заперечують те, що надання суддям влади інтерпретувати і тим самим змінювати закон, відповідно до їх власних уявлень про добродійну політику, підриває принцип верховенства закону.

Цей напрям є особливо поширеним у традиції загального права, яка в Англії, США, Індії та Ізраїлю спирається на судові прецеденти. У системах загального права завдання розвитку і відновлення права найкраще виконуються судами, які перебувають у тіснішому контакті із соціальними, економічними та технологічними факторами, ніж політичні органи, що причетні до правових реформ. У такий спосіб *юридичний реалізм* або «*реляціоналізм*»

(«relationalism») сприймаються в деяких юрисдикціях загального права, де фактично відсутня юридична кодифікація, поширена в континентальному європейському або японському праві.

Суддя Верховного Суду США А. Скалія (Antonin Scalia) свого часу висловив ряд формалістичних поглядів на те, що Конституція Сполучених Штатів повинна інтерпретуватися відповідно до її оригінального значення (Originalism). У свою чергу, устами також мають бути прочитані відповідно до своїх простих значень (Plain meaning rule) [15]. У роботі «Питання інтерпретації» А. Скалія захищає так званий *текстуалізм* (textualism) або (ширше) формалізм, коли пише: «З усіх критичних зауважень, висловлених проти текстуалізму, найбільш безглуздим є те, що він носить формалістичний характер. Відповіддю на це є: звичайно, це формалізм! Правління закону є питання про форму... Убивця був спійманий із кров'ю на його руках, схиленим над тілом його жертви; сусід на відеокамеру зняв злочин, і вбивця зізнався в писемній формі і є відповідний відеозапис. Ми, проте, наполягаємо, що перш ніж держава зможе покарати цього лиходія, вона має провести кримінальний процес за всією формою, що й приведе до обвинувального вироку. Хіба це не формалізм? То нехай живе формалізм! Він саме і є тим, що призводить до правління законів, а не людей» [17, р. 141]. Розгорнутий виклад аргументів на користь формалізму А. Скалія подав у есе «Правління закону як Закон Правил» [18].

Професор Мічиганського університету Ф. Шауер (Frederick Schauer) у статті «Формалізм» (1988) переконував відмовитися від «сучасної відрази до формалізму», заявивши, що його мета полягає в тому, щоб «урятувати формалізм від концептуального вигнання» [19, р. 48]. Він закликав заново продумати концептуальні засади формалізму, відмовившись від оцінки того, чи є він сам по собі добрим або поганим, і зосередившись на тому, яким чином його можна використати, щоб обмежити владу тих, хто приймає рішення.

Висновки. У різноманітті сучасної філософсько-правової думки слід відзначити особливий напрям, що стосується суті та способів функціонування самого права. По-перше, йдеться про принципову розбіжність між природно-правовим та позитивістським розумінням права, ключовим пунктом якої є ставлення до ролі моральних чинників. По-друге, залежно від визнання чи невизнання цієї ролі, визначається підхід до трактування правових норм – або юридичний формалізм і оригіналізм, або їх творча інтерпретація, яка враховує як зміни у зовнішній ситуації, так і зміни ментальних стандартів самих юристів, у першу чергу суддів і адвокатів. Саме філософсько-правова складова в рішеннях та обґрунтуваннях по рішеннях береться до уваги, цікавить та впливає на філософсько-правову думку країн пострадянського простору. Через висвітлення теоретичного контексту сучасного філософсько-правового

напряму юридичного позитивізму зроблені спроби висвітлення його впливу на діяльність Верховного Суду США для подальшого встановлення впливу філософсько-правових аспектів цих рішень на сучасну філософсько-правову думку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Харків: Право, 2010. 384 с.
2. Гарт Г. Л. А. Позитивізм і розмежування права та моралі. Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена. Київ: Основи, 2007. С. 78–100.
3. Cohen F. S. Ethical systems and legal ideals : an essay on the foundations of legal criticism. Westport, Conn.: Greenwood Press. 1933. Vol. XI. 303 p.
4. Constitution of Massachusetts: oktober 25, 1780. *National Humanities Institute*. URL: <http://www.nhinet.org/ccs/docs/ma-1780.htm> (Last accessed: 20.03.2019).
5. Feldman S. M. American Legal Thought from Premodernism to Postmodernism. An Intellectual Voyage. New York: Oxford University Press, 2000. 272 p.
6. Formalism. *Black's Law Dictionary* / ed. in chief: Bryan A. Garner. 7th ed. St. Paul, Minn.: West Group, 1999. 913 p.
7. Fuller L. L. Anatomy of the Law. New York: Praeger, 1968. XIV, 245 p.
8. Green L. Legal Positivism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/legal-positivism/> (Last accessed: 20.03.2019).
9. Hart H. L. A. The Concept of Law. Second ed. Oxford: Clarendon Pr., 1994. Vol. XII. 315 p.
10. Jurisprudence: an overview. *Legal Information Institute*. URL: http://topics.law.cornell.edu/wex/Jurisprudence?quicktabs_3=0#quicktabs-3 last modified on August 19, 2010 (Last accessed: 20.03.2019).
11. Kelsen H. The Idea of Natural Law (1928). *Essays in Legal and Moral Philosophy*. ed. O. Weinberger ; trans. P. Heath. Dordrecht, 1973. P. 27–60.
12. Legal formalism. *Wikipedia: the free encyclopedia*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Legal_formalism (Last accessed: 20.03.2019).
13. Negotiable_instruments. *Wikipedia: the free encyclopedia*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Negotiable_instruments (Last accessed: 20.03.2019).
14. Originalism. *Wikipedia: the free encyclopedia*. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Originalism> (Last accessed: 20.03.2019).
15. Plain meaning rule. *Wikipedia: the free encyclopedia*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Plain_meaning_rule (Last accessed: 20.03.2019).
16. Raz J. Practical Reason and Norms. Princeton: Princeton University Press, 1990. 334 p.
17. Scalia Antonin. A Matter of Interpretation. *Federal Courts and the Law*. Princeton, N. J. : Princeton University Press, 1997. Vol. XIII. 159 p.
18. Scalia A. The Rule of Law as a Law of Rules. *University of Chicago Law Review*. 1989. Vol. 56. P. 1175–1210.

19. Schauer F. Formalism. *Yale Law Journal*. 1988. Vol. 97. P. 19–58.
20. Schauer F. Positivism as Pariah. *The Autonomy of Law: Essays in Legal Positivism*. ed. R. P. George. Oxford. 1996. P. 31–55.
21. Uniform Commercial Code. *Wikipedia: the free encyclopedia*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Uniform_Commercial_Code (Last accessed: 20.03.2019).

REFERENCES

1. Bytiak Yu. P., Danylian O. H., Dzoban O. P. ta in. (2010). *Pravovi osnovy formuvannia ta funktsionuvannia orhaniv derzhavnoi vlady u konteksti yevrointehratsii : monohrafiia / Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]*.
2. Hart H. L. A. (2007). *Pozytyvizm i rozmezhuвання prava ta morali. Filozofia prava / za red. Dzh. Feinberha, Dzh. Koulmena. Kyiv: Osnovy. 78–100. [in Ukrainian]*.
3. Cohen F. S. (1933). *Ethical systems and legal ideals : an essay on the foundations of legal criticism*. Westport, Conn.: Greenwood Press [in English].
4. *Constitution of Massachusetts: (1780) october 25*. National Humanities Institute. URL: <http://www.nhinet.org/ccs/docs/ma-1780.htm> [in English].
5. Feldman S. M. (2000). *American Legal Thought from Premodernism to Postmodernism. An Intellectual Voyage*. New York : Oxford University Press [in English].
6. *Formalism*. *Black's Law Dictionary / editor in chief: Bryan A. Garner. (1999)*. – St. Paul, Minn.: West Group, 7th ed. [in English].
7. Fuller L. L. (1968). *Anatomy of the Law*. New York : Praeger [in English].
8. Green L. (2003). *Legal Positivism*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/legal-positivism/> [in English].
9. Hart H. L. A. (1994). *The Concept of Law*. Second ed. Oxford : Clarendon Pr.[in English].
10. *Jurisprudence: an overview*. Legal Information Institute. (2010). URL: http://topics.law.cornell.edu/wex/Jurisprudence?quicktabs_3=0#quicktabs-3 last modified on August 19 [in English].
11. Kelsen H. *The Idea of Natural Law (1973)*. *Essays in Legal and Moral Philosophy*. ed. O. Weinberger ; trans. P. Heath. – Dordrecht, 27–60 [in English].
12. *Legal formalism*. *Wikipedia : the free encyclopedia*. (2012). URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Legal_formalism. [in English].
13. *Negotiable instruments*. *Wikipedia : the free encyclopedia*. (2006). URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Negotiable_instruments [in English].
14. *Originalism*. *Wikipedia : the free encyclopedia*. (2016). URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Originalism> [in English].
15. *Plain meaning rule*. *Wikipedia : the free encyclopedia*. (2019). URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Plain_meaning_rule [in English].
16. Raz J. (1990). *Practical Reason and Norms*. Princeton : Princeton University Press [in English].
17. Scalia Antonin. (1997). *A Matter of Interpretation. Federal Courts and the Law*. Princeton, N. J. : Princeton University Press [in English].
18. Scalia A. (1989). *The Rule of Law as a Law of Rules*. *University of Chicago Law Review*. Vol. 56, 1175–1210 [in English].

19. Schauer F. (1988). Formalism. Yale Law Journal. Vol. 97, 19–58 [in English].
20. Schauer F. (1996). Positivism as Pariah. The Autonomy of Law: Essays in Legal Positivism. ed. R. P. George. Oxford, 31–55 [in English].
21. Uniform Commercial Code. Wikipedia : the free encyclopedia. (1952). URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Uniform_Commercial_Code [in English].

Коваленко Анна Викторовна, кандидат юридических наук,
ассистент кафедры философии Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВЛИЯНИЕ ПРАВОВОГО ПОЗИТИВИЗМА НА ФОРМИРОВАНИЕ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫХ ИДЕЙ В ПРИНЯТИИ РЕШЕНИЙ ВЕРХОВНЫМ СУДОМ США

Рассмотрены взгляды и идеи мыслителей и деятелей, представляющих позитивистское направление, идеи которых имели наиболее большое влияние на американскую и мировую философско-правовую мысль и формирование философско-правовых взглядов судей Верховного Суда США. Показано взаимодействие между направлением юридического позитивизма и формированием судейской философии. Выделена роль и значение правового позитивизма для развития философии правосудия, которая должна находиться в постоянном контакте с актуальными событиями и проблемами, благодаря чему происходило бы обеспечение ее ведущей роли в развитии правовой системы Украины, построении правового государства через становления государственнообразующих процессов, что является актуальным для современной Украины.

Ключевые слова: правовой позитивизм, юридический формализм, юридический оригинализм, философия правосудия, Верховный Суд США.

Kovalenko Hanna Viktorivna, PhD in Law,
Assistant Professor of the Department of Philosophy
of the Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INFLUENCE OF LEGAL POSITIVISM ON FORMING PHILOSOPHICAL AND LEGAL IDEAS IN DECISION MAKING BY THE SUPREME COURT OF THE USA

Problem setting. *In the period of the establishment of statehood and to correct mistakes that have already occurred, there is an urgent need to understand such a theoretical heritage and practical experience. Illumination of the ideological basis of the activities of the Supreme Court of the USA in making decisions, substantiating decisions or highlighting*

special opinions on a case is necessary in terms of the formation of a judge's philosophy and its implementation in decisions. One of such philosophical and legal grounds is the direction of legal positivism, which influenced decision-making by judges and became part of the judiciary philosophy. The coverage of this issue will give the modern philosophy the right to be in constant contact with actual events and problems, which will ensure its leading role in the development of the legal system of Ukraine.

Recent research and publications analysis. *The results of the research of these problems give an opportunity to note that in general, the systematic scientific understanding of the problem of establishing the flow of the philosophical and legal direction of legal positivism to the work of the Supreme Court of the United States, which is reproduced during the adoption of a judicial decision, are only at an early stage.*

Paper objectiv. *The purpose of this article is – through the coverage of the theoretical context of the modern philosophical and legal direction of legal positivism to show its influence on the work of the Supreme Court of the United States.*

Paper main body. *Considered the views and ideas of thinkers and activists representing a positivist trend, whose ideas had the greatest influence on the American and world philosophical and legal opinion and the formation of the philosophical and legal views of judges of the Supreme Court of the United States. The interaction between the direction of legal positivism and the formation of judicial philosophy is shown. The role and significance of legal positivism for the development of the philosophy of justice, which should be in constant contact with actual events and problems, should be ensured, which would ensure its leading role in the development of the legal system of Ukraine, the processes of building the rule of law through the development of state-building processes, which is relevant to modern Ukraine.*

Conclusions of the research. *Due to the coverage of the theoretical context of the contemporary philosophical and legal direction of legal positivism, attempts have been made to highlight its influence on the work of the Supreme Court to further determine the influence of the philosophical and legal aspects of these decisions on the contemporary philosophical and legal opinion of Ukraine. It is the philosophical and legal component in decisions and rationale for the decision taken into account, interested in and influencing the philosophical and legal opinion of the post-Soviet countries. In the variety of modern philosophical and legal thought should be noted a special direction, concerning the essence and ways of functioning of the law itself. Firstly, it is a fundamental difference between natural-legal and positivist understanding of law, the key point of which is the relation to the role of moral factors. Secondly, depending on the recognition or non-recognition of this role, the approach to the interpretation of legal norms is defined – either legal formalism and originality, or their creative interpretation, which takes into account both changes in the external situation and changes in the mental standards of the lawyers themselves, in the first place judges and lawyers.*

Keywords: *legal positivism, legal formalism, legal originalism, philosophy of justice, US Supreme Court.*

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6276-8275

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ

Показано, що право на інформацію і свобода слова є двома відособленими елементами ширшого поняття свободи інформації. Право на інформацію не поглинається свободою слова, має власну сутність та функцію щодо задоволення певних інтересів суб'єктів. Доводиться, що право на доступ до інформації гарантує реалізацію більш широкого за змістом права на інформацію. Обґрунтовується потреба комплексного філософського вивчення інформаційної свободи людини та її правового регулювання.

Ключові слова: права людини, право на інформацію, інформаційні права і свободи, свобода слова, свобода інформації, право на доступ до інформації.

Постановка проблеми. Проблема захисту інформаційної свободи та пошук його ефективних засобів є актуальними для багатьох країн. Причому у державах, що мають тоталітарне минуле, важливішими стають способи захисту інформаційної свободи не стільки за допомогою держави, скільки від самої держави. У цьому випадку підвищується контролююча функція наддержавних органів, які не залежать від волі держави, від її економіки, політичної обстановки.

Оскільки концептуальна основа права на інформацію знаходиться сьогодні у стадії активної розробки й становлення, які-небудь одноманітні підходи до визначення його сутності відсутні. Проте значна увага приділяється співвідношенню права на інформацію з іншими інформаційними правами і свободами громадян. Виникає потреба у виявленні взаємозв'язку права на інфор-

мацію зі спорідненими поняттями, аби належним чином визначити досліджуваній феномен.

У першу чергу виникає інтерес до співвідношення права на інформацію зі свободою слова, оскільки історично право на інформацію зростає зі свободи слова. Більше того у багатьох країнах у чинних конституційних нормах про свободу слова виділяють відносно нове право на інформацію. У той же час правове регулювання інформаційних прав і свобод у різних країнах характеризується особливостями. На цій підставі дуже поширена позиція, що свобода слова поглинає право на інформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема права на інформацію та його співвідношення зі свободою слова є доволі ґрунтовно опрацьованою.

Серед фундаментальних досліджень даного напрямку слід виділити роботи Н. Берестовицької, М. Дубровіної, М. Муратова, В. Снеткова [1–4]. Вони зробили спробу простежити діалектику даного права та свободи слова та визначити межі міри права на інформацію. Незважаючи на вже наявну судову інтерпретацію й здійснений філософсько-правовий аналіз, дане право, на нашу думку, знаходиться в процесі своєї еволюції завдяки інтенсивному технічному розвитку.

Іншої позиції дотримуються Ю. Дмитрієв і А. Златопольський, розглядаючи право на інформацію як складову частину свободи слова і друку [5]. Однак такий підхід викликає серйозні заперечення, оскільки це призводить до збіднення його змісту. Отримання інформації є лише одним з елементів більш вузького права на доступ до інформації. Право ж на інформацію поглинає свободу слова і друку, які регулюють в основному розповсюдження інформації.

Французький учений Б. Вуайєн виділяє право на інформацію як самостійне право, оскільки воно забезпечує людині реалізацію здібності до адаптації в соціальному світі. Він підкреслює, що на практиці право на інформацію найтіснішим чином пов'язане зі свободою слова, оскільки інформація поставляється насамперед засобами масової інформації. ЗМІ поширюють саме думки і найчастіше думки тих, ким вони контролюються. Тому право на інформацію, на думку цього автора, не тільки не може включатися у свободу слова, воно є соціальною «копією» традиційної свободи слова і навіть знаходиться з нею у певній суперечності. Для того щоб вирішити дане протиріччя й забезпечити об'єктивність у наданні відомостей, одержувач інформації повинен творчо ставитися до неї [6].

Формулювання цілей. Метою статті є спроба філософської концептуалізації права людини на інформацію.

Виклад основного матеріалу. Право на інформацію, на нашу думку, не поглинається свободою слова і друку. Воно є багатшим, змістовнішим і має власну субстанцію, відіграючи особливу роль у задоволенні певних інтересів суб'єктів.

Як справедливо стверджує Н. Корченкова, право на інформацію не тільки не поглинається свободою слова, не є одним з її елементів, але знаходиться у певній суперечності з нею [7, с. 79]. Воно передбачає перш за все право на об'єктивну інформацію про події у суспільному житті, тоді як свобода слова спрямована на вільну циркуляцію оцінної інформації, думок і позицій окремих осіб.

Іншим важливим критерієм відмежування права на інформацію від свободи слова слугує ефективний доступ до джерел інформації. Останній є неістотним для реалізації вільного слова й обміну думками з приводу суспільних справ, тоді як право на інформацію істотним чином буде порушено за відсутності можливості одержати відомості значущого характеру для будь-якого члена соціуму. Крім того, право на інформацію і свобода слова виконують різні функції у суспільстві. Якщо свобода слова забезпечує вільне обговорення суспільних справ, то за допомогою права на інформацію громадянське суспільство взаємодіє з державою, залучає нові порції інформації до публічних дебатів і дисциплінує суб'єктів влади [8, с. 244].

Особливої уваги потребує співвідношення понять «право на інформацію» та «свобода інформації», адже часто в дискусіях вони застосовуються як взаємозамінні.

Французький дослідник Р. Пінто використовує термін «свобода інформації», розглядаючи її як структурний елемент свободи слова [9]. На його думку, інформація є одностороннім процесом передачі відомостей від інформатора до одержувача інформації. Як складова свободи слова, свобода інформації має відбиток дуальної природи останньої: з одного боку, передбачає правомочність стосовно розповсюдження повідомлень і, з іншого боку, правомочність стосовно безперешкодного отримання інформації. На його думку, свободу інформації слід відмежовувати від права на інформацію.

Навряд чи можна погодитися з таким підходом до співвідношення свободи слова зі свободою інформації. До того ж, інформація включає різного роду відомості, не тільки оціночні і такі, що відображають чиюсь вільну думку, певну позицію. Оскільки поняття інформації поглинає поняття «думка», «вільне слово» і «позиція індивіда», то і свобода інформації не входить, а включає у свій зміст традиційну свободу слова.

Проте можна погодитися з Р. Пінто, коли він виділяє в даній групі інформаційних прав і свобод активний і пасивний аспекти, які властиві практично будь-якій правомочності стосовно поводження з інформацією. І такий подвійний характер обумовлений саме тим, що обмін, комунікація, взаємна передача відомостей припускають і обумовлюють поняття інформації. Інформація є тільки там і тоді, коли є приймач інформації, який може сприйняти інформацію, як щось нове, невідоме раніше і таке, що має певну цінність. Інформація сама по собі не існує.

Представником широкого підходу до розуміння співвідношення свободи слова та права на інформацію є німецький дослідник Г. Горніг [10]. Право на інформацію він розглядає як пасивну форму свободи інформації, уникаючи використовувати термін право на інформацію самостійно, хоча і вказує на те, що ці терміни ідентичні. Активною формою свободи інформації є свобода слова.

Оскільки право на інформацію включає сприйняття будь-якої вільно циркулюючої у суспільстві інформації, він вважає його разом зі свободою слова двома сторонами свободи інформації. Таким чином, Г. Горніг не проводить чіткого розмежування цих свобод, розглядаючи їх у сукупності [10].

Однак навряд чи можна погодитися з таким широким підходом, адже незважаючи на тісний взаємозв'язок між собою правом на інформацію і свободою слова, вони мають власне смислове навантаження і володіють самостійною значущістю. Не можна розцінювати право на інформацію тільки як право долучатися до чужих думок, яке, хоча й не завжди, виступає у формі пасивної поведінки суб'єкта. До того ж дане право містить й активну поведінку з пошуку, передачі, зберігання інформації. Такий зміст не припускає пасивного характеру права на інформацію.

У цілому можна погодитися з Г. Горнігом стосовно визнання широких меж свободи інформації, яка включає абсолютно всі інформаційні права і свободи громадян, охоплюючи сферу комунікації й інформаційної діяльності в суспільстві. Через таку її широту недоцільно виділяти активну і пасивну сторони свободи інформації, тоді як обидві ці сторони притаманні і свободі слова, і праву на інформацію.

З іншого боку, Г. Горніг абсолютно має рацію щодо неприпустимості обмеження свободи інформації окремими видами інформації, оскільки це суперечило б соціальному сенсу даної свободи. Свобода інформації втратила б свою цінність, якби питання про загальнодоступність джерела інформації вирішувалося на власний розсуд законодавця або виконавчої влади. На думку цього автора, всі джерела, які задовольняють суспільні або індивідуальні потреби, є відкритими й загальнодоступними.

На думку М. Корен, свобода комунікації в загальному плані, є свободою кожної людини спілкуватися одна з одною, передавати або одержувати інформацію, тобто відправляти і приймати повідомлення [11]. Також – це свобода слова і свобода одержувати інформацію. При цьому авторка справедливо наголошує, що захист процесів комунікації через його правове оформлення і виступає в цілому як свобода інформації. Не виділяючи право на інформацію в структурі свободи інформації, вона, проте, неявно має на увазі під ним свободу на отримання інформації. Уявляється все ж таки, що свобода отримання інформації, що обмежується пасивною правомочністю, є набагато вужчою за своїм змістом, аніж право на інформацію.

Голландський учений Г. Схауйт [12], дотримуючись схожої позиції, визначення свободи інформації обмежує лише публічною інформацією, що обертається у суспільній сфері. При цьому автор виділяє дві форми свободи інформації: індивідуальну та інституційну свободу інформації. Інституційна, яка є свободою засобів масової інформації, включає свободу преси, свободу віщання і свободу інших засобів інформації. Механізм захисту інституційної свободи інформації включає ті ж аспекти, що й індивідуальної, тобто свободи кожного індивіда вільно передавати й одержувати інформацію, здійснюючи інформаційний обмін. Але для інституційної свободи інформації особливе значення має свобода шукати й одержувати інформацію як основний елемент у діяльності ЗМІ. Таке розмежування не робить істотного впливу на концепцію в цілому, проте виявляється надзвичайно корисним у процесі правового врегулювання даної групи прав.

Голландський учений Дж. де Мей, розглядає право на інформацію в контексті демократичних принципів, коли органи управління зобов'язані розкривати громадськості свої документи й аргументи на користь ухвалення певного рішення. На цьому принципі ґрунтуються дві формули прав людини: свободу інформації у вузькому сенсі, що є свободою ЗМІ шукати інформацію; і право громадянина на інформацію, тобто свободу одержувати інформацію. Обидві свободи взяті разом є важливими для індивіда як право творити себе й удаватися у сенс будь-якого предмета, що привернув його увагу [13].

Право людини на інформацію закріплює найбільш загальні соціальні можливості у розпорядженні інформацією. Воно розкриває свою суть через свободу, що є загальною властивістю прав людини. Право є мірою і змістом свободи, і свобода ж є суттю прав. У правах людини свобода знаходить свій вимір і свій зміст. А отже, інформаційна свобода громадян безпосередньо забезпечується дієвим механізмом реалізації права на інформацію. Права і свободи людини розуміються як обмеження державної влади, а масштаб свободи визначається ступенем автономії особистості. Межі свободи є значно ширшими, аніж межі права людини.

Свобода інформації включає всю систему інформаційних прав і свобод громадян, зокрема свободу слова і вираження думок, свободу друку і засобів масової інформації, права шукати, одержувати, проводити, зберігати, поширювати й передавати інформацію. Вона також може включати право громадян на публічну відповідь і спростування недостовірної інформації, захист джерел інформації, заборону цензури, інші права громадян в інформаційній сфері. Свобода інформації сприяє самореалізації людини, повному розвитку її задатків і здібностей, реалізації потреб. Особливість свободи інформації полягає у вільному розпорядженні інформацією, невтручанні у сферу приватної інформаційної життєдіяльності людини, яка лежить за рамками обов'язків

перед суспільством і державою. Державне втручання у сферу духовної життєдіяльності особи має бути обмеженим, оскільки ця сфера являє собою сукупність проявів розуму, відчуття й волі. Тому такими важливими є надійні гарантії захисту від держави і посадовців, що перешкоджають здійсненню громадянами їх інформаційної свободи.

Незважаючи на відсутність чітких меж свободи інформації, її зміст цілком конкретний і знаходить своє вираження у сумі конкретних прав і історично традиційних свобод особи. Серед них головне місце займають традиційна свобода слова і вираження думок та право на інформацію, що знаходиться у стадії становлення, які розрізняються предметом правового регулювання. Свобода слова базується в основному на інформації похідного характеру, оцінних категоріях, тоді як право на інформацію включає у предмет свого правового регулювання доступ до державних ресурсів і ознайомлення з інформацією суспільно значущого характеру. Проте на практиці їх складно розвести, тому що найчастіше вони тісно взаємозв'язані й обумовлюють існування один одного.

Свобода інформації не вичерпує свого вмісту у свободі слова і праві на інформацію, а включає й іншу інформаційну правомочність громадян у суспільстві, зокрема свободу засобів масової інформації, яка цілком конкретна за своїм змістом і належить до сфери функціонування демократичного культурно-інформаційного простору. Дана свобода торкається в цілому всієї сфери комунікації й циркуляції інформації в суспільстві. Свобода інформації не зводиться до якогось певного виду соціальної інформації. Можна припустити, що межі свободи інформації продовжуватимуть розширюватися відповідно до розвитку інформаційного суспільства й становлення інформаційної цивілізації. Межами свободи інформації є конкретні права і свободи, врегульовані правом у сфері інформації.

Свобода інформації забезпечує вільну й безперешкодну циркуляцію інформації в суспільстві й одночасно гарантує невтручання у сферу індивідуальної інформаційної життєдіяльності особи. З цього виходить, що в рамках обов'язків держави перед громадянським суспільством діє саме право на інформацію, що припускає не доступність соціальної інформації взагалі, а відомостей суспільно значущого характеру, що знаходяться у володінні й розпорядженні державно-владних органів.

Особливої уваги заслуговує питання про співвідношення права на інформацію і права на доступ до інформації. Достатньо часто перше наполегливо замінюється другим. Наскільки правомірно ідентифікувати ці поняття або наскільки самостійним є право на доступ до інформації?

Право на доступ до інформації є частиною ширшого конституційного права на інформацію, що включає, крім прав шукати і одержувати, також права передавати, проводити і поширювати інформацію.

У специфічному правовому контексті право на доступ до урядової інформації означає забезпечене правовими засобами право вивчати або копіювати урядові документи, бути присутнім на засіданнях управлінських органів і користуватися певним державним устаткуванням. Дане право має на меті захистити право на інформаційне самовизначення громадянина. Таким чином, право на інформацію як частину ширшого «права знати» конституює один з найважливіших елементів третього покоління прав людини [7, с. 91].

Мабуть, це також дозволяє кваліфікувати право на доступ до урядової інформації як основне право людини. І навіть відмовляючи праву на доступ до інформації у фундаментальному характері, навряд чи можливо нехтувати тим фактом, що воно дає індивіду певний ступінь контролю над державною владою і захищає його від державного свавілля. Діяльність офіційних органів різного роду повинна бути відкрита для громадян і ЗМІ так, щоб вони були вільними вибрати інформацію на свій розсуд і незалежно від інформаційних служб державної адміністрації.

Американський дослідник С. Вієрементрі також схильний розглядати право на доступ до інформації як основне право людини. У той же час він використовує термін «право на інформацію» як рівнозначний праву доступу. Ці права не тільки не розмежовуються в його інтерпретації, але з легкістю замінюються більш загальним терміном «право знати». Це призводить до того, що право на інформацію включає, як головний елемент тільки правомочність одержувати інформацію. Уявляється, що дане тлумачення значно збіднює розуміння права на інформацію, зводячи його лише до доступу до інформації. С. Вієрементрі приходить до висновку, що, оскільки для реалізації різних прав на всіх рівнях необхідний доступ до відповідної інформації, то право на доступ до інформації саме по собі є особливим правом людини. Заперечення цього, на його думку, суперечило б і зробило б даремним будь-яке окреме основне право [14].

На думку Б. Вуайєна, право на інформацію пропонує ефективний доступ до джерел, що забезпечують наявність соціального одержувача для традиційної свободи слова [6]. Дане право ґрунтується на тому переконанні, що кожна людина має право знати з тієї простої причини, що без знання вона не є людською істотою у повному розумінні слова. Доступ до джерел Б. Вуайєн розглядає як критерій відмежування права на інформацію від свободи слова.

Звертаючись до аналізу права на інформацію, А. Малько інтерпретує дане право як право на доступ до офіційної інформації, акцентуючи увагу на схильності законодавчої й виконавчої гілок влади закривати інформацію. Він пропонує розвинути й конкретизувати конституційний обов'язок державних

органів за поданням інформації, що необхідно, на його думку, щоб «звести до мінімуму можливість свавілля з боку чиновників» і «змінити відношення між владою держави й громадянським суспільством» [15]. Він справедливо підкреслює особливе значення права на інформацію у політичній сфері суспільної життєдіяльності, вказуючи, що «комп'ютеризація забезпечить широкий доступ до інформації і тим самим полегшить функціонування суспільства, повертаючи до участі в його управлінні будь-яку зацікавлену сторону, забезпечить повне здійснення народовладдя» [15, с. 60]. До того ж нові інформаційні технології роблять реальним принцип рівної доступності до інформації всіх зацікавлених сторін.

Таким чином, при аналізі права на інформацію в центрі уваги знаходиться доступ до інформації. Навряд чи можна погодитися з А. Малько, що це однозначні феномени. Формальний підхід, з позиції правомочності, яка складає зміст досліджуваних явищ, диктує необхідність жорсткого відмежування права на інформацію від свободи інформації, і права на доступ до інформації від права на інформацію. З іншого боку, інтуїтивно діє презумпція, що ці поняття накладаються одне на одне і виділити критерії їх взаєморозподілу дуже складно, якщо не неможливо. Спроби визначити конкретні межі призводять часом до штучного віднесення тієї або іншої правомочності до певного поняття.

Очевидно, право на інформацію за своїм змістом є ширшим, тоді як право на доступ до інформації складається з правомочності шукати, запитувати і одержувати певного роду інформацію у правозобов'язаних суб'єктів. За своєю суттю право на доступ до інформаційних джерел гарантує реалізацію ширшого права на інформацію. Проте обидва вони виконують однакові соціальні функції і найчастіше виявляються термінологічно взаємозамінні. Це виправдано, оскільки критерій їх розмежування формальний і не визначає істотних відмінностей. Мабуть, доцільно запропонувати розуміти співвідношення цих понять як загальне і приватне. Право на доступ до інформації, забезпечуючи можливість ознайомлення з урядовими й адміністративними офіційними документами, гарантує реалізацію загального права на інформацію [16, с. 38–46].

Висновки. Таким чином, право на інформацію займає своє особливе місце у низці інших інформаційних прав особи. Це обумовлено специфікою його змісту, характеристиками об'єкта і суб'єкта, юридико-правовими властивостями певної країни. Але не меншого значення у зв'язку з цим набуває та роль, яку право на інформацію відіграє в суспільно-політичній практиці країни. З широкої сукупності інших інформаційних потреб громадян, які одержують правовий захист, лише право на інформацію реально забезпечує взаємозв'язок

суспільства в особі окремого індивіда й держави, додаючи, тим самим, індивіду статус активного суб'єкта соціального життя і гарантуючи механізми демократичної відповідальності в рамках режиму народовладдя. Інформаційна свобода людини, група правових норм, що її регулює, вимагають комплексного філософського вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брестовицкая Н. М. Теоретические и социокультурные основания концептуализации проблемы свободы слова в европейской традиции: дис. ... д-ра филос. наук. Санкт-Петербург, 2006. 359 с.
2. Дубровина М. А. Защита конституционного права на свободу мысли и слова в современной России: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2007. 208 с.
3. Муратов М. Я. Право на свободу слова (история и современность): дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 177 с.
4. Снетков В. Н. Средства массовой информации как фактор реализации свободы слова и права на информацию: политико-правовой аспект: дис. ... д-ра полит. наук. Санкт-Петербург, 2001. 489 с.
5. Дмитриев Ю. А., Златопольский А. А. Гражданин и власть. Москва: Прогресс, 1994. 384 с.
6. Voyenne B. Le droit à l'information. Paris: Aubier-Montaigne, DL 1970. URL: <http://www.sudoc.abes.fr/DB=2.1/SRCH?IKT=12&TRM=001829629> (дата звернення: 20.03.2019).
7. Корченкова Н. Ю. Становление теоретико-правовой концепции права на информацию: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2000. 203 с.
8. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології / І. В. Арістова, О. А. Баранов, О. П. Дзьобань та ін. Київ: КВЦ, 2019. 344 с.
9. Pinto R. La liberie d'opinion et d'information. Controle jurisdictionnel et controle administratif. Domat, Montchrestien, 1955. 278 p.
10. Gomig G-H. Auperangsfreiheit und Informationsfreiheit als Menschenrechte. URL: <http://books.google.com.ua/> (дата звернення: 28.03.2019).
11. Koren M. Tell me! The right of the child to information, thesis. URL: <http://books.google.com.ua/> (дата звернення: 22.01.2019).
12. Schuijt G. Werkers van het woord. Media en arbeidsverhoudingen in de journalistiek. Deventer: Kluwer, 1987. 467 p.
13. Meij J. de. Wat is toch vrijheid van nieuwsgaring? *Selectiviteit in de massacommunicatie*. Kluwer, Deventer, 1971. 239 p.
14. Weeramantry C. G. Access to information: a new human right. The right to know. URL: <http://elib.uum.edu.my/kip/Record/um836342> (дата звернення: 18.04.2019).

15. Малько А. В. Право гражданина на информацию. *Общественные науки и современность*. Москва, 1995. №5. С. 56–62.
16. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади. Харків: Майдан, 2013. 360 с.

REFERENCES

1. Brestovitskaya, N. M. (2006). Teoreticheskiye i sotsiokulturnyye osnovaniya kontseptualizatsii problemy svobody slova v evropeyskoy traditsii. *Doctor's thesis*. Sankt-Peterburg [in Russian].
2. Dubrovina, M. A. (2007). Zashchita konstitutsionnogo prava na svobodu mysli i slova v sovremennoy Rossii. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
3. Muratov, M. Ya. (2002). Pravo na svobodu slova (istoriya i sovremennost). *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
4. Snetkov, V. N. (2001). Sredstva massovoy informatsii kak faktor realizatsii svobody slova i prava na informatsiyu: politiko-pravovoy aspekt. *Doctor's thesis*. Sankt-Peterburg [in Russian].
5. Dmitriyev, Yu. A., Zlatopolskiy, A. A. (1994). Grazhdanin i vlast. Moskva: Progress [in Russian].
6. Voyenne, B. (1970). Le droit à l'information. Paris: Aubier-Montaigne, DL. URL: <http://www.sudoc.abes.fr/DB=2.1/SRCH?IKT=12&TRM=001829629> [in French].
7. Korchenkova, N. Yu. (2000). Stanovleniye teoretiko-pravovoy kontseptsii prava na informatsiyu. *Candidate's thesis*. Nizhniy Novgorod [in Russian].
8. Aristova, I. V., Baranov, O. A., Dzoban, O. P. et al. (2019). Yuridichna vidpovidalnist za pravoporushennya v informatsiyniy sferi ta osnovi informatsiynoyi deliktologiyi. Kiyv: KVITS [In Ukrainian].
9. Pinto, R. (1995). La liberie d'opinion et d'information. Controle jurisdictionnel et controle administratif. Domat, Montchrestien [in French].
10. Gomig, G-H. (2017). Auperangsfreiheit und Informationsfreiheit als Menschenrechte. URL: <http://books.google.com.ua/> [in German].
11. Koren, M. (2017). Tell me! The right of the child to information, thesis. URL: <http://books.google.com.ua/> [in English].
12. Schuijt, G. (1987). Werkers van het woord. Media en arbeidsverhoudingen in de journalistiek. Deventer: Kluwer [in English].
13. Meij, J. de. (1971). Wat is toch vrijheid van nieuwsgaring? Selectiviteit in de massacommunicatie. Kluwer, Deventer [in English].
14. Weeramantry, c. G. (2013). Access to information: a new human right. The right to know. URL: <http://elib.uum.edu.my/kip/Record/um836342> [in English].
15. Malko, A. V. (1995). Pravo grazhdanina na informatsiyu. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost – Social Sciences and Modernity, issue 5, 56–62* [in Russian].
16. Dzoban, O. P. (2013). Filosofiya informatsiynogo prava: svitoglyadni y zagalnoteoretichni zasadi. Kharkiv: Maydan [In Ukrainian].

Жданенко Светлана Борисовна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Мелякова Юлия Васильевна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВА НА ИНФОРМАЦИЮ

Показано, что право на информацию и свобода слова являются двумя обособленными элементами более широкого понятия свободы информации. Право на информацию не поглощается свободой слова, имеет собственную сущность и функцию относительно удовлетворения определенных интересов субъектов. Доказывается, что право на доступ до информации гарантирует реализацию более широкого по содержанию права на информацию. Обосновывается потребность комплексного философского изучения информационной свободы человека и ее правового регулирования.

Ключевые слова: права человека, право на информацию, информационные права и свободы, свобода слова, свобода информации, право на доступ к информации.

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy,
Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Meliakova Yuliia Vasylivna, PhD in Philosophy,
Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE RIGHT TO INFORMATION

Problem setting. *The problem of protecting information freedom and finding its effective means is relevant for many countries. It is important for countries with a totalitarian past. Of particular importance for the protection of information freedom is the activity of non-state institutions. In this regard, it is necessary to develop the conceptual bases of the right to information. Currently, there are no unambiguous approaches to the definition of the essence of the right to information. Considerable attention is paid to the relation between the right to information and other information rights and freedoms. First of all, there is interest in the relation between the right to information and freedom of speech, since the right to information is derived from freedom of speech. The need to institutionalize*

the right to information actualizes the problem of determining its essence and content by correlating with other similar concepts.

Recent research and publications suggest that the problem of the right to information and its relation to freedom of speech is well developed. The right to information is considered as a composite part of the freedom of speech and press. Another approach assumes the independent status of the right to information, as it provides a person with the process of adaptation in society. The right to information acts as a social copy of the traditional freedom of speech. Separately considered the right to information in the context of the right to free access to information. However, no single concept of the right to information has been formulated.

Paper objective. *The aim of the paper is to attempt a philosophical conceptualization of the human right to information.*

Paper main body. *The right to information is more meaningful than freedom of speech. It is not absorbed by the freedom of speech and is not its element. It implies the right to objective information about events in society, and freedom of speech is aimed at the free circulation of thoughts and positions of particular individuals. For the realization of the right to information, free access to sources of meaningful information is important. And for the exercise of freedom of speech such access is not significant. Freedom of speech provides a free discussion of events in society, and with the help of the right to information, civil society is provided with information for public debates.*

Of particular note is the relation between the concepts of “right to information” and “freedom of information”. Freedom of information is considered as an element of freedom of speech, which consists in the authority to disseminate messages and to receive information freely. On the other hand, the concept of information includes the concepts of “opinion”, “free word”, “position”. It means that freedom of information includes in its content the traditional freedom of speech.

In the sphere of information rights, there are active and passive aspects. The right to information can be considered as a passive form of freedom of information, and freedom of speech as active. At the same time, freedom of information in the broad sense includes absolutely all information rights and freedoms of citizens, covers the sphere of communication and information activities. Freedom of communication is the ability of each person to communicate, transmit or receive information. The protection of communication processes through its legalization acts as freedom of information.

There are two forms of freedom of information: individual and institutional. Institutional freedom of information includes freedom of the press, broadcasting and freedom of other media. For it, freedom of search and getting information as a basic element in the work of the media is of particular importance. Freedom of information ensures the free and unhindered circulation of information in society and at the same time guarantees non-interference in the sphere of individual information activities of a person.

Often the right to information is replaced by the right to access information. From the point of view of constitutional law, this approach is justified, since it is considered as one of the basic political rights. It can be specified as the right to access the official information, often hidden by the authorities. In this regard, it is necessary to develop and specify the

obligation of state bodies to provide information to the public. Since the realization of different rights at all levels requires access to relevant information, this right becomes special for a person. Access to sources is a criterion for distinguishing the right to information and freedom of speech. The development of information technologies, which makes real the principle of equal access to information of all interested parties, is essential for this process.

It is obvious that the right to information in its content is wider than the right to access information. But the right of access guarantees the realization of the right to information. At the same time, both of these rights perform the same social functions and are terminologically interrelated.

Conclusions of the research. *Thus, the right to information holds a special place among other information rights. This is due to the specifics of its content, object and subject composition, legal properties. But no less significant is the role that the right to information plays in the socio-political practice of the country. Only the right to information actually ensures the interrelation of civil society and the state, gives the individual the status of an active subject of social life and guarantees the mechanisms of democratic responsibility within a democracy.*

Keywords: *human rights, the right to information, information rights and freedoms, freedom of speech, freedom of information, the right of access to information.*

Трофименко Володимир Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2240-3727>

КОНТРОЛЬНА ВЛАДА І ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ

У роботі розглядаються такі феномени, як контрольна влада та громадський контроль. Автор намагається зрозуміти, чи є вони частинами єдиної системи та взаємопов'язаними між собою. За результатами проведеного аналізу робиться висновок, що громадський контроль, який структурно може розглядатися як частина контрольної влади, є реакцією громадян на відсутність реальних результатів державного контролю.

Ключові слова: контроль, контрольна влада, громадський контроль, державний контроль, правоохоронна система.

Постановка проблеми. Сьогодні держава, кожна її владна гілка має доволі розгалужену систему контролюючих органів, сфера діяльності якої фактично і юридично охоплює всі сфери життя країни. Для науковців це відкрило можливість наукового опрацювання феномену контрольної влади, що підтверджує функціональну спроможність контролюючих органів та їхнє значення. Але на практиці ефективність їхньої діяльності низька і не виправдовує очікування громадян.

Запит суспільства на підвищення ефективності роботи правоохоронної системи, зокрема, антикорупційних органів та національної поліції, ставить питання посилення контролю за цією системою з боку громадян. Активна частина суспільства бажає брати безпосередню участь у процесах контролю. Громадський контроль набуває важливого значення як джерело взаємин держави і громадян. Таким чином, розгляд можливості співіснування контрольної влади та громадського контролю сьогодні є необхідним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремо проблематика контрольної діяльності держави опрацьовувалася Ореховою І. С., Мельничуком С. М., Бистриком Г. М., Бондаром О. Г. та іншими правниками). Контрольній владі свою увагу приділили Тароева В. В., Опаленко Д. А., Сухонос В. В. та інші науковці. Громадський контроль був у центрі наукових інтересів Денисенка А. П., Косінова С. А., Сквірського І. О., Добровіць-

кої К. Однак визначення статусу та місця громадського контролю в системі контролю залишається предметом наукових дискусій, зважаючи на нещодавнє оновлення законодавства про національну безпеку.

Метою роботи є спроба визначити місце громадянського контролю в існуючій у державі системі контролю.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні система державної влади провідних демократичних країн базується на класичних теоріях розподілу державної влади та стримувань і противаг державної влади філософів Нового часу та французького Просвітництва, зокрема Джона Локка та Шарля Луї Монтеск'є. Таке тривале панування цих концепцій має декілька підстав. Звертаючись до них, не можна не погодитися з поглядами української правниці В. В. Тароевої, яка пише: «По-перше, тригілкова модель продемонструвала свою надійність у конституційному досвіді багатьох країн світу... По-друге, система стримувань і противаг є найвітточенішою саме в рамках взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади. Нарешті, по-третє, саме такий ракурс розгляду поділу державної влади якнайкраще відповідає усталеним концепціям верховенства права та правової держави» [1, с. 330]. Але сьогодні данина традиціям певним чином починає пригальмовувати ефективність діяльності державної влади.

Сучасна правова наука все більше уваги починає приділяти не інституційному, а функціональному розвитку державної влади. В цьому аспекті науковців усе більше цікавить контрольна влада. Іншою причиною такої зацікавленості є певна нечіткість у діяльності контролюючих органів, що підтверджує і український правник В. М. Гарашук [2].

Для кращого розуміння феномену контрольної влади необхідно звернутися до поняття контролю, яке сьогодні є доволі розробленим. Уже в енциклопедичній літературі можна зустріти поняття контролю, від розуміння того, що це «систематична перевірка виконання законів, директив, постанов і указів» [3, с. 330] до такого визначення даного поняття: «державні чи громадські заходи з нагляду, перевірки, обліку діяльності, поведінки фізичних і юридичних осіб» [4, с. 215]. Сучасні українські науковці пропонують своє розуміння контролю. Так, для Малиновського, «контроль – це процес забезпечення досягнення організацією своєї мети, що складається з установлення критеріїв, визначення фактично досягнутих результатів і запровадження корективів у тому випадку, якщо досягнуті результати суттєво відрізняються від установлених критеріїв» [5, с. 293]. С. Г. Стеценко бачить контроль як «організаційно-правовий спосіб забезпечення законності й дисципліни, який характеризується спостереженням і перевіркою правомірності діяльності об'єкта контролю та фактичної відповідності тих чи інших фактичних дій вимогам чинного законодавства з можливістю втручання в оперативно-гос-

подарську та виробничу діяльність для усунення виявлених недоліків» [6, с. 192].

На основі вищенаведених наукових пропозицій А. М. Клочко та В. О. Собина пропонують своє бачення цього феномену: «під контролем варто розуміти процес перевірки, спостереження за дотриманням законності та дисципліни суб'єктом контролю за відповідним об'єктом контролю, який характеризується можливістю втручання контролюючого органу в діяльність органу, стосовно якого здійснюється контроль» [7, с. 195–196]. Як бачимо, наведене визначення є найбільш загальним та універсальним та має такі риси:

- розуміння контролю як такого, що може реалізовуватися в різних галузях державного та суспільного життя;

- обов'язкова галузева взаємозалежність певного суб'єкта до певного об'єкта. Суб'єкт контролю повинен бути професійно підготовленим для проведення контрольної діяльності в певній сфері суспільного і державного життя;

- зовнішній та внутрішній характер контролю. Зовнішній характер реалізується шляхом спостереження, внутрішній – перевірки;

- можливість втручання контролюючого органу в діяльність структури, яка перевіряється. При виявленні певних порушень орган контролю повинен мати можливість самостійного впливу об'єкт перевірки з метою прийняття відповідних заходів. Існування якихось державних органів – посередників знизить рівень ефективності, доцільності та адекватності контрольної діяльності. Ця риса має більше рекомендаційний характер. Сучасна практика показує, що дуже часто якраз інші органи на підставі результатів контрольної діяльності вживають певних заходів для поновлення стану законності;

- постійність процесу контролю. Контрольна діяльність не повинна бути разовою стосовно об'єкта контролю, а періодичність проведення контрольних дій повинна бути прозорою;

- деполітизованість контролю. Ефективність та дієвість контролю не повинна залежати від політичної ситуації в країні і від того, які політичні сили знаходяться при владі.

Звертаючись до ситуації в Україні, варто зазначити, що суспільство надає великого значення цій діяльності. Суспільством взято вектор на посилення та розширення контролю, що, у свою чергу, приводить до інституалізації контролю в контрольну владу. Контрольна влада вже розглядається як окрема гілка державної влади, яка має свою специфіку [8, с. 133]. До специфічних рис контрольної влади можна віднести такі:

- суб'єктами контрольної влади є різномірні органи, які входять до структури різних державних інститутів;

– контрольну владу реалізують різні загальнонаціональні органи між якими немає єдиної підпорядкованості, кожний з яких має свою сферу відповідальності.

Таким чином, контрольна влада – це вся різноманітна сукупність загальнодержавних органів, які наділені функцією контролю, що не мають єдиної ієрархічної підпорядкованості, контрольна діяльність яких направлена на всі сфери суспільного та державного життя.

Чи можна вважати громадський контроль частиною, або окремою складовою, контрольної влади? Розглянемо поняття громадського контролю. На сьогодні немає єдиного нормативно-правового акта, який розглядав би поняття, функції та наслідки громадського контролю, але діє велика кількість законодавчих актів, які так чи інакше торкаються цього феномену. На сучасному етапі реформування сфери безпеки та оборону було прийнято новий Закон «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 р. (набув чинності 08.07.2018 р.), який є центральним безпековим актом [9]. Нормативним актом було скасовано дію таких законів як «Про основи національної безпеки України» і «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави» та оновлено термінологію та сферу дії громадського контролю.

Наведений вище Закон дає визначення демократичного цивільного контролю – це «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України». Стаття 10 Закону одним із різновидів демократичного цивільного контролю виділяє громадський контроль. З аналізу частини 1 статті 10 можна зробити висновок, що громадський контроль – це участь громадян у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у порядку, встановленому Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими законами України. Сфера громадського контролю може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю».

Закон пропонує такі форми громадського контролю, які можуть реалізуватися громадськими об'єднаннями:

1) отримання в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складових сектору безпеки і оборони, інформації з питань ді-

яльності складових сектору безпеки і оборони, крім інформації з обмеженим доступом;

2) здійснення досліджень з питань національної безпеки і оборони, публічна презентація їх результатів, створення для цього громадських фондів, центрів, колективів експертів тощо;

3) проведення громадської експертизи проектів законів, рішень, програм, надання своїх висновків і пропозицій для розгляду відповідним державним органам;

4) участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань діяльності і розвитку сектору безпеки і оборони, питань правового і соціального захисту військовослужбовців та працівників розвідувальних та правоохоронних органів, зокрема звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей.

Наукова спільнота пропонує своє бачення громадського контролю. Український дослідник А. Крупник вважає, що громадський контроль – це інструмент громадської оцінки виконання органами влади й іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань [10, с. 146–154]. Ю. Сурмін та А. Мельник розглядають громадський контроль як один з видів соціального контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, як здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством та державою [11, с. 120].

Порівнюючи розуміння громадського контролю законодавцем та науковцями, можна побачити, що закон надає більше можливостей для здійснення цієї діяльності громадським об'єднанням, ніж громадянам. З огляду на форми громадського контролю можна зробити висновок, що він носить інформаційно-рекомендаційний характер, тобто не має прямих важелів впливу на об'єкт контролю. Тут слушно навести слова М. П. Бублія, який пише: «громадський контроль – це діяльність, перш за все інститутів громадянського суспільства та окремих громадян. Вона спрямована на встановлення відповідності дій органів державної влади нормам законодавства, а також на коригування виявлених відхилень. Причому коригуюча функція може здійснюватися шляхом звернення до уповноважених державних органів або до громадської думки» [12, с. 16].

З цього ми бачимо, що контрольна влада та громадський контроль мають єдину мету своєї діяльності. Вони поширюються на всі сфери суспільного життя, переважно на сферу безпеки та оборони. Громадський контроль є головним засобом залучення громадян до контрольної влади, при цьому громадськість, з огляду на відсутність професійної (професійної) підготовки, не має права безпосереднього впливу на об'єкт контролю.

Висновки. Маючи чіткий механізм контролю фактично над усіма сферами життя, створюючи нові контролюючі органи (наприклад, органи запобігання та протидії корупції (НАБУ, НАЗК, САП, ВАКС)), держава не в змозі виконати свої функції. Громадський контроль є реакцією громадян на недосконалість та малоефективність системи державного контролю. Бажання громадян брати безпосередню участь у контролюючій діяльності показує серйозну налаштованість громадян і бажання суспільства побачити чіткі позитивні зрушення у сфері безпеки та оборони. Тому громадський контроль можна вважати важливим та необхідним елементом контрольної влади, за допомогою якого громадськість долучається до контрольної діяльності, але має при цьому обмежений функціонал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.
2. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 35 с.
3. Юридический словарь / под ред. С. Н. Братуся. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1953. 781 с.; Юридический словарь / под ред. П. И. Кудрявцева. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1956. Т. 1. 687 с.
4. Популярна юридична енциклопедія / за ред. І. С. Чижа. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 527 с.
5. Малиновський В. Я. Державне управління. Київ : Атіка, 2003. 573 с.
6. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. вид. 2-ге перероб. і допов. Київ: Атіка, 2009. 624 с.
7. Ключко А. М., Собина В. О. Громадський контроль за діяльністю поліції в Україні. *Вісник НУЦЗУ. Серія: Державне управління*. 2017. Вип. 1(6). С. 194–201.
8. Тароєва В. В. Формування контрольної влади в Україні (2005). *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 132–136.
9. Про національну безпеку: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page> (дата звернення: 09.05.2019).
10. Крупник А. С. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр. ЛРІДУ*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. Вип. 14. С. 146–154.
11. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Київ: НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління. 748 с.
12. Бублій М. П. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. *International Scientific Journal*. 2016. № 5. С. 14–18.

REFERENCES

1. Kreatyvnist' zahal'noteoretychnoyi yurysprudentsiyi: monograph. (2015). YU. M. Oborotov (Ed). Odesa [in Ukrainian].
2. Harashchuk V. M. (2003). Teoretyko-pravovi problemy kontrolyu ta nahlyadu u derzhavnomu upravlinni. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Yurydycheskyy slovar' (1953). S. N. Bratus (Ed.). Moskva [in Russian].
4. Populyarna yurydychna entsyklopediya (2003). I. S. Chyzh (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
5. Malynovs'kyy V. YA. (2003). Derzhavne upravlinnya. Kyiv [in Ukrainian].
6. Stetsenko S. H. (2009) Administratyvne pravo Ukrayiny. Kyiv [in Ukrainian].
7. Klochko A. M., Sobyna V. O. (2017) Hromads'kyy kontrol' za diyal'nisty politsiyi v Ukrayini. *Visnyk NUTSZU. Seriya: Derzhavne upravlinnya – Herald of NUTCZU. Series: Governance, vol. 1(6), 194–201* [in Ukrainian].
8. Taroyeva V. V. Formuvannya kontrol'noyi vlady v Ukrayini (2005). *Aktual'ni problemy derzhavy i prava – Actual problems of state and law, 25, 132–136* [in Ukrainian].
9. Pro natsional'nu bezpeku: Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018 roku №2469-VIII. Data onovlennia: 09.05.2019 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19/page> [in Ukrainian].
10. Krupnyk A. S. (2007). Zarubizhnyy dosvid hromads'koho kontrolyu: uroky dlya Ukrayiny. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya: zbirnyk naukovykh prats' LRIDU – Efficiency of public administration: a collection of scientific works of LRIDA, 14, 146–154* [in Ukrainian].
11. Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya. (Vols. 1–8); Vol. 1: Teoriya derzhavnoho upravlinnya (2011). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
12. Bublik M. P. (2016). Osoblyvosti zdiysnennya hromads'koho kontrolyu za diyal'nisty orhaniv derzhavnoyi vlady ta mistsevoho samovryaduvannya. *International Scientific Journal, 5, 14–18* [in Ukrainian].

Трофименко Владимир Анатоліевич, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридического університета імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

КОНТРОЛЬНАЯ ВЛАСТЬ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ В УКРАИНЕ: К ПРОБЛЕМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В работе рассматриваются такие феномены, как контрольная власть и общественный контроль. Автор пытается понять, являются ли они частями единой системы и есть ли между ними взаимосвязь. По результатам проведенного анализа делается вывод, что общественный контроль, который

структурно может рассматриваться как часть контрольной власти, является реакцией граждан на отсутствие реальных результатов государственного контроля.

Ключевые слова: *контроль; контрольная власть; общественный контроль; государственный контроль; правоохранительная система.*

Trofimenko Volodymyr Anatolijovych, PhD in Legal Sciences, assistant professor, Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

CONTROL POWER AND PUBLIC CONTROL IN UKRAINE: TO THE PROBLEM OF INTERACTION

The actual value of the topic. *Nowadays, the state, each of its branches has a fairly extensive system of controlling bodies, which sphere of activity actually and legally covers all spheres of life in the country. The scientific community insists on the institutional formation of the control authority, which confirms the functional capacity of the controlling bodies and their significance. But in practice, the effectiveness of their activities is low and does not justify the expectations of citizens.*

The request of society to improve the efficiency of the law-enforcement system, in particular, anti-corruption bodies and national police, raises the question of strengthening the control of this system by citizens. The active part of society wants to take an active part in the control processes. Public control becomes important as a source of relations between the state and citizens. Thus, consideration of the possibility of coexistence of control authorities and public control is necessary today and relevant.

The development of the subject. *Separately, the problem of control activity of the state, control power and public control in the national science is widely developed. However, the definition of the status and place of public oversight in the control system remains the subject of scientific discussion, taking into account the recent update of the national security legislation.*

The methodology of the research *is based on an integrated combination of general scientific, philosophical and special legal methods.*

The aim of the work *is an attempt to determine the place of civil control in the existing system of control in the state.*

In the main part *of the publication, the author analyzes the concept of control, control power and public control, tries to find out the connecting features. The analyzes are also subject to the provisions of the Law of Ukraine "On National Security" in terms of determining the status of public control in the security sphere.*

Conclusions. *Having a clear mechanism for monitoring virtually all spheres of life, creating new supervisory bodies (e.g., anti-corruption bodies (NABU, NAPC, SAP, WACS)),*

the state is not able to fulfill its functions. Public control is the reaction of citizens to the imperfection and inefficiency of the state control system. The desire of citizens to participate directly in control activities shows the seriousness of the citizens and the desire of the society to see clear positive developments in the field of security and defense. Therefore, public control can be considered an important and necessary element of the control authority, through which the public engages in control activities, but has a limited functional.

Keywords: *control, control power, public control, state control, law enforcement system.*

Павленко Жанна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: zhannapavlenko4@gmail.com

Водорезова Сусанна Робертівна, молодший науковий співробітник НДІ ПЗІРНАПрНУ, м. Харків, Україна
e-mail: susannavodorezova@gmail.com

ПРАКТИЧНЕ ВІДНОШЕННЯ ДО ЮРИДИЧНОГО ЗНАННЯ: СТРУКТУРА ЗНАНЬ

У статті обґрунтовується, що практичне відношення до юридичного знання з появою штучних інтелектуальних систем висвітило проблему витягу, подання і використання знань у сфері правознавства. Розкрито, що нові інформаційні технології перевели питання специфіки людського знання, особливостей взаємозв'язку його основних рівнів у площину практичних проблем, пов'язаних із перетворенням особистісного знання у формалізоване (комп'ютерне). Визначено, що практичне відношення до юридичного знання не можливо ототожнювати ані з технологією, ані з методом. Показано, що відношення до знання як до ресурсу включає операцію «витягу» знань у експерта. Проаналізовано питання, як і яким чином суб'єкт може усвідомити неявні компоненти особистісного знання.

Ключові слова: технологічний підхід до юридичного знання; інновації в праві; інтелектуальні юридичні системи; особистісне знання експерта; компоненти особистісного знання.

Постановка проблеми. Знання завжди було соціальною силою, але на різних етапах історії механізм її реалізації був різним. Віра в знання, що трактується як стратегічний ресурс прогресу виявилася підставою для висновку дослідників, що наполягають на тезі про вирішальну роль інформаційно-комп'ютерної технології в перетворенні традиційних індустріальних суспільств. Сучасні ІТ технології закріплюють нове відношення до юридичного знання, яке з технологічної точки зору є «сировиною» для штучних юридичних систем. Технологічний підхід до юридичного знання не можливо ототожнювати ані з технологією, ані з методом, оскільки він представляє собою особливу операціональну систему діяльнісних актів з правовим знанням з метою його перекладу із соціуму в штучну діалогову систему, зокрема інте-

лектуальну. Тому необхідне вивчення когнітивно-інформаційних аспектів руху юридичних знань, зокрема засобів їх отримання, механізмів відбору, поширення, трансформації, нагромадження, трансляції та застосування, а також способів автоматизації цих складних процесів на базі сучасних високотехнологічних цифрових пристроїв. Мова йде про маловивчені і надзвичайно актуальні проблеми переробки юридичного знання та перетворень їх у діючий інформаційний ресурс. Ці проблеми потребують комплексного, багатоаспектного осмислення.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що дані тенденції вимагають глибокого і ретельного дослідження особливості практичного відношення до юридичного знання. Нові інформаційні технології сприяли розвитку ідеї різноманіття людських знань. Дослідженню проблем інтелектуалізації суспільства, створення й упровадження нових технологій, що базуються на ефективному використанні головного стратегічного ресурсу суспільства – знань була присвячена низка робіт соціально-філософського спрямування, логіко-гносеологічного, філософсько-політичного, філософсько-правового, когнітивно-інформаційного. Це, зокрема, знаходить своє відображення в працях вітчизняних науковців: В. П. Андрушенка, І. В. Бойченка, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, А. Є. Конверського, С. Б. Кримського, В. І. Кушерця, А. І. Уймова та інших. Продуктивна цінність знання в розвитку суспільства та вплив його на особу стала предметом аналізу багатьох вчених за кордоном, зокрема П. Бурд'є, Ю. Габермаса, Т. Куна, М. Полані, К. Попера, С. Тулміна та ін.

Результати досліджень даних проблем дають можливість зазначити, що в цілому системне наукове осмислення складної, об'ємної і багатоаспектної проблеми практичного відношення до юридичних знань потребують подальшого вивчення.

Тому **метою** даної статті є розгляд окремих аспектів практичного відношення до юридичного знання на підставі результатів осмислення даної проблеми різними представниками гуманітарних наук та міждисциплінарних дослідників.

Виклад основного матеріалу. Філософські дослідження проблем знання при всьому їхньому різноманітті, зрештою, фокусуються в питанні про сутність знання. Найбільш широке трактування знання розуміє його як результат адекватного відображення дійсності у свідомості людини у вигляді представлень, понять, суджень, теорій, що фіксується у формі знаків природних і штучних мов [15, с. 122]. У філософському словнику знання визначають як «форму духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності» [13, с. 228]. У короткому словнику з логіки знання визначають як «результат процесу пізнання дійснос-

ті, що одержали підтвердження на практиці, адекватного відбиття об'єктивної реальності у свідомості людини» [5, с. 58]. Підкреслюючи багатозначність терміна «знання», радянський правознавець В. О. Дозорцев уточнював його сутність так: «По-перше, це не процес пізнання, а його результат, як уже створені на даному етапі уявлення про факти об'єктивної реальності. По-друге, мова йде не про фактор чисто внутрішнього світу якої-небудь особи, а про знання, виражене зовні в будь-якій об'єктивній формі. Нарешті, по-третє, мається на увазі саме виражене знання, а не вираження знання, тобто яка-небудь конкретна форма даного вираження. Таке розуміння терміна «знання» є загальноприйнятим у науковій та економічній літературі» [7, с. 57].

За твердженням Г. Крога і М. Кене, «знання охоплює всю сукупність думок і здібностей, що використовуються індивідумом для вирішення задач, а також дозволяють інтерпретувати інформацію. Знання включає ідеологічні, нормативні й емоційні елементи, воно залежить від контексту і часу» [9, с. 75]. Поряд з індивідуальним знанням (притаманним конкретному індивідумові) виділяють знання фундаментальні і прикладні, змістовні і методичні (інструментальні), абстрактні і про конкретний об'єкт. Наукове знання, на відміну від повсякденного, сьогодні є найбільш розвиненою і досконалою формою знання. Наукове знання систематизоване, обґрунтоване, і саме воно може бути основою як ефективної матеріально-перетворюючої діяльності, так і оцінки поставлених цілей і пошуку оптимальних шляхів їхнього досягнення.

На думку Пітера Друкера, ті знання, що ми вважаємо знанням, перевіряють себе в дії. «Те, що ми тепер маємо на увазі під знанням – інформація, ефективна в дії, інформація, зосереджена на результатах. Результати знаходяться поза людиною, у суспільстві й економіці або в прогресі самого знання» [14, с. 42].

Трактування знання як ресурсу в науковій літературі позначається як «практичне відношення до знання», що «керується тими ж законами і правилами, що і відношення до будь-якого природного або соціального ресурсу, приписує йому, а точніше виділяє в ньому в числі істотних такі властивості, що диктуються обмеженим використанням у конкретній практично значимій ситуації» [4, с. 31]. Найбільшою мірою відповідають критеріям практики ті знання, що піддаються чіткому формально-логічному визначенню. В даному понятті використовується саме термін «відношення»¹, оскільки мова йде про використання знання як матеріалу технології.

¹ Відношення є однією з основних логіко-філософських категорій, що відображають спосіб / рід буття і пізнання... Поняття про відношення виникає як результат порівняння будь-яких предметів, що називають суб'єктами або членами відносин за обраною або заданою підставою порівняння [12, с. 182]. Відношення в логіці отожднюється з багатомісним предикатом. Відношення є такою характеристикою, яка для утворення або істинного, або хибного судження вимагає щонайменше приписування її двом предметам [5, с. 137].

Технологія надає людській діяльності раціонального характеру. У загальному вигляді технологія містить таку послідовність процедур: 1) визначення мети, реалізованої внаслідок застосування даної технології; 2) побудови системи критеріїв для вибору можливих варіантів; 3) позначення кола можливих варіантів; 4) вибору оптимального варіанта; 5) впровадження обраного варіанта [8]. Технологічне відношення до юридичного знання є системою операціональних дій зі знанням у галузі правознавства, яка має складну структуру, включає в себе процедури опитування експертів, моделювання предметної області, процедури по розвитку змісту баз знань та ін.

Технологічне відношення до юридичного знання не тотожно ані формалізації, ані алгоритмічній методології. Деякі операції, які виробляє інженер знань із живим людським знанням мають часткову збіжність з логіко-семантичними методами, які активно почали використовувати в соціально-гуманітарних науках з другої половини ХХ ст. В основі логіко-семантичних методів лежить принцип розробки штучних знакових систем, що використовується для вираження фактів предметної області. «Семіотизація» гуманітарних наук була відгуком «наукового знання на зростання труднощів у здійсненні управління в сучасній економіці, труднощі управляючих впливів на феномени культури і соціальні структури взагалі, що належать, як правило, до «великих систем» [1, с. 182]. Мова може йти лише про часткову збіжність, бо в логіко-семантичних методах акцент ставиться лише на опис знань, переведення їх в формалізований образ, що містить споживчу інформацію. У технологічному відношенні до знання передбачається інтерпретація символів – моделі знання у всередині комп'ютерних обмінів в ході здійснення дедуктивного та індуктивного виводу та інших дій. Операційна система дій зі знанням має складну структуру, включає в себе процедури опитування експертів, моделювання предметної області, процедури по розвитку змісту баз знань.

Обсяг поняття «знання» можна дихотомічно розподілити на такі видові поняття: А – знання, що мають здатність відчужуватися від свого носія і ставати надбанням інших людей, у сумі становлять знання усього людства, які передаються на друкованих носіях (у книгах, статтях, документах тощо); відтворюються у вигляді схем, структур, відеозаписів, фотографій, комп'ютерних файлів тощо. Необхідною умовою появи таких відчужених від людини знань є їхня вербалізація, тобто запис на якійсь мові у вигляді текстів, що будуть зрозумілими іншим людям, причому необов'язково словесних текстів. Усе це являє собою відчужені знання; ~А – знання, що не можуть бути відчуженими від їхнього носія поза контактом з ним і дозволяють фахівцеві бути кращим, майстром, які виділяють зі співтовариства професіоналів тих людей, кого називають експертами. Ці знання, професійний досвід, уміння, інтуїція найчастіше безповоротно губляться для людства з відходом цих фахівців від

справ. Щоб опанувати подібного роду знаннями, учневі необхідно тривалий час працювати в безпосередньому контакті з учителем. Те, що вчитель не може виразити вербально, учень повинен піймати іншими способами [2, с. 146].

Зі зростанням досліджень в галузі побудови штучних інтелектуальних систем світ людських знань постав начебто у вигляді піраміди, що складається з таких прошарків [6, с. 11–12]: 1) знання і навички, індивідуально накопичені майстрами, що не можуть бути передані (наприклад, дегустація вин) – найбільш значний за обсягом прошарок, що лежить в основі піраміди. До них практично немає доступу, тому що їхні носії не можуть пояснити те, як вони це роблять; 2) знання, які хоча і можуть бути передані, але лише в процесі тривалої спільної роботи за принципом: «роби, як я!»; 3) знання, що передаються в рамках традиційної педагогічної процедури, за підручником, що містить виклад наукових теорій, зразки вирішення «класично» для даної парадигми задач і специфічний знаково-символьний апарат; 4) формалізовані знання – верхівка піраміди. Під формалізацією розуміють запис знань обраною мовою подання знань. Іншими словами – це формалізована інформація, на яку посилаються або використовують у процесі логічного висновку. З появою штучних інтелектуальних систем постало питання про те, як можна витягти з людських знань той пласт, що для самого експерта являє щось таке, що він не може виразити словесно або передати будь-яким іншим звичним способом, тобто питання вербалізації професійного досвіду зв'язане із процесом навчання [11, с. 7], а також із неможливістю охоплення всіх завдань у діалозі з експертом, що змушує розробників таких систем створювати типову структуру завдання, яка узагальнює конкретні проблеми. «Ми змушуємо експерта вирішувати незвичне для нього завдання – завдання синтезу своїх знань, в той час як у своїй практичній діяльності експерт зазвичай вирішує завдання аналізу конкретних ситуацій» [3, с. 8]. В інтуїтивному мисленні людина досягає відповіді, не усвідомлюючи того процесу, за допомогою якого ця відповідь була отримана. Інтуїція часто дозволяє експерту «перестрибнути» прірву, що відокремлює наявні в нього дані від висновків, що логічно з них не випливають. Інтуїція допомагає вченому вирішувати творчі задачі, методи рішення яких цілком або частково невідомі, а також прогнозувати можливі майбутні стани досліджуваних явищ або процесів. Природно, що при цьому мислення спирається не тільки на інтуїцію, на підсвідому діяльність мозку, але і на інформацію, досвід, що склався в процесі практичної діяльності людини. Велику роль тут грає здатність людини спостерігати за тим, що відбувається у світі, і будувати на основі спостережень істинні висновки.

Важливою властивістю людського мозку є здатність до передбачення і розумного відбору. Спираючись на досвід і уяву, експерт може обрати основні шляхи рішення виникаючих проблем і найкращий варіант рішення кожної

з них. Пріоритет у дослідженні особистісного знання належить американському досліднику М. Полані, який вважав, що аналітичні способи вивчення знань, тобто розгляд «готових» логіко – вербальних форм знань, не має смислу, тому що знання – «гештальт». Останнє поняття з'явилося в наукових дослідженнях на початку ХХ ст. і означало принцип аналізу явищ, який полягає в тім, що варто шукати внутрішній закон усього цілого, керуючий проявом окремих частин. Принцип гештальта, на думку М. Полані, дозволяє уявити знання як дворівневу конструкцію, при цьому кожен рівень можна зрозуміти лише в контексті цілого. Перший рівень: явне знання, що виникає, якщо увага суб'єкта, що пізнає, переміщується у фокус свідомості. Це знання піддається експлікації і виражене в логіко – вербальних конструкціях. Другий рівень: неявне знання – «сховане», периферичне, тобто таке, що знаходиться на периферії свідомості, «неартикульований інтелект», «мовчазне знання». Між неявним, що не піддається експлікації, і явним існує відношення доповнення: неявне знання – атрибут процесу пізнання. Саме цей компонент передається в процесі навчання, коли майстер – знавець демонструє своє вміння, а учень наслідує. «Та велика кількість навчального часу, що студенти хіміки, біологи і медики присвячують практичним заняттям, свідчить про важливу роль, яку у цих дисциплінах відіграє передача практичних знань і умінь від учителя учневі. Зі сказаного можна зробити висновок, що в самому серці науки існують галузі практичного знання, що через формулювання передати неможливо» [10, с. 89], – писав М. Полані. Неявне знання як «периферичне знання» елементів деякої цілісності не усвідомлюється суб'єктом, тому що його базисом є неусвідомлювані відчуття – «німі» інтелектуальні акти. Роль останніх у пізнанні значна – здійснюючи ці акти, особистість формує особистісне знання, визнаючи універсальне значення власного досвіду. М. Полані позначає неявне знання за допомогою терміна «невимовне», у який вкладається такий зміст: «Те, що я називаю «невимовним», може означати просто щось таке, що я знаю і можу описати лише менш точно, ніж звичайно, або взагалі тільки дуже непевно» [10, с. 129].

Особистісне знання функціонує у сфері міжособистісного спілкування експертів, що поєднуються в «невидимі коледжі», у межах яких часто з'являються нові парадигми, що забезпечують зростання наукового знання. Особистісне знання передається в ході навчання. Як указував М. Полані, «новачки» повинні брати участь у спільній роботі з «майстром». Суспільство повинне дотримуватися традицій, якщо хоче зберегти запас особистісного знання» [10, с. 87]. Особистісне знання відіграє велику роль у науковому відкритті. Йому властива парадоксальність у тому розумінні, що вчений не може пояснити, як він робить відкриття; неявні компоненти – фундамент творчого процесу. Неявні компоненти експлікуються особистістю у своєрідній формі,

особистісне знання може бути частково вербалізовано в ході саморефлексії. Аналіз особистісного знання експерта демонструє необхідність врахування розвитку і взаємопереходів об'єктивованого, особистісного, явного і неявного знання, особливо в області слабкоструктурованих проблем, зокрема в правознавстві, найважливішою особливістю яких є те, що їх модель може бути побудована тільки на підставі додаткової інформації, що одержується від людини, яка бере участь у рішенні проблеми.

Висновки. Технологічне відношення до юридичного знання – обов'язковий етап у проектуванні штучних інтелектуальних систем, який включає в себе дію з вивчення мікросередовища (знань і інформаційних потреб користувачів), а також конструювання інтелектуального базису комп'ютера, завдяки чому останній стає квазісуб'єктом у спілкуванні з користувачем, тобто комп'ютер розуміє запити до системи, зберігає тему діалогу, знання про предметну область і слабкоструктурованих проблемах, вторинні тексти – аргументації того або іншого комп'ютерного рішення. Аналіз технологічного відношення до юридичного знання вимагає нових методологічних схем. Технологічне відношення до юридичного знання не тотожне ані формалізації, ані алгоритмічній методології. Методологія технологічного відношення до юридичного знання – комплексна проблема, яка може бути розв'язана на базі конструктивного діалогу розроблювачів штучних інтелектуальних систем і правознавців. Структура знань має принципово складний характер, вона містить у собі різні факти з відповідної галузі права, взаємозв'язки між ними, правила дій, знання щодо способу включення знань у штучну інтелектуальну систему. Все це переводить питання специфіки людського знання, особливостей взаємозв'язку його основних рівнів у площину актуальних практичних проблем, що вимагають уваги науковців, тому перспективи подальших досліджень у цьому напрямі безпосередньо пов'язані з дослідженнями структури знань у галузі правознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирюков Б. В. Кибернетика и методология науки. Москва: Наука, 1974. 414 с.
2. Будущее искусственного интеллекта / ред. К. Е. Левитин, Д. А. Поспелов. Москва: Наука, 1991. 302 с.
3. Выявление экспертных знаний: процедуры и реализации / О. И. Ларичев, А. И. Мечитов, Е. М. Мошкович, Е. М. Фуремс. Москва: Наука, 1989. 128 с.
4. Голофаст В. Б. Методологический анализ в социальном исследовании / под ред. В. А. Ядова. Ленинград: Наука, Ленингр. отд-ние, 1981. 160 с.
5. Горский Д. П., Ивин А. А., Никифоров А. Л. Краткий словарь по логике / под ред. Д. П. Горского. Москва: Просвещение, 1991. 208 с.

6. Громов Г. Р. Гуманитарные основы информационной технологии: науч.-аналит. обзор ИНИОН АН СССР. Москва, 1988. 36 с.
7. Дозорцев В. А. Правовой режим научно-технических знаний. *Сов. государство и право*. 1973. №6. С. 52–59.
8. Кізіма І. Юридичні технології та нестандартне використання процесуальних інститутів. Київ, 2010. URL: http://ut.kiev.ua/new/index.php?option=com_content&task=view&id=1392&Itemid=39 (дата звернення: 31.05.2019).
9. Круг фон Г., Кене М. Трансфер знаний на предприятии: основные фазы и воздействующие факторы. *Проблемы теории и практики управления*. 1999. №4. С. 74–78.
10. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии: пер. с англ. / общ. ред. В. А. Лекторского. Москва: Прогресс, 1985. 343 с.
11. Приобретение знаний / под ред. С. Осуги, Ю. Саэки ; пер. с япон. Ю. Н. Чернышова ; под ред. Н. Г. Волкова. Москва: Мир, 1990. 304 с.
12. *Философская энциклопедия* / под ред. Ф. В. Константинова. Москва, 1967. Т. 4. 591 с.
13. *Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук*. Київ: Абрис, 2002. 743 с.
14. Drucker Peter F. *Post – capitalist Society*. HarperCollins Publishers New York, NY, USA, 1994. 240 p.
15. Newell A. The Knowledge Level. *Artificial Intelligence*. Vol. 18 (1982), № I. P. 87–127. URL: <http://cs.uns.edu.ar/~grs/InteligenciaArtificial/Allen%20Newell%20-%20The%20knowledge%20level.pdf> (Last accessed: 31.05.2019).

REFERENCES

1. Biryukov, B. V. (1974). *Kibernetika i metodologiya nauki*. Moskva: Nauka. [in Russia].
2. Levitin, K. E., Pospelov D. A. (1991). *Budushee iskusstvennogo intellekta*. Moskva: Nauka. [in Russia].
3. Larichev, O. I., Mechitov, A. I., Moshkovich, E. M., Furems, E. M.. (1989). *Viyavlenie ekspertnykh znaniy: protsedury i realizatsii*. Moskva: Nauka. [in Russia].
4. Golofast, V. B., Yadov, V. A. (1981). *Metodologicheskiy analiz v sotsialnom issledovanii*. Leningrad: Nauka, Leningr. otd – nie. [in Russia].
5. Gorskiy, D. P., Ivin, A. A., Nikiforov, A. L. (1991). *Kratkiy slovar po logike / Pod red. D. P. Gorskogo*. Moskva: Prosveschenie. [in Russia].
6. Gromov, G. R. (1988). *Gumanitarnyye osnovyy informatsionnoy tehnologii: Nauch. – analit. obzor INION AN SSSR*. Moskva. [in Russia].
7. Dozortsev, V. A. (1973). *Pravovoy rezhim nauchno – tehnikeskikh znaniy. Sov. gosudarstvo i pravo, Issue 6, 52–59*. [in Russia].
8. Kizima, I. (2010). *Yurydychni tekhnolohii ta nestandartne vykorystannia protsesualnykh instytutiv*. Kyiv. Retrieved from http://ut.kiev.ua/new/index.php?option=com_content&task=view&id=1392&Itemid=39 [in Ukrainian].

9. Krog, fon G., Kene, M. (1999). Transfer znaniy na predpriyatii: osnovnyie fazyi i vozdeystvuyuschie faktoryi. *Problemyi teorii i praktiki upravleniya, Issue 4*, 74–78. [in Russia].
10. Polani, M. (1985). *Lichnostnoe znanie. Na puti k postkriticheskoy filosofii: Per. s angl.* Moskva: Progress. [in Russia].
11. Osugi, S., Saeki, Yu. *Priobretenie znaniy.* (1990). Moskva: Mir [in Russia].
12. Konstantinov, F. V. (1967). *Filosofskaya entsiklopediya.* Moskva, Issue 4. [in Russia].
13. Ozadovska, L. V., Polishchuk, N. P. (2002). *Filosofskiyi entsyklopedychnyi slovnyk.* Kyiv: Abrys. [in Ukrainian].
14. Drucker Peter F. (1994). *Post – capitalist Society.* HarperCollins Publishers New York, NY, USA. [in English].
15. Newell, A. (1982). The Knowledge Level. *Artificial Intelligence. Vol. 18. № I*, 87–127. Retrieved from <http://cs.uns.edu.ar/~grs/InteligenciaArtificial/Allen%20Newell%20-%20The%20knowledge%20level.pdf> [in English].

Павленко Жанна Александровна, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина;

Водорезова Сусанна Робертовна, младший научный сотрудник НИИ ПЗИРНАПрНУ, г. Харьков, Украина

ПРАКТИЧЕСКОЕ ОТНОШЕНИЕ К ЮРИДИЧЕСКОМУ ЗНАНИЮ: СТРУКТУРА ЗНАНИЙ

В статье обосновывается, что практическое отношение к юридическому знанию с появлением искусственных интеллектуальных систем высветило проблему извлечения, представления и использования знаний в области правоведения. Раскрыто, что новые информационные технологии перевели вопросы специфики человеческого знания, особенностей взаимосвязи его основных уровней в плоскость практических проблем, связанных с преобразованием личностного знания в формализованное (компьютерное).

Определено, что практическое отношение к юридическому знанию невозможно отождествлять ни с технологией, ни с методом. Показано, что отношение к знанию как к ресурсу включает операцию «извлечения» знаний у эксперта. Проанализированы вопросы, как и каким образом субъект может осознать неявные компоненты личностного знания.

Ключевые слова: технологический подход к юридическому знанию; инновации в праве; интеллектуальные юридические системы; личностное знание эксперта; компоненты личностного знания.

Pavlenko Zhanna Oleksandrivna, PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi
National Law University,
Kharkiv, Ukraine

Vodoriezova Susanna Robertivna, Junior Researcher
of the Research Institute Legal Support of Innovative Development of the
National Academy of Law Sciences of Ukraine Kharkiv, Ukraine

PRACTICAL RELATION TO LEGAL KNOWLEDGE: KNOWLEDGE STRUCTURE

Problem setting. *Modern IT technologies consolidate a new attitude to legal knowledge, which from a technological point of view is a “raw material” for artificial legal systems. Technological approach to legal knowledge can not be identified with technology or method, as it is a special operational system of legal acts with legal knowledge for the purpose of its translation from society into an artificial dialogue system, in particular intellectual. Therefore, it is necessary to study the cognitive and informational aspects of the movement of legal knowledge, in particular, their means of obtaining, the mechanisms for selection, dissemination, transformation, accumulation, translation and application, as well as ways to automate these complex processes based on modern high-tech digital devices. We are talking about little-known and extremely topical issues of processing legal knowledge and transforming them into an active information resource. These problems require comprehensive, multidimensional comprehension.*

Recent research and publications analysis. *The results of the analysis of scientific sources and publications indicate that these trends require a deep and thorough study of the particularities of the practical relationship to legal knowledge. New information technologies have contributed to the development of the idea of the diversity of human knowledge. The results of the research of these problems give an opportunity to note that, in general, systematic scientific comprehension of the complex, volumetric and multidimensional problems of practical relevance to legal knowledge need further study.*

Paper objectiv. *The purpose of this article is to consider certain aspects of the practical relation to legal knowledge based on the results of understanding this issue by various representatives of the humanities and interdisciplinary researchers.*

Paper main body. *The article substantiates that the practical attitude to legal knowledge with the advent of artificial intellectual systems has highlighted the problem of extracting, representing and using knowledge in the field of jurisprudence. It is revealed that new information technologies have translated the issues of the specifics of human knowledge, the peculiarities of the interrelation of its main levels into the plane of practical problems associated with the transformation of personal knowledge into formalized (computer). It is determined that the practical attitude towards legal knowledge cannot be identified with either technology or method. It is shown that the attitude towards knowledge as a resource includes the operation of “extracting” knowledge from an expert. The*

questions are analyzed how and in what way the subject can become aware of the implicit components of personal knowledge.

Conclusions of the research. *Technological attitude to legal knowledge – mandatory stage in the design of artificial intelligence systems, which includes an action on the study of the microenvironment (knowledge and information needs of users), as well as the design of the intellectual basis of the computer, so that the latter becomes a quasi-subject in communication with the user; that is, the computer understands the system's requests, stores the subject of the dialogue, knowledge of the subject area and poorly structured problems, secondary texts – the arguments of one or another computer solution. The analysis of technological attitude to legal knowledge requires new methodological schemes. Technological attitude to legal knowledge is not identical neither with formalization, nor with algorithmic methodology. The methodology of technological relation to legal knowledge is a complex problem that can be solved on the basis of a constructive dialogue between the developers of artificial intelligence systems and lawyers. The structure of knowledge is fundamentally complex, it includes various facts from the relevant field of law, the relationship between them, the rules of action, knowledge of how to include knowledge in the artificial intelligence system. All this translates into the specifics of human knowledge, the peculiarities of the relationship between its main levels in the area of actual practical problems that require the attention of scholars, therefore the prospects for further research in this direction are directly related to the study of the structure of knowledge in the field of law.*

Keywords: *technological approach to legal knowledge, innovation in law. intellectual legal systems, personal knowledge of the expert, components of personal knowledge.*

НАШІ АВТОРИ

ВОДОРЄЗОВА <i>Сусанна Робертівна</i>	<i>Молодший науковий співробітник НДІ ПЗІР НАПрН України</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ЕГЕРТ <i>Владислав Олегович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, здобувач</i>
ЄРАХТОРІНА <i>Ольга Михайлівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КОВАЛЕНКО <i>Ганна Вікторівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, асистент</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЛОЗОВА <i>Олена Сергіївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, здобувач</i>
ЛОЗОВОЙ <i>Віктор Олексійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор</i>
МЕЛКЕВИК <i>Бьарн</i>	<i>Університет Лаваля (Квебек, Канада), доктор права, професор</i>
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ПАВЛЕНКО <i>Жанна Олександрівна</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук, доцент</i>
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, доктор філософських наук, професор</i>
РОМАНОВА <i>Ірина Василівна</i>	<i>Харківський інститут фінансів Київського національно-торговельного університету, кандидат філологічних наук, доцент</i>
ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>
ЮРКЕВИЧ <i>Олена Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>ВОДОРЄЗОВА</i> <i>Сусанна Робертівна</i>	164
<i>ДАНИЛЬЯН</i> <i>Олег Геннадійович</i>	8
<i>ДЗЬОБАНЬ</i> <i>Олександр Петрович</i>	8
<i>ЕГЕРТ</i> <i>Владислав Олєгович</i>	96
<i>ЄРАХТОРІНА</i> <i>Ольга Михайлівна</i>	81
<i>ЖДАНЕНКО</i> <i>Світлана Борисівна</i>	142
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ</i> <i>Юрій Юрійович</i>	22
<i>КАЛЬНИЦЬКИЙ</i> <i>Едуард Анатолійович</i>	107
<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Ганна Вікторівна</i>	126
<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Інна Ігорівна</i>	107

<i>ЛОЗОВА</i> <i>Олена Сергіївна</i>	107
<i>ЛОЗОВОЙ</i> <i>Віктор Олексійович</i>	81
<i>МАНУЙЛОВ</i> <i>Євген Миколайович</i>	22
<i>МЕЛКЕВИК</i> <i>Бьярн</i>	45
<i>МЕЛЯКОВА</i> <i>Юлія Василівна</i>	142
<i>ПАВЛЕНКО</i> <i>Жанна Олександрівна</i>	164
<i>ПАНФІЛОВ</i> <i>Олександр Юрійович</i>	71
<i>РОМАНОВА</i> <i>Ірина Василівна</i>	71
<i>ТРОФИМЕНКО</i> <i>Володимир Анатолійович</i>	155
<i>ЮРКЕВИЧ</i> <i>Олена Миколаївна</i>	34

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА,
ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

Загальні правила подання статей

1. Мова статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – 10–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.
2. Для публікації статті необхідно подати до редакції:
 - *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (1 примірник у форматі А4);
 - *електронний варіант статті* на магнітному носіїві;
 - *рецензію* доктора/кандидата наук за фахом видання (для статей докторів наук рецензія не подається);
 - *витяг* із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
 - *розширену (від 2000 до 3000 знаків із пробілами) анотацію статті англійською мовою* в електронному й паперовому вигляді; англійський варіант має включати всі обов'язкові структурні елементи статті (постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження) (зразок – див. *додаток 1*). Розширена анотація входить до загального обсягу статті;
 - *ліцензійну згоду автора* (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті Університету (nlu.edu.ua), збірника (<http://fil.nlu.edu.ua>), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru) (*додаток 3*).
3. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру рецензування членами редколегії. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD шрифтом Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 з берегами: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для оформлення тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word.

Формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання у тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Вимоги щодо оформлення статті (зразок оформлення – див. додаток 2):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;

– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт напівжирний, курсив), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо у її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт звичайний прямий);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0, напівжирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовку статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968);

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,0);

– далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної **ЛІТЕРАТУРИ** мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел.

Слід звернути увагу:

а) джерела англійською мовою необхідно оформити за міжнародним бібліографічним стандартом APA (стандарт APA <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>);

б) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>);

в) бібліографічний опис джерел, написаних мовою, що використовує кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> та <http://www.translit.ru>);

– далі – відомості про автора (співавторів) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний, курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де пра-

цює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0);

– нижче по центру наводиться назва статті російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0, напівжирний, великими літерами);

– далі – анотація обсягом до 50 слів і ключові слова (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – розширена анотація англійською мовою (див. *додаток 1*).

Якщо англійська є мовою статті, то після списку використаної літератури додаються відомості про автора (співавторів) та назва статті, анотація і ключові слова українською і російською мовами. Розширена анотація надається українською мовою.

Вимоги щодо структури статті:

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– **формулювання цілей** статті (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури:

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Times New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]) (шрифт Times New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016) (зразок оформлення – http://nauka.nlu.edu.ua/download/plaw_downloads/dodatok_3.pdf).

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іношомовних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК РОЗШИРЕНОЇ АНОТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Розширена анотація
статті Данильяна Олега Геннадійовича на тему:
СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА
(це речення подається українською мовою).

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav the Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

An extended abstract of a paper on the subject of:
SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT

Problem setting (Постановка проблеми). *English text.*

Recent research and publications analysis. (Аналіз останніх досліджень і публікацій). *English text.*

Paper objective (Формулювання цілей). *English text.*

Paper main body (Виклад основного матеріалу). *English text.*

Conclusions of the research (Висновки). *English text.*

Keywords (ключові слова): .

Переклад здійснено: _____ П. І. Б., посада, установа, печатка

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abc@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Розкрито зміст...

Ключові слова:

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.
- 2.

REFERENCES

- 1.
- 2.

Данильян Олег Геннадьевич, доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой философии Национального юридического
университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Раскрыто содержание...

Ключевые слова:

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav the Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

**SYNERGETIC INTERPRETATION
OF SOCIETY DEVELOPMENT**

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

Keywords:

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого. Серія:
Філософія, філософія права, політологія,
соціологія»

від _____ П. І. Б. _____

місце роботи, посада _____

науковий ступінь, вчене звання _____

Телефон _____

e-mail _____

Ліцензійна згода на публікацію

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті

« _____ + _____ (назва) _____ »

у фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, згоден.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

– створені мною особисто;

– є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;

– не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті у паперовій формі та розміщення повного тексту статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

« __ » _____ 201__ р.

_____ / підпис, прізвище, ініціали

Підписано до друку з оригінал-макета 25.06.2019.
Формат 70×100¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 14,99. Обл.-вид. арк. 11,64. Вид. № 2237.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов Д. С.
Тел. (057) 717-25-44

Для нотаток